

**T.C.
KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ORTAÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

**AYDINOĞULLARI BEYLİĞİ'NDE GÜZEL
SANATLAR**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan
Kübra USLU**

**Tez Yöneticisi
Doç. Dr. Ali İPEK**

KARS-2014

T.C.
KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Kübra USLU'ya ait **Aydınöğulları Beyliği'nde Güzel Sanatlar** konulu çalışma, jürimiz tarafından Tarih Anabilim Dalı, Ortaçağ Tarihi Bilim Dalında Yüksek Lisans Tezi olarak oybirliği ile kabul edilmiştir.

Öğretim Üyesinin Unvanı, Adı ve Soyadı İmza

Doç. Dr. Ali İPEK (Danışman)

.....

Yrd. Doç. Dr. ř. Cem TÜYSÜZ

.....

Yrd. Doç. Dr. Meheddin İSPİR

.....

Bu tezin kabulü Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun/...../20 tarih ve/..... Sayılı kararı ile onaylanmıştır.

UYGUNDUR

.../.../...

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

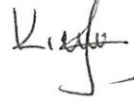
Doç. Dr. Mustafa ÖZDEMİR

Yemin Metni

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum, “**Aydınöğulları Beyliğı'nde Güzel Sanatlar**” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım kaynakların kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

02/01/2014

Adı Soyadı: Kübra ÜSLU

İmza:

PLAGIARISM

I hereby declare that all information in this document has been obtained and presented in accordance with academic rules and ethical conduct. I also declare that, as required by these rules and conduct, I have fully cited and referenced all material and results that are not original to this work.

02/01/2014

Name Surname: Kübra ÜSLU

Signature:

İÇİNDEKİLER

ÖZET	III
ABSTRAT	IV
ÖNSÖZ	V
KISALTMALAR	VI
GİRİŞ	1

I.BÖLÜM

AYDINOĞULLARI BEYLİĞİ'NDE MİMARİ

1.1.Camiler/Mescidler

1.1.1.Ayasuluğ (Selçuk) İsâ Bey Cami	6
1.1.2.Birgi Ulu (Mehmed Bey) Cami	14
1.1.3.Tire Ulu Camii	20
1.1.4.Karahasan (Garasen) Camii	22
1.1.5.Hafsa Hatun Cami	24
1.1.6.Gürcü Melek Camii	26
1.1.7.Kurt ve Doğanbey (Dağancıyan) Camii	26
1.1.8.Kazirzâde (Caziroğlu) Camii	28
1.1.9.Debbağhane (Tabakhane) Mescidi	30
1.1.10.Çanakçı Mescidi	31
1.1.11.Gucur Câmii	32

1.2.Medreseler

1.2.1.İbn Melek Medresesi	33
1.2.2.Alihan Medresesi (Orta Medrese)	36
1.2.3.Sultan Şâh Medresesi	37

1.3.Türbeler

1.3.1.Selçuk İsâ Bey (Anonim) Türbe	38
1.3.2.Aydinoğlu Mehmet Bey Türbesi	39
1.3.3.Süleyman Şâh Türbesi	43
1.3.4.Şâh Sultan (Hatuniye) Türbesi	45
1.3.5.Tire Alihan Türbesi	46
1.3.6.Alihanoğlu İsmail Türbesi	48
1.3.7.Musa Bey Türbesi	50

1.4.Su Yapıları	
1.4.1.Yeniceköy Hamamı	50
1.4.2.İsâ Bey Hamamı ve Çeşmesi	51
1.4.3.Saadet Hatun Hamamı	54
1.4.4.Hafsa Hatun Hamamı ve Çeşmesi	55
1.4.5.İbn Melek ve Terziler Hamamı	57
1.5.Kaleler	
1.5.1.Birgi Kalesi	58
1.5.2.Ayasuluğ (Selçuk) Kalesi	59

II.BÖLÜM

AYDINOĞULLARI BEYLİĞİ'NDE EL ve SES SANATLARI

2.1.El Sanatları	
2.1.1.Halı ve Kilimler	63
2.1.2.Kumaşlar, Kıyafetler ve El İşlemeleri	65
2.1.3.Keçecilik	70
2.1.4.Yularcılık ve Semercilik	72
2.1.5.Hasırcılık ve Nalıncılık	72
2.1.6.Urgancılık (Halat) ve Gemi İnşaatı	73
2.1.7.Maden Sanatı	75
2.2.Musiki	76
2.2.1.Kaval	80
2.2.2.Nefir (Boru) ve Zurna	81
2.3.Hat Sanatı	81
SONUÇ	84
ARŞİV BELGELERİ	86
KAYNAKÇA	89
EKLER	102
ÖZGEÇMİŞ	124

YÜKSEK LİSANS TEZİ
AYDINOĞULLARI BEYLİĞİ'NDE GÜZEL SANATLAR
KÜBRA USLU

KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI
ORTAÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

Danışman
Doç.Dr.Ali İPEK

ÖZET

Aydinoğulları Beyliği, Anadolu Selçuklu Devleti'nin 1243'lü yıllarda Moğollar'a yenilmesinden sonra ortaya çıkan önemli beyliklerden birisidir. Ayasuluğ (Selçuk), Birgi ve Tire merkezli kurulan beyliğe önceleri Sasa Bey'in katkıları olmuştur. XIV.yy başlarında Germiyanolu kumandanlarından Mehmet Bey'in idaresinde kurulmuş, sanata ve ilime önem vermiş denizci bir beyliktir.

Önceleri Selçuklu etkisinin görüldüğü yapılarda, ilerleyen zamanlara doğru birtakım yeniliklere gidilmiştir. Yapıların pek azı günümüze ulaşabilmiştir ki bunda zamanın, ihmalin vs. etkisi olmuştur. Beyliğe ait cami, mescit, medrese, türbe, su yapıları ve kaleleri vardır. Bu yapıların özellikle beyliğe merkezlik yapmış olan Birgi, Tire ve Ayasuluğ (Selçuk)'da olduğu görülmektedir. Ayasuluğ ise, ticari bir liman kenti olarak ayrı bir önem kazanmıştır.

Mimari anlayışının yanı sıra hayvancılık ve üretime dayalı bir ekonomisi bulunan beylik döneminin en canlı örneğini dönemin ünlü seyyahları İbn Batuta ve Evliya Çelebi bizlere sunmaktadır. Dönemde yapılan el sanatları, el emeği ve göz nurunu temsil etmektedir. Gaza hareketlerine önem veren beylik döneminde gerek savaş, gerekse barış zamanlarında musiki vazgeçilmez bir sanat dalı olmuştur. Ayrıca dönemin kitabelerinde kendini gösteren yazı sanatları kullanılmıştır ve çoğu eşyada madenin kullanıldığı da görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Aydınoğulları Beyliği, Güzel Sanatlar, Mimari, El Sanatları, Denizcilik, Madeni Sanat, Hat Sanatı.

AYDINOĞULLARI İN THE FİNE ARTS

KÜBRA USLU

KAFKAS UNIVERSITY
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT OF HISTORY
DIVISION OF MIDDLE AGES

Supervisor

Doç.Dr.ALİ İPEK

ABSTRAT

Aydinoğulları is one of the major emerging principalities of the Anatolian Seljuk Empire after the defeat of the Monarchs in the years 1243. Ayasuluğ (Seljuk) has contributed principalities of Birgi and Tire before headquarters of Sasa established its. In the early XIV.yy commander Mehmet's administration established in Germiyanoglu given the importance of the arts and sciences is a stereo typical sailor.

Previously in structures is seen the influence of Seljuk, when advancing towards a number of innovations have been made. Few of these structures have survived this time, all this time, all this has been impact of the omission and time. Principalities of the mosque, mosques, madrasas, mausoleum, water structures and castles are. These structures was also seen especially centers that have been made from principalities of Birgi, Tire and Ayasuluğ (Seljuk). Ayasuluğ (Seljuk) has gained a special importance as a commercial part city.

Understanding of architecture as well as the principality with on economy based on farming and production period of the most vivid example of the famous traveler İbn Batuta and Evliya Celebi is offered to us. Handmade crafts made in this period has been represent manual labor and the radionce of eyes. During the principalities emphasis on the movement of wor, in times of peace as well as wor music has been on indispensable art. Also inscriptions of period are used the art of writing and the most articles used the mine are seen.

Key words: Aydinoğulları, Fine Arts, Architecture, Crafts, Marine, Metal Art, Calligraphy.

ÖNSÖZ

Anadolu Beylikleri hakkında yapılan çalışmaların çoğu ya siyasi olarak ele alınmış ya da sadece sanat tarihi alanında incelenmiştir. Bu alanda yapılan çalışma ile Aydınogulları Beyliği'nin bir bütün olarak ele alınması amaçlanmaktadır. Beylik dönemi ile ilgili arşiv belgelerine ve kitabelerine imkanlar elverdiği ölçüde yer verilmeye çalışılmıştır. Ayrıca yüzyıl hakkında önemli bilgiler sunan seyyah İbn Batuta ve Evliya Çelebi'nin aktarmış olduğu bilgiler, birinci elden kaynak niteliği taşımaktadır.

Çalışmamız, Aydınogulları Beyliği'nde güzel sanatları kapsamakta olup; Tire, Birgi, Ayasuluğ (Selçuk) ve kısmen Aydın ilini içermektedir. Çalışma, Aydınogulları Beyliği'nin kuruluşunu özetleyen bir girişten sonra iki ana başlıktan oluşmaktadır. İlk bölümde beyliğin mimari yapıları ele alınacaktır. Buldukları topraklara Türklük damgasını vuran, ilme ve sanata önem vermiş olan Aydın Beylerinin ilk faaliyetleri, buralara islâmi eserler yaptırılmaları olacaktır. Bu kısımda câmii, mescit, türbe, medrese, su yapıları ve kaleleri anlatılacaktır.

İkinci bölümde el ve ses sanatları araştırılarak incelenmiştir. Temel uğraşısı hayvancılık olan ve geçmişinde göçebe bir kültüre sahip olan beylikte bu yönde yapılan el sanatlarına değinilecektir. Bu bağlamda savaş ve barış zamanlarında müziğin önemine yer verilecek; bunca İslami eser yaptıran beylikte yazı sanatına da yer verilmeye çalışılacaktır.

Tez çalışmam süresince maddi ve manevi yardımlarını esirgemeyen annem ve babama; bana rehberlik eden danışman hocam Doç.Dr.Ali İPEK'e, Yrd.Doç.Dr.Ş.Cem TÜYSÜZ'e, Yrd.Doç.Dr.Oktay KIZILKAYA'ya ve Yrd.Doç.Dr.Meheddin İSPİR'e teşekkür ederim.

Kars-2014

Kübra USLU

KISALTMALAR

AÜDTCFY.	Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Yayınları
Bkz.	Bakınız
C.	Cilt
Çev:	Çeviren
DEÜYLT.	Dokuz Eylül Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi
EÜYLT.	Ege Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi
Haz .	Hazırlayan
HÜSBEYLT.	Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi
İA.	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
İÜEFY.	İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları
İTÜ.	İstanbul Teknik Üniversitesi
İTÜSTDT.	İstanbul Teknik Üniversitesi Sanat Tarihi Doktora Tezi
MÜYLT.	Muğla Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi
S.	Sayı
s.	Sayfa
TTK.	Türk Tarih Kurumu
Vd.	Ve diğerleri
yy.	Yüzyıl

GİRİŞ

Bilindiği gibi Malazgirt Zaferinden sonra Anadolu'nun kapıları Türkler'e açılmaya başlamıştır. Böylelikle Anadolu'ya gelen Türkmen boylarının bir kısmı yani Oğuzlar, Orta Asya'dan gelen göçler ile beslenerek Anadolu içlerine dağılmış ve bu durum da Anadolu'nun Türkleşmesini sağlamıştır.¹ Bu topraklarda yaşayan Rumların olduğu yerlere ve bölgelere "Rum" adı verilmiştir. Daha sonraları ise bu topraklara, Türkmenler hakim oldular.² Oğuz Türklerinin Anadolu'ya gelişleri iki asır kadar sürmüş, XIII.yy'da Moğol istilası sonucu kalabalık bir Türkmen kümesi daha Anadolu'ya gelmiştir.³ Uç bölgelerinde toplanan bu göçebe ve yarı göçebe Türkmen toplulukları, yaylak ve kışlaklara yerleşmişler ve buralarda toplanmışlardı.⁴ Bu anlamda bölge hem sosyal anlamda hem de askeri anlamda o dönemdeki Bizans tehlikesine karşı denetim altında tutulmaktaydı.⁵ Bu Türkmenlerin başında bulunan reislerine de "uç beyi" denmekteydi.⁶ 1243'te Anadolu Selçuklularının Köseadağ Savaşı'nda Moğollar'a yenilmesi sonucu gün geçtikçe nüfusları azalmıştı ve 1277'den sonra uçlarda yeni Türkmen Beylikleri, eski kaynaklardaki adı ile Tenvâif-i Mülük diye adlandırılan küçük beylikler⁷ kurulmuştur ki bunlara bir bakıma küçük devletçikler de denebilir.

Görüldüğü gibi Batı Anadolu toprakları bu Türkmen Gazileri'nin eline geçmeden önce, Bizans idaresinde bulunmaktaydı.⁸ Beylik 1308 tarihine dek Selçuklular'a, 1335'e dek İlhanlılar'a bağlı olmuş, daha sonra da bağımsız bir duruma gelmiştir.⁹

¹ Osman Turan, Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti, Ankara, 2011, s.277; Mehmet Şeker, Fetihlerle Anadolu'nun Türkleşmesi ve İstanbul, 1973; Ankara, 1999, s.71; Mehmet Şeker, "Aydınöğulları Beyliği ve Ayasuluğ", Geçmişten İslâmlaşması, Günümüze Selçuk Sempozyumu Bildiriler, 4-6 Eylül 1997, s.265.

² Münecceimbaşı Ahmed b.Lütfullah, Câmîu'd-düvel, yay:Ali Öngül, İzmir, 2001, s.1.

³ Faruk Sümer, "Anadolu'ya Yalnız Göçebe Türkler mi Geldi?", Belleten Dergisi, S.XXIV, Ankara, TTK Basımevi, 1960, s.574.

⁴ Şeker, "Aydınöğulları Beyliği ve Ayasuluğ", s.265.

⁵ Emel Göksu, "Tire", Anadolu Selçuklularını ve Beylikler Dönemi Uygarlığı, c.II, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2006, s.279.

⁶ Şeker, "Aydınöğulları Beyliği ve Ayasuluğ", s.265.

⁷ Behiç Galip Yavuz, Ödemiş'in Tarihi, Ödemiş, 1998, s.37; Mehmet Kahvecioğlu, Aydınöğulları Beyliği Türk İslâm Mimari Eserleri, Erciyes Üniversitesi (Yayınlanmamış Lisans Tezi), Kayseri, 1987, s.1; İsmail Hikmet Ertaylan, Tabiatnâme, İstanbul, İÜEFY, 1960, s.1; B.Galip Yavuz, Ödemiş'in Tarihi, s.37; Suut Kemal Yetkin, Türk Mimarisi, Ankara, 1970, s.155; Mehmet Şeker, Selçuk İsa Bey Camii, İzmir, Endüstri Basım Yayınevi, 1970, s.9.

⁸ Halil İnalçık, "Batı Anadolu'da Yükselen Denizci Gazi Beylikleri", Uluslararası Batı Anadolu Beylikleri Sempozyumu Bildiriler, Balıkesir, 2005, s.20.

⁹ Şeker, Selçuk İsa Bey Câmii, s.9.

Germiyanoğulları kumandanlarından Aydınoğlu Mehmet Bey¹⁰ ile Emir Menteşe'nin damadı olan Sasa Bey'in birlikte hareket ederek Birgi ve civarını ele geçirmelerinin ardından, aralarında çıkan savaş sonrasında 1308 yılında Aydın Eli, Mehmet Bey'in yönetimine geçmiştir.¹¹ (1313-1410) Bu vakitten sonra artık Mehmet Bey, buraların tamamen hakimi olmuştur.

Aydın Eli'ne önce Sasa Bey adlı bir Gâzi er gelmiştir. Birgi'yi ilk defa Sasa Bey fethetmiştir. Bununla birlikte Aydınoğlu Mehmet Bey, Sasa Bey ile dostane ilişkileri ile Ayasuluğ ve civarını almıştır.¹² 1306'lı yıllardaki bazı olaylar nedeni ile Sasa Bey ile Aydınoğlu Mehmed Bey'in arası açılmıştır.¹³ Menteş Bey'in damadı olan Sasa Bey, yanındaki kuvvetleri ile birlikte Manisa, Bergama, Tire ve Ayasuluğ'u zaptetmiştir. Böylelikle Birgi'yi kendisine merkez yapan Mehmet Bey idaresinde, Aydın Beyliği kurulmuştur.¹⁴ Görüldüğü gibi Aydınoğulları, Sasa Bey'in ölümünün ardından tek başlarına bu yörelere saldırmayı sürdürmüşlerdir.¹⁵ Bundan sonra Mehmet Bey 1310 yılında İzmir'in iç kısmını, 1328 de aynı şehrin sahil şeridini ele geçirmiş oldu. Böylelikle Mehmet Bey, fethettiği bu topraklar üzerinde babasının adı ile anılan kendi beyliğini kurmuştur.¹⁶ Mehmet Bey'in babası Aydınşah, 1332'de İzmir'i zaptetmiştir.¹⁷

Aydınoğullarının toprakları XIV.yy başlarında özellikle Birgi, Tire, Ayasuluğ, Aydın ve Bayındır şehirleridir.¹⁸ (Resim 1) Beyliğin hüküm sürmüş olduğu bu yerlere "Aydın Eli veya "Leşkeri İli" denmiştir.¹⁹ Ancak sonraları Birgi'nin merkez olması ile birlikte "Memleket-i Birgi" adı verilmiştir.²⁰ Aydınoğlu Mehmed Bey, Birgi şehrini hükümetinin merkezi yapmıştır. Mehmet Bey Türk adet ve geleneklerine benzer bir uygulama

¹⁰ B.Galip Yavuz, *Ödemişin Tarihi*, s.37; Canan Çakmak, *Tire Hamamları*, Ankara, Kültür Bakanlığı Sanat Eserleri Yayınları, 2002, s.5; Erdoğan Merçil, "Anadolu Beylikleri", *Türk Dünyası El Kitabı*, c.II, Ankara, 1992, s.845; Salim Koca, "Aydınoğulları Beyliği", *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı*, c.I, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2006, s.141.

¹¹ Çakmak, *Tire Hamamları*, s.5.

¹² Mükrimin Halil, *Düsturnamei Enveri*, İstanbul, 1929, s.21; Himmət Akın, *Aydınoğulları Tarihi Hakkında Bir Araştırma*, AÜDTCF, İstanbul, 1946, s.19.

¹³ Tuncer Baykara, *Aydınoğlu Gazi Umur Bey*, Ankara, 1990, s.6; B.Galip Yavuz, *Ödemişin Tarihi*, s.38; Mükrimin Halil, *Düsturnamei Enveri*, s.22.

¹⁴ Emin Canpolat, *Kuruluşundan Bugüne Kadar İzmir*, İTÜ, İstanbul, 1953, s.40.

¹⁵ Claude Cahen, *Osmanlıdan Önce Anadolu'da Türkler*, İstanbul, 1979, s.301.

¹⁶ Koca, "Aydınoğulları Beyliği", s.141.

¹⁷ *İzmir Vilâyeti Salnamesi (1927-28)*, S.9, İzmir, 1929.

¹⁸ Ulvi Yelken, "Aydınoğullarına Ait Kitabeler", *Küçük Menderes Tire Halkevi Dergisi*, İzmir, 25 Haziran 1940, s.93; Nuri Yavuz, *Anadolu'da Beylikler Dönemi*, Cantekin Matbaacılık, Ankara, 1998, s.27; Ertaylan, *Tabiatname*, s.1; Akın, *Aydınoğulları Tarihi Hakkında*, s.96-100; Erdoğan Merçil, "Anadolu Beylikleri", *Türk Dünyası El Kitabı*, Ankara, 1976, s.844.

¹⁹ Akın, *Aydınoğulları Tarihi Hakkında*, s.91.

²⁰ Zerrin Günel Öden, "Aydınoğulları Beyliği", *Türkler*, c.VI, Ankara, 2002, s.793; Akın, *Aydınoğulları Tarihi Hakkında*, s.92,94.

gerçekleştirmiştir. Örneğin ilerleyen zamanlarda kılıcının gücü ile ele geçirdiği yerlerin idaresini kendisini iyi hissetmeyince, birçok kaynakta da değinildiği gibi oğulları arasında paylaşmıştır. Buna göre büyük oğlu Hızır Bey'e Ayasuluğ (bugünkü Selçuk) ve Sultanhisarı'nı; Umur Bey'e İzmir'i; İbrahim Bahadır Bey'e Bodemya (Bademye); Süleyman Bey'e ise Tire'yi bırakmış; en küçük oğlu olan İsa Bey ise yanında kalmıştır.²¹ Büyük Menderes Nehri havzasında bulunan Tire, Ödemiş ve Birgi Batı Anadolu'daki Türk varlığı açısından önemli yerleşim merkezlerindedir ki bu yerler beyliğe sırası ile başkentlik yapmışlardır.²² Ayrıca Tire, tarihte sadece Anadolu içlerine giden yolların kilit noktası ve canlı bir ticaret merkezi konumunda değil, aynı zamanda özellikle Beylikler ve Osmanlı devirlerinde bu bölgenin bilim, kültür ve dini bir merkezi olarak tanınmış bir belde olmuştur.²³

Bilindiği gibi Batı Anadolu'da birçok Türkmen Beyliği ortaya çıkmıştı. İşte Batı Anadolu'da kurulan güçlü beyliklerden biri olan Aydınogulları Beyliği de²⁴, Batı Anadolu'yu Ege kıyılarını açan fatih Türkmen prenslerindedir. Beylik, Gazi Umur Bey gibi Türkiye tarihinin büyük şahsiyetlerinden birini yetiştirmiştir.²⁵ Mehmet Bey'in torunu olan Umur Bey döneminde hanedan büyük bir güç haline gelmiştir. Bunda Umur Bey'in gazi olarak girişimlerinin yanısıra, Bizans'ın içinde bulunduğu durum da etkili olmuştur.²⁶ Dördüncü İzmir'de dokuzuncu Türkler olarak Umur Bey'den, onuncu Türkler olarak da Cüneyt Bey'den bahsedilmiştir.²⁷ Öyle ki Gâzi Umur Bey, kâfirlerle savaşırken şehit edilmiştir ve o esnada geçen bir hikâye, Ahmet Eflâki tarafından dile getirilmiştir.²⁸ Hwace

²¹ İ.Hakkı Uzunçarşılı, *Kitabeler ve Sahip, Saruhan, Aydın, Menteşe, İnanç, Hamitoğulları Hakkında Malumat*, 1929, s.119; Tuncer Baykara, *Türkiye Selçuklularının Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, İstanbul, 2004, s.331; Hüseyin Kayhan, *Aydınoglu Hızır Bey*, *International Periodical Fort he Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 2009, s.1675; Ali Kızıltan, *Anadolu Beylikleri'nde Câmii ve Mescitler (XIV.yy sonuna kadar)*, İstanbul, İTÜ Mimarlık Fakültesi Doçentlik Çalışması, 1958, s.95; Hakkı Dursun Yıldız, "Anadolu Türk Tarihi", *Anadolu Uygurlikları Ansiklopedisi*, c.IV, 1982, s.658; Erdoğan Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1993, s.284; Yelken, "Aydınogullarına Ait Kitâbeler", s.93; Ülkü Altınoluk, *Geleneksel Kent Dokusu: Birgi*, İstanbul, Ege Yayınları, 2007, s.34; Cahit Telci, "İsâ Bey: Bir Bâni, Üç Câmi", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, c.XXV, S.I, Temmuz 2010, s.340; Munis Armağan, *Belgelerle Beylikler Devrinde Tire*, İzmir, 1983, s.21; Ali Sevim, Yaşar Yücel, *Türkiye Tarihi (Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi)*, Ankara, 1989, s.167; Öden, "Aydınogulları Beyliği", s.793; Mükrimin Halil, *Düsturnamei Enveri*, s.23; Rafet Mülazımoğlu, *Birgi (Pyrgion)*, İzmir, 1976, s.6; Asaf Gökbel- Hikmet Şölen, *Aydın İli Tarihi (Eski Zamanlardan Yunan İşgaline Kadar)*, c.I, İstanbul, 1936, s.88.

²² Vehbi Günay, "1871 Yılına Âit Evkâf Numara Defterine Göre Tire, Ödemiş ve Birgi Vakıfları", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, c.XX, S.2, 2005, s.149.

²³ Necmi Ülker, "Tire Müzesindeki İslâmi Kitâbeler", III.Araştırma Sonuçları Toplantısı, Ankara, 1985, s.5.

²⁴ Muhammet Şahin, *Türk Tarihi ve Kültürü*, Ankara, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, 1999, s.100.

²⁵ Yılmaz Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi*, c.II, İstanbul, Cem Yayınevi, 1990; s.27; Şeker, *Selçuk İsâ Bey Câmii*, s.9.

²⁶ Cahen, *Osmanlıdan Önce Anadolu'da Türkler*, s.301.

²⁷ Raif Nezihi, *İzmir'in Tarihi*, haz.Erol Üyepazarcı, İzmir, 2001, s.3.

²⁸ Ahmet Eflâki, *Manakib al-Ârifin*, c.I-II, çev:Tahsin Yazıcı, İstanbul, 1973, s.310.

Selman'ın Umur Bey'e ait Vekayinâmesi bulunmaktadır. Bunun yanında Düsturnâme'nin M.Halil tarafından neşredildiği de bilinmektedir.²⁹

Osmanlılardan önce sahillere egemen olmuş, hristiyan denizci devletlerle şerefli bir suretle çarpışmış, donanması ile Bizans üzerine yürümüş ve sonuçta şanlı zaferler elde etmiş olan bu Türk beyliği hakkında kaynaklarda birçok bilgi yer almaktadır.³⁰ Tabii sürekli savaş yapmıyorlardı. Yerine göre Bizanslılar ile kimi zaman dost, kimi zaman da düşman olmuşlardır.³¹ Beylik döneminin ortaya çıkardığı bir şehir olan Tire şehrini Türkler, 1304 Eylül'ünde ele geçirmişlerdir.³² Küçük Menderes vadisinin hakim şehri olan Birgi ise, 1307 yıllarında Mehmet Bey tarafından ele geçirilmiştir.³³ Önce Menteşe Bey tarafından Türk hakimiyetine alınan Selçuk, 1309'da Aydınolu Mehmed Bey'in eline geçmiştir.³⁴ Mehmet Bey'in ilk faaliyeti, İzmir'in içeri kısmında bulunan kalesini 1317'lerde alması olmuştur.³⁵ O zamanlarda Mehmed Bey'e bağlı yetmiş bine yakın kuvvet asker bulunmuş ve bunların zamanlarının çoğu sürekli olarak gaza hareketleri ile geçmiştir.³⁶

Düsturname-i Enveri de adı geçen Yazıcızâde Ali'nin Tari-i Âli Selçuk isimli eserinde: “ Ve Leşkeri Eli ki şimdi Aydın Eli derler. Aydın ve oğlanları dutmuşlardı ki Aydın Reis Mehmed oğluydu ki sevahil gemilerinin reisleri ol tarafa kışlağa varan Türklerle ittifak edüp ol yerlerin Rumları sultanların haraçgüzârları idiler. Çün sultanlar oradan gittiler onlar ol Rumları yagî idüp fetih ettiler.”³⁷ şeklinde bahsedilmiştir.

“İli beş oğluna kısmet kıldı mir

Her biri bir yerde kıldı dâr ü gir” denir.³⁸ Bilindiği gibi Düsturname, Aydınogulları için çok önemli bir kaynak özelliği taşımaktadır.³⁹ Beyliğin hâkimiyet sahasını teşkil eden İzmir, Aydınolu Mehmet Bey ile oğlu Gazi Umur Bey'in gayretleri

²⁹ M.Fuad Köprülü, Anadolu Selçukluları Tarihi'nin Yerli Kaynakları, Belleten, c.VII, S.27, Ankara, TTK Basımevi, 1943, s.399.

³⁰ Ertaylan, Tabiatname, s.1-2.

³¹ Kızıltan, Anadolu Beylikleri'nde Câmii ve Mescitler, s.95.

³² Tuncer Baykara, “Türk Şehircilik Geleneğinde Tire”, Türk Kültüründe Tire, haz.Mehmet Şeker, Ankara, 1994, s.10-11.

³³ Feridun Emecen, “Birgi”, İA, c.VI, İstanbul, 1992, s.190; Baykara, Aydınolu Gazi Umur Bey, s.7.

³⁴ Feridun Emecen, “Selçuk”, İA, c.IV, İstanbul, 1991, s.226.

³⁵ Tuncer Baykara, Türkiye Selçuklularının Sosyal ve Ekonomik Tarihi, s.331.

³⁶ Yaşar Yücel, (Mesalikü'l-Ebsar'a Göre Anadolu Beylikleri), Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar I, Ankara, 1991, s.201.

³⁷ Mükrimin Halil, Düsturname-i Enveri, s.13.

³⁸ Zeki Arıkan, “XIV-XVI.Yüzyıllarda Ayasuluğ”, Belleten, S.209, c.LIV, Nisan 1990, TTK Basımevi, Ankara, 1990, s.130.

³⁹ Köprülü, Anadolu Selçukluları Tarihi'nin Yerli Kaynakları, s.331.

sonucu Türkleşmiştir.⁴⁰ Öyledir ki on sekiz yaşında başlayarak yirmi bir yıl içinde yirmi altı savaş yapan ve tüm hayatını savaş alanlarında geçiren Gazi Umur Bey'in şehit oluşu beyliğin manevi kuvvetini sarsmış ve ondan sonra yerine geçen kardeşleri, onun yerini dolduramamışlardır.⁴¹

Bizans ve Haçlılar ile mücadeleleri ile tanınan, Batı Anadolu beylikleri arasında önemli bir yer teşkil eden beylik döneminde, ülkede kalkınmanın yükselmesi için çaba harcanmış, ilim ve sanat yaşamında ilerleme kaydedilmiştir.⁴² Bunların yanında dönemin Birgi, Tire ve Ayasuluğ (Selçuk) gibi önemli merkezlerinde pek çok mimari eser inşa edilmiştir.⁴³ Beyliğin ortaya koyduğu yapılardaki ağaç ve taş oymacılığı, çini, alçı tezyinatı, nakış cihetinden anlaşılan incelik ve zerafet, Türk zevkinin orijinal eserleri arasında sayılmaktadır.⁴⁴ Aydınogullarının yaptırmış olduğu ilk eserlerinde, Selçuklu etkisi kuvvetini göstermekte ise de son zamanlara doğru yeni fikirlerin ortaya çıktığını belli eden eserler mevcuttur.⁴⁵ Aydın, Tire, Birgi ve Ayasuluğ civarlarında beylikten kalma önemli yapılar, Osmanlı sanatının temelini hazırlamış ve beylikler sanatı içerisinde ayrı bir önem arz etmiştir. Özellikle de mimari alandaki bu yenilik dikkat çekmektedir.⁴⁶ Bunlardan İsa Bey'in Ayasuluğ'daki camii en güzellerinden birisidir.⁴⁷

Sanata değer veren Aydın Beyleri Birgi, Selçuk (Ayasuluğ), Tire ve İzmir gibi şehirlerde cami, medrese, imarethane, türbe, köprü ve çeşme türünden birçok mimari eser meydana getirerek, ülkelerini imar etmişlerdir. Ancak bunların pek azı zamanımıza ulaşabilmiştir. İhmalin, zamanın, iklimin ve depremlerin etkisi ile çoğu yerle bir olmuştur.⁴⁸ Ayrıca 1920-22'li yıllarda Yunan işgaline uğrayan bölge, Yunan çizmeleri altında kötü günler geçirmiştir. Eski bir kültür merkezinin tüm özelliklerini bünyesinde barındıran Birgi şehri, Yunanlıların geri çekilmeleri sırasında baştan aşağı yıkılıp yıkılmıştır. Günümüze ulaşabilenleri ise, bu faciadan kurtulabilenleri olmuştur.⁴⁹ Tüm bunlara rağmen günümüze ulaşabilen bu yapılar, kültür ve tarihi zenginliklerimiz sayılmaktadır.

⁴⁰ Tuncer Baykara, İzmir Şehri ve Tarihi, Ege Üniversitesi, 1974, s.93.

⁴¹ Mülazımoğlu, Birgi, s.11.

⁴² Yıldız, "Anadolu Türk Tarihi", s.657.

⁴³ Merçil, Müslüman Türk Devletleri Tarihi, s.287; Yıldız, "Anadolu Türk Tarihi", s.657.

⁴⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1998, s.91.

⁴⁵ Oktay Aslanapa, Türk Sanatı, İstanbul, 1999, s.211.

⁴⁶ Zübeyde Cihan Özsayınar, "Anadolu Selçuklu ve Beylikler Dönemi Mimarlık- Sanat", Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı, c.II, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2006, s.489.

⁴⁷ Merçil, Müslüman Türk Devletleri Tarihi, s.287.

⁴⁸ Koca, "Aydınogulları Beyliği", s.147.

⁴⁹ Nezih Başgelen, Birgi'den Gevaş'a Anadolu Notları 1975-76, İstanbul, 1981, s.4.

I.BÖLÜM

AYDINOĞULLARI BEYLİĞİ'NDE MİMARİ

1.1.Camiler/Mescidler

1.1.1.Ayasuluğ (Selçuk) İsa Bey Câmî

Antik Efes kentinin bulunduğu yerde kurulmuş olan ve bugün Selçuk adını taşıyan Ayasuluk, Ortaçağın önemli bir dini ve ticari merkezi olmuştur. Bugünkü Selçuk'un geçmiş tarihine ışık tutacak mimari eserlerin çoğunun ayakta bulunmasına rağmen, çok azının kitabesi bulunmaktadır. Mimari eserlere ait inşa ve tamir kitabelerinin yanı sıra yapıların kapı, pencere ve sütun başlıklarında âyet, hadis ve çeşitli dua şekli kitabeler de bulunmaktadır.⁵⁰ Yurdumuzda Efes- Ayasuluk harabeleri kadar çok çeşit barındıran, eski medeniyet eserlerini tek bir bünyede toplayan yerler çok azdır.⁵¹ Öyleki kent önemli bir dini ve ticari merkezi olmasının yanısıra, aynı zamanda önemli bir kültür ve sanat merkezidir. Ayasuluk, 1348-1390 tarihleri arasında beyliğin başkenti olmuş⁵² yani kırkiki yıl merkez işlevi görmüştür. Öncelikle Aydınolu Hızır Bey ve ardından kardeşi İsa Bey'e merkezlik etmiştir.⁵³

Beylik merkezinin Mehmed Bey dönemindeki Birgi'den Ayasuluk'a taşınmış olması, beyliğin siyasi ve ticari geleceği ile ilgilidir. Bilhassa XIV.yüzyılın ilk yarısında Venedik, Ceneviz vs. ile yapılan anlaşmalarda mal alım satım merkezi olması dikkat çekmiş,⁵⁴ aynı zamanda beyliğin deniz seferleri ve ticareti için iskelesi vazifesi görmüştür.⁵⁵ 1365'ten önce Hızır Bey'in ardından hükümetin başına geçen alim bir kişiliğe sahip olan İsa Bey, fikir ve ilim adamlarının da koruyuculuğunu üstlenmiş biridir.⁵⁶ İsa Bey, beyliğin kurucusu olan Aydınolu Mehmet Bey'in en küçük oğludur.⁵⁷

⁵⁰ Remzi Duran; Turan Gökçe, "Ayasuluk Kitabeleri", I.Uluslararası Geçmişten Günümüze Selçuk Sempozyumu, 4-6 Eylül 1997, İzmir, s.367.

⁵¹ Aziz Ogan, Aydınoluğullarından İsa Bey Câmî'i, Vakıflar Dergisi, S.III, Ankara, TTK Basımevi, 1956, s.73.

⁵² Lale Bulut, E.Daş, A.Demir, İ.Kuyulu, "Sanatın Koruyucuları", Erken Osmanlı Sanatı Beyliklerin Mirası, İstanbul, 1999, s.57.

⁵³ Akın, Aydınoluğulları Tarihi Hakkında, s.118.

⁵⁴ Munis Armağan, Ege Tarihi Coğrafyası (Boylar, Aşiretler, Obalar, Kentler, Köyler, Tarihi Semtler), İzmir, 2009, s.209.

⁵⁵ Emecen, "Ayasuluk", s.226.

⁵⁶ Kızıltan, Anadolu Beylikleri'nde Câmîi ve Mescitler, s.95; Mehmet Şeker, İmam Birgivi, Ankara, 1994, s.9,12; Mehmet Şeker, Anadolu'nun Türkleşmesi ve Kültürel Hayatı, İstanbul, Ötüken Yayıncılık, 2006, s.224, 226.

⁵⁷ Uzunçarşılı, Kitabeler, s.132; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu Karakoyunlu Devletleri, Ankara, TTK Basımevi, 1988, s.112; Şeker, Aydınoluğulları Beyliği ve Ayasuluğ", s.270; Şeker, Selçuk İsa Bey Cami, s.10; Armağan, Belgelerle Beylikler Devrinde Tire, s.25; Rahmi Hüseyin Ünal, Birgi Tarihi, Tarihi Coğrafyası ve Türk Dönemi Anıtları, Ankara, 2001, s.11; Gökbel- Şölen, Aydın İli Tarihi, s.89.

Seyyah İbn Batuta burayı Rumlar için kutsal, eski ve büyük bir şehir olarak belirtmiştir. Kendisi iri, kesme taşlarla inşa edilmiş büyük bir kilisenin bulunduğunu, her taş parçasının en az on karış uzunlukta ve hepsinin güzel bir şekilde yontulduğundan bahsetmiştir. Kendisi câmiyi güzellik ve sanat bakımından dünyada örneği bulunmayan bir eser olarak tanımlamıştır.⁵⁸ Onun deyimi ile Ayasuluğ'da Aydınöğulları'ndan kalma en önemli eser, İsa Bey Câmii'dir.⁵⁹

Camii, Selçuk ilçesindeki tarihi Selçuk Kalesi'nin güneybatı yamacında Saint Jean Sokağı ile Tozlu Sokağı'nın kesiştiği noktada eğilimli bir arazi üzerinde yer almaktadır. Kuzey ve doğu kısımları, dağın eteklerine gömülü durumdadır.⁶⁰ Câmii uzaktan hoş durduğu kadar, yakından o derece zarıflığe sahiptir.⁶¹ Beyliğin en önemli eseri, birçok kaynakta belirtildiği gibi merkezleri olan Selçuk (Efes)'te 1374/75 tarihinde Aydınöğlü İsa Bey tarafından Şam'lı olduğu belirtilen Mimar Ali İbn el-Dımişki'ye⁶² Şamlıoğlu Ali'ye yaptırılmıştır.⁶³ Sanatçının adının da yer aldığı⁶⁴ yapının batı cephesindeki cümle kapısı üzerinde bulunan ve beş satırdan oluşan sülüs hatla yazılmış kitabede şöyle yazıldı

بسم الله الرحمن الرحيم امر با نشاء

هناالجامع المبارك السلطان الاعظم

مالك رقاب الامم

سلطان الاسلام و المسلمين فخر الدوله و الدين عيسى بن محمد بن ابيدين

⁵⁸ İsmet Parmaksızoğlu, İbn Batuta Seyahatnamesi'nden Seçmeler, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981, s.33.

⁵⁹ İbn Batuta Seyahatnamesinden Seçmeler, Ankara, 1999, s.34.

⁶⁰ Gül Güney, "Batı Anadolu Bölgesinde (Aydın, İzmir, Manisa) Beylikler Dönemine Ait Özellikli Altı Caminin Süslemeleri", İzmir, DEÜYLT, 1998, s.61.

⁶¹ Ömer Kılıç, Tarihi Selçuk ve Efes Rehberi, İzmir, 1971, s.43; Ali Haydar Bayat, Anadolu Beylikleri Döneminin En Önemli Eserlerinden Aydınöğlü İsa Bey Câmii Kitâbeleri, Ankara, TTK Basımevi, 1991, s.951; Ali Haydar Bayat, "İsa Bey Camii Minberi (1375)", Geçmişten Günümüze Selçuk, 4-6 Eylül 1997, İzmir, s.275.

⁶² Yetkin, Türk Mimarisi, s.160; Yılmaz Can, Recep Gün, Türk İslam Sanatları ve Estetiği, İstanbul, 2006, s.219; Bulut vd, "Sanatın Koruyucuları", s.57,61; Efes Rehberi, haz: Avusturya Arkeoloji Enstitüsü ve Selçuk Efes Müzesi, Ege Yayınları ve Avusturya Arkeoloji Enstitüsü, İstanbul, 2000, s.224; Oktay Aslanapa, Yüzyıllar Boyunca Türk Sanatı, 1977, s.41; Aslanapa, Türk Sanatı, s.212; Oktay Aslanapa, "Beylikler Devri Mimari Sanatı", Başlangıcından Bugüne Türk Sanatı, Ankara, 1993, s.177; Oktay Aslanapa, Türk Sanatı II (Anadolu Selçukludan Beylikler Devrinin Sonuna Kadar), İstanbul, 1973, s.223; aynı yazar, "Anadolu Türk Mimarisi", Türk Dünyası El Kitabı, c.II, Ankara, 1992, s.350; Gönül Öney, Türk Çini Sanatı, Yapı Kredi Yayınları, 1987, s.58; Can- Gün, Türk İslam Sanatları ve Estetiği, s.219; Kılıç, Tarihi Selçuk ve Efes Rehberi, s.43; Zeki Arıkan, XIV-XVI.Yüzyıllarda Ayasuluğ, Ankara, TTK Basımevi, 1990, s.162; Zeki Arıkan, "XIV-XVI.Yüzyıllarda Ayasuluğ", s.162.

⁶³ Kahvecioğlu, Aydınöğulları Beyliği Türk-İslâm Mimari Eserleri, s.16.

⁶⁴ Zeki Sönmez, Başlangıcından XVI.yüzyıla Kadar Anadolu Türk-İslâm Mimarisinde Sanatçılar, Ankara, 1995, s.347.

خلد ملكه عمل على ابن الدمشقي وكتبه في تسع شهر شوال سنة ستة و سبعين و سبعمائة⁶⁵

Anlamı: “Rahman ve Rahim olan Allah’ın adıyla. Bu mübarek cami, büyük sultan, milletlerin hâkimi, islâm ve müslümanların sultanı, din ve dünyanın iftihar, aydınoğlu Mehmed oğlu İsa, Allah mülkünü korusun, 9 Şevval 776 yılında Şamlı Müşeymeş (?) oğlu Ali’ye yaptırıldı.”⁶⁶ (Kitabe için bkz.resim 41)

Kitâbeden de anlaşıldığı gibi camii, Aydınoğlu İsa Bey’in emri ile mimar Ali ibn Müşeymeş el-Dımişkî tarafından Şevval ayının 1375 yılında yapılmıştır.⁶⁷ M.1373 yılı ocak ayı 13.cumartesi olarak da tarihlenmektedir.⁶⁸ Mimar Ali ibn Müşeymeş el-Dımişkî, yapının mimari ve süsleme detayları yönünden ve daha yakından görülebilen çeşitli etkileri usta bir şekilde yorumlayarak orijinal bir eser ortaya koymuştur.⁶⁹ Bu durum sanatçının Türk ve İslâm mimari eserlerini çok iyi değerlendiren köklü bir mimari kültüre sahip olduğunun göstergesidir.

Selçuk İsa Bey Câmisindeki kitâbelerde, Kur’an-ı Kerim ve Hadislerden alınan metinleri içeren Kûfi, makulî ve celî sülüs hatlar ile okuyanlara birtakım mesajlar sunulmaktadır⁷⁰ Yapının batı portalindeki tarih, banî ve sanatçı adını veren kitabede, mimarın baba adı olan “Müşeymeş” kelimesi aşınmadan dolayı son zamanlarda tamamı ile okunamaz hale gelmiştir.⁷¹ Cami kuzey ve doğu kapılarında doğu girişin üzerinde batı cephesindeki pencere alınlıklarında, mihrabın üst kısmında, sütun başlıklarında ve kemer konsollarında çeşitli âyet, hadis, hadis-i kutsî, Esmâül-Hüsna ve güzel sözler bulunmaktadır.⁷² Yapı her bir şeridinde böylesine zenginlik ve güzellik sergilemektedir.

Yapının portal giriş altında, celi sülüs hat ile: “Allah birdir. Muhammed O’nun elçisidir.” anlamındaki kelime-i tevhîd yerleştirilmiştir. Portalin solundaki birinci sıra pencerelerden, alttakinin üzerinde yer alan celi sülüs hatlar ile: “Ey umutlarımız, Ey

⁶⁵ Akın, Aydınoğulları Tarihi Hakkında, s.118.

⁶⁶ Duran- Gökçe, “Ayasuluk Kitabeleri”, s.368; Z.Cihan Özsayınar: Batı portalinde yer alan, Besmele ile başlayan istifli celi sülüs hatlı inşâ kitâbesini şöyle açıklamıştır: Bu mübarek mescidin (câminin) yapılmasını emr eden ulu Sultan, ümmetin ve Müslümanların önderi ve dinin fahri olan İsa Muhammed bin Aydın hallede mülk ameli Ali ibn Dımişki ve Şevval ayında 776 senesinde yazmıştır. Bkz. Z.Cihan Özsayınar, “Mimaride Yazı”, Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygurluğu, c.II, KTBY, Ankara, 2006, s.490; Kahvecioğlu, Aydınoğulları Beyliği Türk İslam Mimari Eserleri, s.24.

⁶⁷ Selda Kalfazade, Anadolu’da Aydınoğulları Dönemi Mimarisi, İstanbul, İTÜST (Yayınlanmamış Doktora Tezi), 1995, s.102; Camii, yeniliklerle dolu bir eser halinde yükeldir. Bkz.Selçuk Mülayim, “Anadolu Beylikleri”, İA, c.III, İstanbul, 1991, s.142; Tarık Uğur, Selçuk Camii ve Mescitleri, İzmir, Ege Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, 2006, s.33

⁶⁸ Kahvecioğlu, Aydınoğulları Beyliği Türk İslam Mimari Eserleri, s.17.

⁶⁹ Mülayim, “Anadolu Beylikleri”, s.142; Uğur, Selçuk Camii ve Mescitleri, s.33; Sönmez, “Anadolu Türk-İslâm Mimarisinde Sanatçılar”, s.348.

⁷⁰ Özsayınar, “Mimaride Yazı”, s.491.

⁷¹ Sönmez, “Anadolu Türk-İslam Mimarisinde Sanatçılar”, s.347.

⁷² Duran- Gökçe, “Ayasuluğ Kitâbeleri”, s.368.

mübarek, her gün secde eden kişiye ne mutlu. Hayırlı ameller ile her gün yeni bayramdır ve bugün sağlam görüşlü olana ne mutlu” yazılıdır. Portalin solundaki ikinci sıra pencerelerden, alttakinin üst kemerinde makilî hat ile “Ali” ibaresi, üçer defa tekrarlanarak yazılmıştır. Yazıların aralarındaki boşluklarda, aynı kelime üç defa tekrarlanmıştır. Portalin sağındaki birinci sıra pencerelerin üsttekinin üzerinde “Kim salih amel ederse kendisine ve kim de şer ederse, aleyhinedir.” anlamındaki besmele ile başlayan Fussilet sûresinin 46.ayetinin,Casiye Sûresinin 15.ayetinin bir kısmı yazılıdır. Portalin sağındaki birinci sıra pencerelerinin alttakinin üzerinde, “Peygamber Efendimiz buyurmuştur ki ameller niyetlere göredir. Oturumlar da emanettir.” anlamına gelen iki hadis eklenmiştir.

Kuzey cephesinde yer alan portal kitâbesinde Besmele ile başlayan 2 satır halinde istifli celî sülüs hat ile “Allah’ın mescidlerini ancak Allah’a ve ahiret gününe inanan namazını kılan, zekâtını veren ve Allah’tan başka kimseden korkmayanlar onartırlar” manasındaki Tevbe Sûresinin 18.ayeti yazılmıştır. Bu kitabenin İzmir Kestane Pazarı Câmiî’ne götürülerek son cemaat yerinde yer alan kapının üzerine konduğu söylenmektedir.⁷³ Batı duvarı üzerindeki birinci sıra pencerelerin üsttekinde, istifli celi sülüs hat kullanılarak, besmele ile başlayan ve “Hak padişah olan Allah, pek yücedir. O’ndan başka Tanrı yoktur. O kerim Arş’ın sahibidir.” manasındaki Müminin Suresinin 116.ayeti yazılmıştır. Doğudan batıya doğru, cami içinde bulunan sütun başlıklarının dört yüzü üzerinde, istifli celi sülüs hatlar yer almaktadır. Doğu kapısı girişinde üst kısımda iki hadis yer almaktadır. İstifli celi sülüs hat ile, zemini yapraklarla bezeli spirallerin üzerine yazılan birinci hadis-i kudsi “Allahu teali buyurdu ki: cennet ehli oraya girdiği zaman onu karşılar. Allah’ın selamı üzerine olsun. Sen burada rahat et. Allah sizi diriltti. Selamün aleyküm. Yüce olan Allah doğru söyledi.” İkinci hadis-i şerif “Peygamber (SAV) buyudu ki; “namaz için acele ediniz” anlamındadır. Câminin içinde mihrap üzerinde bulunması gereken kitabenin, İzmir Agora açık hava müzesinde parçalanmış ve eksik olarak bulunduğu, yapılan araştırmalar ile anlaşılmaktadır.

Birinci sütun başlığının dört yüzündeki hatlar, “O’nun zatını ve mübarek isimlerini tesbih ederim.”, “24.Cuma günü ve 24.Cuma gecesi”, “O saatlerden bir saat sadece Allah teâlâ ve tebârekeye aittir.”, “Dünyada 1600 afk vardır. Ve onlara azap hak olunmuştur.” anlamını vermektedir. İkinci sütun başlığı üzerindeki hatlar, “Nebiyül Allah buyurmuştur ki; her kim oturup (mescitte) namazı beklerse namaz kılmış gibi olur. Ve amellerin en hayırlısı namaz, sonra Kur’an okumaktır. Ve namaz dinin direğidir.” manasındadır.

⁷³ Kalfazade, Anadolu’da Aydınöğlü Dönemi Mimarisi, s.148.

Üçüncü sütun başlığındaki hatlar, birinci sütunun aynısıdır. Dördüncü sütun başlığı üzerindeki hatlar, “Peygamber Efendimiz buyurmuştur ki, Cuma günü fakirlerin ve miskinlerin hüccetidir. (Bayramıdır) Gece mescide doğru yürüyenleri müjdeleyin ki kıyamet günü onlar nurlanacaklardır. Her kim Allah için mescid bina ederse, Allah da cennet’te ona ev inşa eder. Mescit takvaların evidir. Namaz takvaların kurbanıdır.” manasındadır. Dördüncü sütun kemerinin batı duvarına gömüldüğü yerde, üç yüz üzerinde, “Ali Allah yüzünü nurlandırсын buyurmuştur ki, dünyayı imâr etmek dört şeyle olur. Bunlardan birincisi âlimlerin ilmi ile, ikincisi âdil olan emirlerle, üçüncüsü zenginlerin cömertliği ile” anlamındaki Hz.Ali’ye ait bir söz yer almaktadır.⁷⁴

Camiinin bir diğer özelliği ise Beylikler döneminde çok nadir olarak görülen iki minareli camiilerden birisi olmasıdır. Harimde çapraz sahını örten kubbelerin üzerinde çini süslemeler bulunmaktadır.⁷⁵ Bölgede Anadolu Türk mimarisinde önemli yeri olan dekoratif taş tonozlara yer verilmemiş olmakla birlikte; avlu batı giriş kapısı kısmında Suriye, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Türk yapılarında yaygın kullanılan kesmetaş yıldız tonoz kullanılmış;⁷⁶ batı cephede tamamen mermer; diğer cephelerde ise mermer, kesme taş ve devşirme taşlara yer verilmiştir.⁷⁷

Camii derslerinin verildiği bu büyük camii, zamanımıza dek gelebilen kıymetli eserlerden birisidir.⁷⁸ Öyle ki 57 metre boyunda ve 51 metre eninde bir alan üzerine inşa edilmiştir.⁷⁹ Yüzyılların doğal afetlerine ve ihmellere rağmen yine de Anadolu türk sanatının değerli örneklerinden biri olma özelliğini korumaktadır. Burada şu özellik dikkatleri çekmektedir ki, zamanla Selçuk’un eski önemini kaybederek bir köy haline gelmesi ile cemaatinin azalması, depremlerle yıkılan yerlerinin tamir edilmemesi ile harabiyete yüz tutmuş ve camiye ait kitâbelerin bir kısmı başka eserlerde kullanılmak için yerinden sökülüştür.⁸⁰ İlk inşaatının ardından bilinmeyen bir tarihte oldukça hasar gören yapı, Ayasuluk’un da tarih sahnesindeki önemini yitirmesi ile uzun süre bakımsız kalmış ve bazı özelliklerini de kaybetmiştir.⁸¹ Beylikler devri mimarisinin kapalı ve açık kısımlarını denkleştirmeye, taç kapıyı sadeleştirmeye çalışan, avluyu üç yönden revakla

⁷⁴ Özsayınar, “Mimaride Yazı”, s.491.

⁷⁵ Bulut vd, “Sanatın Koruyucuları”, s.60,61.

⁷⁶ İlknur Aktuğ Kolay, Batı Anadolu XIV.yüzyıl Beylikler Mimarisinde Yapım Teknikleri, Ankara, 1999, s.132.

⁷⁷ Uğur, Selçuk (Ayasuluk) Camii ve Mescitleri, s.10; Can- Gün, Türk İslam Sanatları Estetiği, s.219-220.

⁷⁸ Şeker, Anadolu’nun Türkleşmesi ve Kültürel Hayatı, s.242.

⁷⁹ Kılıç, Tarihi Selçuk ve Efes Rehberi, s.43.

⁸⁰ Ali Haydar Bayat, “Anadolu Beylikler Döneminin En Önemli Eserlerinden Aydınoğlu İsa Bey Câmii Kitâbeleri”, X.Türk Tarih Kongresi, Ankara, TTK Basımevi, 1986, s.81.

⁸¹ Uğur, Selçuk (Ayasuluk) Camii ve Mescitleri, s.33.

kuşatmış olan bu önemli eser, bu gün harap durumdadır.⁸² Kitabelerin oldukça yüksek yerlerde oluşu da İsa Bey Camii kitâbeleri hakkında bir çalışma yapılmamasına neden olmuştur.

Beylikler devrinde pek ilgi görmeyen transept tipinin ilk anıt şekilli örneği ile bu yapıda karşılaşılmaktadır. Kesme taştan yapılmış olan bu anıtsal camii mihrab ekseninde iki kubbeli, enine çift sahnalı ve avlu etrafında revaklıdır.⁸³ Doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı ve dış avlulu bir özelliğe sahiptir.⁸⁴ Bir önemi ise Saruhanlıların Manisa Ulu Camii'den iki yıl önce yaptırılmış olmasıdır. Yani düz ahşap çatılı revaklar ve ortada sekizgen havuzu ile revaklı avlu tarzı, Manisa'dan önce burada görülmektedir.⁸⁵ Suriye Emevi Dönemi camiilerinin etkisi görülen çapraz sahnalı camiiler, yapının planı ve süslemesindeki belirgin Suriye özelliklerinin görülmesinde, mimarının Şamlı olmasının etkisi bulunmaktadır.⁸⁶ Cami için mermer bloklarla kaplı ve ana cepheyi gösteren batı duvarı, iki kat pencere sıraları ve ortada portali ile klasik Osmanlı camilerinin revaklı avlu cephelerine öncü olduğu bilinmektedir.⁸⁷ Öyledir ki avlusu ile Osmanlı öncesi dönemde rastlanılan ilk örneklerdendir.

Batı duvarı, mermer yontma taşlarla kaplanmıştır.⁸⁸ Câminin kapı ve pencere süslemeleri XIV.ve XV.asırda Anadolu beylikleri arasında en güzel oyma eserlerden birisi sayılmaktadır.⁸⁹ Burada göz kamaştıran dekorların zenginliği ve renkliliği yerine, mimari etkisinin büyük olması ön plana çıkmıştır. Diyarbakır Ulu Camiinden sonra Anadolu'da en eski revaklı avlusu olan yapı, beylikler devrinde yapılan diğer küçük ve hoş camilerden daha büyük biçimde ele alınmıştır.⁹⁰ Câminin taçkapısının oransız bir şekilde yüksek olması da diğer bir özelliğidir.⁹¹

⁸² Yetkin, Türk Mimarisi, s.161.

⁸³ Gönül Öney, Beylikler Devri Sanatı, Ankara, TTK Basımevi, 1989, s.12.

⁸⁴ Semiha Gülümser, Osmanlı Dönemi Öncesi Anadolu'da Boyalı Nakışlar, Ankara, HÜSBEYL, 1998, s.123.

⁸⁵ Aslanapa, Yüzyıllar Boyunca Türk Sanatı, s.41.

⁸⁶ Gönül, Öney, "Beylikler ve Erken Osmanlı Sanatına Sosyal Yaşantısına Genel Bakış", Erken Osmanlı Sanatı Beyliklerin Mirası, İstanbul, 1999, s.14-15.

⁸⁷ Oktay Aslanapa, Türk Sanatı El Kitabı, İstanbul, 1993, s.70; Bulut vd, "Sanatın Koruyucuları", s.61; Zeki Arıkan, XIV-XVI.Yüzyıllarda Ayasuluğ, Ankara, TTK Basımevi, 1990, s.162; aynı yazar, "XIV-XVI.Yüzyıllarda Ayasuluğ", Belleten, S.209, c.LIV, Ankara, TTK Basımevi, 1990 s.162.

⁸⁸ Suut Kemal Yetkin, Beylikler Devri Sanatından Klâsik Türk Sanatına, V.Türk Tarih Kongresi Tebliğler, 12-17 Nisan 1956, Ankara, 1960, s.262.

⁸⁹ İ.Hakkı Uzunçarşılı, Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu Karakoyunlu Devletleri, Ankara, TTK Basımevi, 1969, s.236.

⁹⁰ Oktay Aslanapa, Türk ve İslam Sanatı III, İstanbul, 1968, s.75.

⁹¹ H.Rahmi Ünal, Osmanlı Öncesi Anadolu Türk Mimarisinde Taçkapılar, İzmir, 1982, s.28.

Yapı o çağın en zengin ve ölçü bakımından en büyük yapısıdır. Mihrabına dik orta hacim, iki kat revaklı avlusu ile şema itibarı ile Anadolu'ya yabancı bir yapıdır. Ancak taçkapısı, mukarnaslar ile süslü mermer pencere süveleri, mukarnas sütun başlıkları ile yüzyıl sonundaki Osmanlı mimari dekorasyonunun habercilerinden birisi sayılmaktadır.⁹² Yapının portal kirişi altında: “Allah birdir. Muhammed O'nun elçisidir.” anlamındaki kelime-i tevhid yerleştirilmiştir. Portalin sağındaki birinci sıra pencerelerin üsttekinin üzerinde: “Kim salih amel ederse kendisine ve kim de şer ederse aleyhinedir.” anlamındaki besmele ile başlayan Fussilet Suresinin 46.ayetinin veya Casiye Suresinin 15.ayetinin bir kısmı yazılıdır.⁹³

Plan şeması olarak cephelerde renkli taşların kullanıldığı düğümlü süslemeleri ile cami, bugün yalnız birisi ayakta kalan çifte minaresi ve mozaik çini süslemeleri ile Selçuklu mimarisinden almış olduğu etkileri Beylikler ve Osmanlı mimarisine aktaran kilit yapılardan birisidir.⁹⁴ Ünlü Türk seyyahı Evliya Çelebi İsa Bey Câmî'den şöyle bahsetmiştir:

“Evsâf-ı câmî-ibret-nümâ ma'bedgâh-ı ra'nâ binâ-yı Hazret-i Sultân İsa”... “bir câmî-i azîm ve ma'bedgâh-ı kâdimi vâcib-‘ta’zim bir namazgahdır kimrub-i meskûnda misli meğer Şam-ı şerifde cami-i Ümeyye ola. Hemân tarzı hendesesiyledir. Kârgir kubbe değildir, bu dahi servi levhalar üzre kurşun örtülü harpüşte, sûtûhdur. Ve cemî-i kirişleri dahi cümle serâmed servi ağaçlarıdır. Ammâ cirmi Ayasofya kadar büyükdür ve lâkin ensizdir. Ve bu câmî'in haremi dahi câmî'dendir. Ol hisâb üzre Ayasofya kadar vardır. Ve eyle musanna câmî'dir kim cânib-i erba'asının der-i divârları serâpâ beyâz mermer-i hâm kaplıdır. Ve kıblesi üstünde iki kârgîr binâ kubbe-âlisi hemân câmî-i Ümeyye mihrâbının kubbesi gibi bu kubbe evci âsumâna ser çekmiştir. Ve bu kârgîr kubbelerin iki cânibleri harpüşte tavandır. Ve câmî'in tûlu kâmil iki yüz elli ayakdır. Ve arzı kible kapusundan mihrâba varınca yüz seksen ayakdır ve taşra haremi dahi bu cirmdedir. Ve câmî içinde dörd added nîlgûn mavî sûtûnları var kim edîmi arzada misilleri yokdur, zîra beyâz mermer ve somâki ve zembûri sûtûnlar görülmüşdür ammâ mâvî amûd görülmemiştir. Ve bu sûtûnların kadd-ü kâmeti kırkar mi'mâr arşını âlidir ve üçer âdem ancak dirâgûş eder cüssedar sûtûnlardır. Ve bu câmî'in cümle yedi bâb-ı kebîr-i var, bu bâblar Ümeyye gibidir. Ve Hudâ hakkıyçün mihrâb-ı musanna'nın evsâfi beyânında lisânlar lâldir. Zirâ üstâd-ı mermer-bür eyle Ferhâdi tişeler urmuş kim zer ü zîver ile nakş-ı bûkalemûn Hind

⁹² Doğan Kuban, 100 Soruda Türkiye Sanatı Tarihi, İstanbul, 1970, s.134.

⁹³ Özsayınar, “Mimaride Yazı”, s.49.

⁹⁴ Uğur, Selçuk (Ayasuluk) Camii ve Mescitleri, s.42.

sadefkârisi gibi ibretnümûn mihrâbdır. Ve minberi gerçi ceviz haşebe levhasındandır ammâ fahri oyması gibi hurde sihr-i icâz rûmi ve islîmi ve gûna-gûn nakş olmuş-ı Çin ile nakş olmuş bir minberdir. Misli meğer Karadeniz sâhilinde Sinab câmi-in minberi ola. Ve mihrâbın iki tarafından câmi'in der-i dîvarının üç tarafında üç âdem kaddi bâlâdâ celi hat ile altun ve lâcüverd silu ile ve gayri gûnâgûn boyalar ile esmâ'ü'l-hüsnâ tahrîr olunmuşdur. Ve da'iren-mâdâr Feth-i tahrîr olunmuşdur. Ve gûnâ-gûn hatt-ı kûfiler kitâbet olunmuşdur, ammâ kırâ'at olunması müşkil hatlardır. Ve mihrâb-ı münevver üzre: “Allah ve melekleri peygamberine salât etmedeler” âyeti terkîm olunmuşdur. Ve bu câmi içre iki mü'ezzin sofaları üzre olan mü'ezznân mahafilleri gerçi haşebdir ammâ her birin birer üstâd-ı kâmil arz-ı ma'rifet edüp var kuvvetin bâzuya getirüp yed-, tûlâların ayân-ü beyân etmişler. İki aded mahfileyindir ve birer tarz-i acîb ü garîb musanna âsârlardır. Ve bu câmi-in yemin ü yesârında ik tahtâni sofaların sol tarafındaki sofa padişâhlâra mahsûsdur. Sağ canibindeki Hazret-i Risâlet-penâh'ın hırka-i şerîfi soffasıdır. Bu sofaların dahi şebeke kafesleri birer gûne Fahri oyması gibi oyulmuşdur kim cihân ressâmları tarhında âcizlerdir. Ve bu câmi'in cânib-i erba'asında revzenleri yokdur. Ancak câmi içre ziyâ bahşi cânib-i erba'asındaki billûr ve necef ve moran câmlardan ve yedi added kapular üzre şebeke kafeslerden câmi-in derûnu münevver olur. Ve birkaç câmlar hırka-i şerif soffası üzredir. Ammâ hırka-ı şerif Âsitâne-, sa'adet'te Hazîne'dedir. Bunda sândukası vardır. Teberrüken ziyâret olunur. Ancak bu câmi'de bir kûfi Kelâm-ı kâdim vardırı Hazret-i Osmân hattıdır deyü hâs-u-âm ziyâret ederler. Ve bu câmi'in hâreminde olan ruhâm döşeme bir diyârda yokdur. Meğer Mısır'da Barkûkıyye câmi'inde ola. Eyle musaykal ve müsellâ karemdir kim âdemin reng-i rûyi nümâyândır. Ammâ pâpûç ile gezilmez zîrâ câmi'dendir. Ve şâ-şâ'a-i haremden benî âdemin gözü hîrelenir gûyâ âyîne-i İskender'dir. Ve bu haremın cânib-i erbaasındaki sofalar üzre gûnâ-gûnamûd-ı râ'nâlar var. Birkaçı zelzeleden münhedim olmuş. Ve bu harem-i mücellâmın ortasında bir âbdest havz-ı azîmî vardır. Bu dahi sihr-i i'câz bir musanna havz-ı Hanefidir. Ve bu haremın üç kapusu var. Sol taraftaki kapudan hareme on beş kademe taş nerdübân-ı âlî ile urûc olunur. Ve bu bâb-ı sa'adetin atabe-i ulyâsı üzre beyâz mermer kitâbeler içre celî hat ile bu 'ayet-şerife yazılmışdır. Ve haremın sağ kapusundan aşağı şehre on ayak yine mermer-i hâm nerdübân ile enilir. Bu kapunun kemeri üzre bu câmi-in târihî tahrîr olunmuşdur kim târihi budur. Ve haremın kible kapusu mesdûddur, zirâ ol tarafda cemâ'at yokdur, harâbdır. Ve bu câmi'in bir tabaka bir minaret-i mevzûnu var kim Hüseyinî makâmı kadar bâlâdır ve bir mâkâm-ı Habeşî binâ-yı ra'nâdır. Ve serâpâ bu bu imaret rusâs-ı nîlgûn ile mestûr bir câmi-i nûrun

alâ nûrdûr kim ürd-i behiştten nişân verir bir câmi'dir. Beyt: "ra'eynâ câmi hakkında denmiş ola...Ammâ böyle menhûs vîrân şehir içinde cemâ'atsiz kalmış bir câmi-i garîbdir."⁹⁵

1401 tarihli tevzi-nâme'de İsâ Bey tarafından yaptırılan üç camideki görev ve görevliler ile bunların vakıftan almış oldukları ücretler belirtilmiştir.⁹⁶ Halk arasındaki bir rivayete göre Aydınolu İsâ Bey bu camiyi, Yunan ve Hristiyan eserlerine kaşılık olarak oluşturmuştur. Ki bu rivayetin hakikat olma olasılığı oldukça yüksektir. Döneminde Akdeniz ülkelerine açılan bir liman konumunda olan Ayasuluğ, böylesine güzel bir İslâm eserine ihtiyaç duymuştur. Çünkü ecdâdımız ele geçirdiği bir toprağı ilk olarak imar edip oraları câmi, medrese vb. eserler ile inşâ etmiştir. İsâ Bey'in bu fikirle hareket etmiş olması da oldukça yerinde bir davranış olmuştur.⁹⁷ (Resim 2-3)

1.1.2.Birgi Ulu (Mehmet Bey) Câmii

Kentin Pyrgion olan ismi,⁹⁸ XIV.yüzyılda Türklerin eline geçmesi ile birlikte "Birgi" adı ile anılmaya başlamıştır.⁹⁹ Birgi, Ödemiş ilçesinin bucak merkezlerinden birisidir¹⁰⁰ ve Aydınolu Beyliği'nin ilk merkezidir.¹⁰¹ Küçük Menderes Ovası'nı kuzeyden kuşatan Bozdağ'ın eteğinde tepeler arasında kurulmuştur. Birgi Ovası'nın güneyinde Ege kıyısından başlayan ve doğuya 120 km uzanan Büyük Menderes Ovası yer alır.¹⁰² Boğazın yamaçlarına kurulmuş olan kasabanın suları güzeldir. Şehir, boğazdan gelen ancak yazın kuruyan deresinin iki tarafına kurulmuş olan kasabadaki bu derenin doğu kısmındaki tepenin üstünde bulunmaktadır.¹⁰³

Küçük Menderes Nehri havzasında bulunan Birgi, Ödemiş ve Tire gibi Batı Anadolu'daki Türk varlığı açısından önemli yerleşim merkezlerinden birisini oluşturmuştur. Çünkü Aydın Beyliği'nin idari, sosyal, ekonomik ve kültürel açıdan gelişme göstermiş yerleşim alanı olmuştur.¹⁰⁴ Birgi'nin fethi, Sasa Bey'in ölümünün sonra

⁹⁵ Evliya Çelebi Seyahatnamesi, c.IX, haz.Y.Dağlı, S.A.Kahraman vd., İstanbul, 2005, s.74-75.

⁹⁶ Telci, "Aydınolu İsâ Bey: Bir Bâni, Üç Câmii", s.344.

⁹⁷ Kahvecioğlu, Aydınolu Beyliği Türk İslâm Mimari Eserleri, s.28.

⁹⁸ Başgelen, Birgi'den Gevaş'a Anadolu Notları, s.4; Altınoluk, Geleneksel Kent Dokusu Birgi, s.33.

⁹⁹ Altınoluk, Geleneksel Kent Dokusu Birgi, s.33.

¹⁰⁰ Akın, Aydınolu Beyliği Tarihi Hakkında, s.104.

¹⁰¹ Uzunçarşılı, Kitâbeler, s.107; Akın, Aydınolu Beyliği Tarihi Hakkında, s.104.

¹⁰² O.Nuri Akbulut, "Evliya Çelebi'ye Göre Güneybatı Anadolu (Aydın, Denizli, Muğla)", Muğla, MÜYLT, 2008, s.58; Güney, "Batı Anadolu Bölgesinde (Aydın, İzmir, Manisa) Dönemine Ait Özellikli Altı Camiinin Süslemeleri, s.42.

¹⁰³ Rudolf M. Riefstahl, Cenubi Garbi Anadolu'da Türk Mimarisi, İstanbul, Maarif Vekaleti, 1941, s.20.

¹⁰⁴ Vehbi Günay, "1871 Yılına Âit Evkâf Numara Defterine Göre Tire, Ödemiş ve Birgi Vakıfları", s.149.

olmuştur.¹⁰⁵ Tarihe “Birgi Beyliği” olarak da geçen beylik, askeri, ticari bakımdan geliştiği gibi; zamanın din bilginleri ve hekimlerinin varlığı ve medreselerinde verilen eğitimin saygınlığı ile de adını duyurmuştur.¹⁰⁶ Mehmed Bey, fethettiği Birgi şehrinde cami, medrese ve türbe yaptırmıştır ki bunlardan günümüze kalabilenler Ulu Camii ve onun yanıbaşındaki türbe’dir. Medresesi ise harabe haldedir.¹⁰⁷

Cami, Aydınoglu Mehmet Bey tarafından 1312-13 yılları arasında yaptırılmıştır.¹⁰⁸ Onun hakkında Çelebi hazretleri ilk defa Birgi şehrine geldiği vakit, Aydınoglu Mübarizeddin Mehmet Bey henüz o vilâyeti ve civarını zaptetmemiş, yanında birkaç süvari ve yaya hizmetçi vardı. Çelebi hazretlerinden devlet ve yardım istedi. Ve duası kabul olmuştur. Günden güne tüm o memleketleri mağlup edip kendi mülkü yaptı. Tüm din düşmanlarından intikamını almıştı. Onun bütün evlâdı, samimî muhiplerden ve gazilerden oldular. Her nereden bir düşman onun vilâyetine göz diktiyse yenildi. Onun nesli, o hazretin mübarek duası ile kıyamete kadar kuvvetlendirilmiş ve yardım görmüştür. “Gerçek yardım, ancak aziz ve hakim olan Tanrıdandır.”¹⁰⁹

Birgi, Aydınogulları Beyliği zamanında İbn Batuta’yı konuk etmiştir.¹¹⁰ Bir yaz günü Birgi’ye gelen ünlü seyyah,¹¹¹ “Aydınoglu Mehmed Beğ’dir ki keremkârlığı, erdem kişiliği ve seçkin varlığı ile zamanındaki beyler sultanlar arasında parlamıştı.” der.¹¹² 1600’lü yılların sonlarına kadar çevresinden göç almaya başlayan Birgi, zamanla giderek göç veren bir yerleşim yeri haline gelmiştir.¹¹³ Şehir 1920-22 tarihleri arasında Yunan işgaline uğramıştır. Önceleri eski bir kültür merkezinin tüm özelliklerini bünyesinde barındırmakta iken Yunanlıların geri çekilmeleri esnasında baştan başa yakılıp yıkılarak harap hale getirilmiştir.¹¹⁴ Yunan işgali ile birlikte üç buçuk yıla yakın bir zaman içerisinde Birgi nüfusunun önemli bir bölümü kenti terk etmiştir.¹¹⁵

¹⁰⁵ M.Fuad Köprülü, “Aydınogulları Tarihine Aid”, Türkiyat Mecmuası, c.II, İstanbul, 1928, s.422.

¹⁰⁶ Metin Sözen, Birgi, İstanbul, Çükül Vakfı Yayınları, 2010, s.14-15.

¹⁰⁷ Akın, Aydınogulları Tarihi Hakkında, s.104.

¹⁰⁸ Başgelen, Birgi’den Gevaş’a Anadolu Notları, s.4.

¹⁰⁹ Ahmed Eflaki, Manakib al-Ârifin, c.II, çev: Tahsin Yazıcı, s.308-9.

¹¹⁰ Sözen, Birgi, s.15.

¹¹¹ Mehmet Şeker, İbn Batuta’ya Göre Anadolu’nun Sosyal Kültürel ve İktisadi Hayatı ile Ahilik, Ankara, 1993, s.16.

¹¹² Parmaksızoglu, İbn Batuta Seyahatnamesi, s.27.

¹¹³ Sözen, Birgi, s.17.

¹¹⁴ Başgelen, Birgi’den Gevaş’a Anadolu Notları, s.4.

¹¹⁵ Sözen, Birgi, s.17.

Kasaba, denizden 356 m. yüksekliktedir. Ortasından Küçük Menderes'e karışan Birgi Çay'ı geçer.¹¹⁶ Câmii, Dere Mahallesi Sarıca Yusuf Sokak'ta yer almaktadır.¹¹⁷ Aydınoğlu Mehmet Bey Câmii de denilen bu yapı, Birgi'nin Ulu Câmii Mahallesi'nde kale tarafındaki bir mahallededir.¹¹⁸ Câmii, Ermenak'ta Akça Mescit'ten sonra, beyliklerden kalma en eski camii olarak bilinmektedir.¹¹⁹ Caminin mimarı bilinmiyorsa da, kitabelere göre minberi yapan Abd ül- Vahid oğlu Muzaffer üd-Din'dir.¹²⁰ Harabelerden getirilen taşlarla yaptırılmış olan caminin zemini çukurca olup, aşağıya bir kaç ayak merdivenle inilmektedir.¹²¹ Minberin doğu yüzünde şerefe altında yer alan kitabede ise "Aydınoğlu bilgin ve adaletli hükümdar Mehmed Bey bu güzel minberin meydana gelmesini emretti. Aziz ve Mansur olsun" yazılıdır. Korkuluk bordürünün ortasında ise H.722/ M.1322 tarihli inşa kitabesi bulunmaktadır.¹²² XIV.yüzyılın ünlü ahşap ustası olan Muzafferredin câminin minber alınlığına, İbni melek kaynaklı şu Hadis-i Şerifi işlemiştir: "Ey Allah'ım! İşlenmeyen, yararlanılmayan ilimden, Allah korkusu olmayan kalpten, kabul olunmayan duadan, aç nefisten... İşte şu dört şeyin şerrinden sana sığınırım."¹²³

Günümüze ulaşan en erken tarihli eserlerden birisi olan yapının kuzey kapısı üzerinde bulunan sülüs hatla yazılı inşâ kitabesi şöyledir:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ
فَتَحَ هَذِهِ الْبَلَدَةَ بِنَصْرِ اللّٰهِ وَ تَأْيِيْدِهِ مَوْلَانَا الْاَمِيْر الْكَبِيْر الْغَازِي
فِي سَبِيْلِ اللّٰهِ تَعَالٰی مُحَمَّدَ بْنِ اَيْدِيْنِ فِيْ تَارِيْخِ سَنَةِ سَبْعِ و سَبْعَمِائِهِ وَ بَنِي
هَذِهِ الْجَامِعِ فِيْ سَنَةِ اَثْنِيْ عَشْرٍ و سَبْعَمِائِهِ¹²⁴

Anlamı: "Esirgeyen ve yargılayan Allah'ın adıyla; Allah yolunda Gazi Büyük Emir Aydınoğlu Mehmet, Cenâb-ı Hakk'ın yardımıyla bu beldeyi H.707/ M.1308) yılında aldı, Bu camiye H712/ M.1313 yılında yaptı" şeklindedir.¹²⁵ Yapının doğu taçkapısı üzerinde bulunan sülüs hat ile yazılı kitabesi şöyledir:

¹¹⁶ Güney, "Batı Anadolu Bölgesinde (Aydın, İzmir, Manisa) Dönemine Ait Özellikli Altı Camiinin Süslemeleri, s.42.

¹¹⁷ İnci Aslanoğlu, Tire'de Câmiler ve Üç Mescit, Ankara, 1978, s.14.

¹¹⁸ Uzunçarşılı, Kitâbeler, s.109.

¹¹⁹ Kızıltan, Anadolu Beylikleri'nde Câmii ve Mescitler, s.96.

¹²⁰ Akın, Aydınoğulları Tarihi Hakkında, s.104..

¹²¹ Uzunçarşılı, Kitâbeler, s.109

¹²² Ali Haydar Bayat, "Birgi Ulu Camii Minberi", Vakıflar Dergisi, S.22, Ankara, 1991, s.134.

¹²³ Munis Armağan, Yeşil Tire, 1991, s.82.

¹²⁴ Ünal, Birgi Tarihi, Tarihi Coğrafyası ve Türk Dönemi Anıtları, s.78; Akın, Aydınoğulları Tarihi Hakkında, s.105.

¹²⁵ Altınoluk, Geleneksel Kent Dokusu: Birgi, s.96; Adem Atıcı, "Ulu Câmii ve Aydınoğulları Türbesi", Bülten Dergisi, Yıl 11, S.9, s.28; B.Galip Yavuz, Birgi Coğrafyası, Halk Bilgisi, Tarihçesi, Tarihi Yerleri, İzmir, Top Yayıncılık, 2005, s.149.

امر بعمارة الجامع المبارك الجناب العالي الامير الكبير العالم العدل

ابو الخيرات مبارزالدولة و الدين محمد بن ايدين اعذ الله اضاره في سنة ثاى عشر وسبعماً¹²⁶

Kitabeye göre; bu mübarek caminin inşasını yüce Büyük emir, hayırlar babası Aydınoğlu Mehmed Bey'in emrettiği, bu kitabede Emir-ül Kebir unvanı ile bu beldenin tek hakimi olan Aydınoğlu Mehmed Bey'in "Mubârizu'd-din" ünvanı ile devletin koruyucusu olduğu yazılıdır.¹²⁷

Birinci kitâbeye göre Birgi 707 H/ 1307 M senesinde Aydınoğlu Mehmet Bey'in zapt ettiği ve yine onun tarafından 712 H/ 1312 M senesinde câmii ve minber yaptırdığı yazılıdır. İkinci kitâbesinden ise Mehmet Bey'in lakâbının Mübarezeddin olduğu anlaşılmaktadır.¹²⁸

Selçuklu gelenekleri ile köklü bağların bulunduğu yeni arayış ve anlayışın filizlerini yansıtan yapı¹²⁹ mimari özelliği yanında, Türk ağaç işçiliğinin en güzel örneklerinden olan pencere kanatları ve minberi ile sanat tarihimizde ayrı bir öneme sahiptir.¹³⁰ Sağ tarafında yapılış tarihi solunda ise yapanın adı yazılı olan minber, çivisiz geçme tekniği ile ön tarafı oymalar şeklinde işlenmiştir.¹³¹ Aydınoğulları döneminde inşa edilen ilk eserlerden olan camii'nin caddeye bakan kısımlarındaki mermer blokları ve Güneydoğu köşesine yerleştirilmiş olan "arslan heykeli" devşirme malzemedir. Alt sıra pencerelerinin iç yüzüne takılmış olan ahşap kanatların her birinde farklı süslemelere yer verilmiştir. Minber üzerinde de yoğun bir süsleme dikkat çekmektedir. Çoğu dinsel içerikli olan minber üzerinde çok sayıda Arapça kitabe bulunmaktadır.¹³² Camii çini süslemeleri yanında, ahşap süslemeleri açısından da önem taşımaktadır.¹³³ Minberi ceviz ağacından yapılmıştır. Bununla birlikte minber ve pencere kanatları abanoz ağacından yapılmıştır.¹³⁴ Ancak minberin ağaç oyma tekniği ile gerçekleştirildiği bir gerçektir. Batı cephesinde minberin şerefe üstündeki kitabe şöyledir:

¹²⁶ Ünal, Birgi Tarihi, Tarihi Coğrafyası ve Türk Dönemi Anıtları, s.79.

¹²⁷ Kalfazade, Anadolu'da Aydınoğulları Dönemi Mimarisi, s.55; Atıcı, "Ulu Cami ve Aydınoğulları Türbesi", s.29.

¹²⁸ Uzunçarşılı, Kitâbeler, s.112.

¹²⁹ Ali Haydar Bayat, "Beylik Dönemi Ahşap Sanatı Şaheserlerinden Birgi Ulu Câmii Pencere Kapakları", IX.Vakıf Haftası Kitabı, Ankara, 1992, s.237.

¹³⁰ Ali Haydar Bayat, "Birgi Ulu Câmii Minberi (712- 1322)", XI.Türk Tarih Kongresi Bildiriler 5-9 Eylül 1990, c.II, Ankara, 1994, s.785; Bayat, "Birgi Ulu Câmii Minberi (712-1322)", s.133; Ali Haydar Bayat, Birgi Ulu Câmii Minberi (712-1322), Ankara, TTK Basımevi, 1994, s.785.

¹³¹ Başgelen, Birgi'den Gevaş'a Anadolu Notları, s.4.

¹³² Bulut vd, "Sanatın Koruyucuları", s.71,72.

¹³³ Güney, " Batı Anadolu Bölgesinde (Aydın, İzmir, Manisa) Dönemine Ait Özellikli Altı Camiinin Süslemeleri, s.54.

¹³⁴ Köprülü, "Aydınoğulları Tarihine Aid", s.422.

ان الحسد يأكل الحسنات كما تأكل النار الحطب

Minberin batı cephesi şerefe altı kitabesi şöyledir:

إن أكثر ما يدخل الناس الجنة تقوى الله و حسن الخلق

من اخلص الله اربعين صباحا ظهرت بناييع الحكمة

من قلبه على لسانه

عمل مظفر الدين بن عبدالواحد بن سليمان العربي

Doğu cephesi şerefe altı kitabesi:

من يشته كرامة الآخرة يدع زينة الدنيا

امربابداع هذا المنبر البديع الامير العالم العادل محمد بن ايدين عزنصره

من طلب الدنيا بعمل الآخرة فماله في الآخرة من نصيب

Doğu cephesi şerefe üstü kitabesi:

ان ربي امرني ان يكون نظمي ذكرا و صمتي فكرا و نظري عبرة¹³⁵

(Doğu ve batı cephesi şerefe altı kitabesi için bkz.resim 42-43)

Caminin mihrabı ve minberi Mehmet Bey'in saltanatının ilk yıllarında tamamlanmıştır. Mehmet Bey'in bu işleri yaptırmak için en iyi sanatçıyı tercih etmiş olması da, onun olağanüstü bir zevke sahip olduğunu göstermektedir.¹³⁶ Beylikler Dönemi yapıları içerisinde süsleme unsurlarının birçoğunu bünyesinde toplayan bir yapı olan eser,¹³⁷ bazilikal tipte camilerin beş sahınlı anıtsal bir örneği özelliği göstermektedir. Aydınoğulları devrinin bu ilginç eseri, çini mozayik mihrabi ile de ün kazanmıştır.¹³⁸ Câmiinin ağaçtan oyma mihrabı ve pencere kanatları ile dönemin beylikleri arasında en güzel örneklerinden sayılmaktadır.¹³⁹ Aydınoğlu Mehmed Bey'in bu camiisi, kesme taştan oluşmuş beş nefli bir yapıdır.¹⁴⁰ Bu yapı, batıda eski çok ayaklı camii geleneğini devam ettiren ilk büyük camii örneğidir.¹⁴¹ Yapı minaresi ise şerefe altından kaideye kadar olan bütün gövdesini bir ağ gibi kaplamaktadır. Eşkenar dörtgenler bu örnekte tuğlaların farklı dizilmesi ile arkaik bir tipi temsil eder.¹⁴² Camii, Selçuklu geleneğine bağlı bir şekilde Sahib Ata, Beyşehir Eşrefoğlu camiilerindeki tarzın daha mütevazı bir versiyonu şeklinde

¹³⁵ Bayat, "Birgi Ulu Camii Minberi", Vakıflar Dergisi, s.149-150.

¹³⁶ Ünal, Birgi Tarihi Coğrafyası ve Türk Dönemi Anıtları, s.11.

¹³⁷ Güney, " Batı Anadolu Bölgesinde (Aydın, İzmir, Manisa) Dönemine Ait Özellikli Altı Camiinin Süslemeleri, s.47.

¹³⁸ Öney, Beylikler Devri Sanatı, s.12.

¹³⁹ Uzunçarşılı, Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu Karakoyunlu Devletleri, s.236.

¹⁴⁰ Aslanapa, "Beylikler Devri Mimarisi", s.176.

¹⁴¹ Doğan Kuban, Çağlar Boyunca Türk Sanatının Anahatları, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2002, s.114.

¹⁴² Selçuk Mülayim, Anadolu Türk Mimarisinde Geometrik Süslemeler, Ankara, 1982, s.50.

yapılmıştır. Eserin mihrabı yekpare sanılacak derecede sıkı bir çini mozaik işçiliği ile tamamen kaplanmıştır.¹⁴³

Ahşap çatılı ve mihrabın önünde bir kubbe bulunan bu camiinin Selçuk üslubunda olan çini mozayik mihrabı, mimarının doğudan gelmiş olabileceğini akla getirmektedir.¹⁴⁴ Kare motiflerle süslü bir plan özelliği gösteren yapı son cemaat yerinin sadeliği, ince sütunlarının gösterişten uzak başlıkları ile Beylikler Devri'nde kendini gösteren yenileşme hareketinin en dikkate değer eski örneklerinden birisidir.¹⁴⁵ Ayrıca süsleme unsurları Selçuklu mihrapları ile benzer özellikler taşımaktadır.¹⁴⁶

Câmilerin önemli kısımlarından olan minber, Hz.Muhammed'in Mescid-i Nebevi'de hutbelerini söylediği üç basamaklı ahşap minber ve mihrap ile birlikte mescidlerde özel bir önem kazanmıştır.¹⁴⁷ Kündekari tekniği ile yapılan câmii minaresi, Kayseri Ulu Câmii minaresini andırmaktadır. Tezyin edilen kalın ve oturaklı gövdesi yukarıya doğru belirli şekilde incelmektedir.¹⁴⁸ Caminin 1975/78 yılları arasında geçirdiği onarımlar ile minarenin kurşun kaplamalı yerleri yenilenmiş, şerefe altı ve üstü kaba bir sıva ile kaplanarak cami iç mekanı da koruma altına alınmıştır.¹⁴⁹

Evliya Çelebi camii hakkında bizlere şöyle bilgi sunmuştur: “En meşhur câmii, eski câmidir ki Mehmed Şâh oğlu Aydın Bey tarafından yaptırılmıştır. Kubbesi kurşunlu olup, kubbenin içi ve duvarları rengârenk nakışlarla süslüdür. Mihrabın nakışları da fevkalâdedir. Uzuübânluğu ve enliliği zergerden mest ayak ile seksen adımdır. On altı somaki sütun üzerinedir. Üç kapısı vardır. Minaresi tuğla ve çinidir. Avlusu etrafında sofalar ve medrese hücreleri vardır. Kapısı önündeki kubbe altında hayır sahibi yatar.

Caminin batı duvarında onarım yapılmıştır. Yapıya sonradan eklenen son cemaat yeri 1944 tarihindeki deprem nedeni ile yıkıldığı için yerine yenisi yapılamamıştır.¹⁵⁰ Batı cephe bitişiğinde bulunan türbenin ışığı engellemesi ile batı duvarının üst kısmına sekiz

¹⁴³ Rüçhan- Oluş Arık, Selçuklu ve Beylikler Çağı Çinileri, İstanbul, 2007, s.170-72.

¹⁴⁴ Kuban, Türkiye Sanatı Tarihi, s.134.

¹⁴⁵ Yetkin, Türk Mimarisi, s.160.

¹⁴⁶ Atıcı, “Ulu Câmi ve Aydınoğlu Türbesi”, s.30.

¹⁴⁷ Bayat, Birgi ulu Câmii Minberi (712- 1322), s.786; Bayat, “Birgi Ulu Câmii Minberi (712- 1322)”, Vakıflar Dergisi, S.XXII, s.133; Bayat, “Birgi Ulu Câmi Minberi (712- 1322)”, XI.Türk Tarih Kongresi Bildiriler, 5-9 Eylül 1990, c.II, s.786.

¹⁴⁸ Zeki Başar, Tarih Boyunca Çeşitli Hizmetleri ile Câmilerimiz, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1977, s.218.

¹⁴⁹ Atıcı, “Ulu Câmi ve Aydınoğulları Türbesi”, s.32.

¹⁵⁰ Servet Ali Çınar, “Ulu Câmi ve Aydınoğlu Devri Mimarisi”, Sanatsal Mozaik, S.28, Ocak 1998, s.40; Hakkı Önkâl, “Birgi Ulu Câmii Hakkında Bazı Mülâhazalar”, IX.Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi, c.III, Ankara, 1993, s.33.

pencere açılarak mekândaki ışık sorunu çözülmeye çalışılmıştır.¹⁵¹ Son cemaat yeri, caminin düzeni içerisinde kible duvarına paralel şekilde ilk olarak burada görülmektedir.¹⁵² Son cemaat yeri eskiden temiz bir şekilde badanalı haldedir. Burası birbirine yarım daire halinde kemerlerle tutturulmuş sekiz adet sütundan oluşur. Tamamı ile değerlendirilirse güzel ve sadedir. Yalnız üstündeki badanadan hangi tarafların tamir edildiği hangi tarafların eski halini koruduğunu keşfetmek mümkün değildir. Son cemaat yerinin üstü ise, camiden avlu tarafına bakan tahta bir tavandan oluşmaktadır.¹⁵³ (Resim 4-6)

1.1.3.Tire Ulu Câmii

Cami, Tire'nin en büyük¹⁵⁴ ve en geniş haremli camisidir.¹⁵⁵ Harem kapısı üzerindeki 1870 tarihli tamir yazıtında da belirtildiği gibi camii Cünety Bey tarafından yaptırılmıştır.¹⁵⁶ Eskiden camiye, Cüdi Bey Cami denilirmiş. Vesikalarda “Ankadîm-üz-zemân Cüdi Bey Câmî'nin imâreti” ibâesine dayanarak İzmiroğlu Cüneyt Bey'e kadar gidilebileceği belirtilmiştir.¹⁵⁷ Camii, kentin içinde Yeni Mahalle kesminde yer alır.¹⁵⁸ Câmînin H.1250, M.1834 tarihli vakfiyesinin kayıtlı olduğu söylenmektedir.¹⁵⁹ Belgelerde “Cami-i Atik”, “Cami-i Kebir” ve Cami-i-üş Şehir” tanımlaması ile geçmektedir.¹⁶⁰ Câmii yanık araziyi, kuzey güney istikâmetinde kateden bulvarın güney ucundadır.¹⁶¹ Minare kapısı solunda: “Büniye hazel cami işşerif sultanülarab vel acem kubad bin Keyhusrav ibu Kılıçarşlan sene sitte ve sittin ve seb'a mie.” yazılı iken daha sonra yazıt, yerinde bulunmamıştır¹⁶² Bu caminin XIII.yy'da Kılıçarşlan'ın torunu Keykubad döneminde inşâ edilmiş olabileceği düşünülmele birlikte, eserin yapılış tarihi kesinlikle

¹⁵¹ Ünal, Birgi: Tarihi, Coğrafyası ve Türk Dönemi Anıtları, s.63.

¹⁵² Yetkin, Türk Mimarisi, s.157.

¹⁵³ Çınar, “Ulu Câmî ve Aydınöğlü Devri Mimarisi”, s.28.

¹⁵⁴ Kahvecioğlü, Aydınöğülları Beyliğı Türk İslâm Mimari Eserleri, s.39; Aslanoğlü, Tire'de Câmiler ve Üç Mescit, s.24; Munis Armağan, Devlet Arşivlerinde Tire, İzmir, 2003, s.201; Faik Tokluoğlü, Tire Tarihi ve Turistik Değerleri, Tire, 1957, s.15; Faik Tokluoğlü, Tire Çevre İncelemeleri, İzmir, 1973, s.39.

¹⁵⁵ Armağan, Yeşil Tire, s.69.

¹⁵⁶ Doğan Kuban, Anadolu Gezilerinden İzlenimler Bir Batı Anadolu Gezisi (Şubat 1962), 1962, s.43; Armağan, Yeşil Tire, s.69.

¹⁵⁷ Akın, Aydınöğülları Tarihi Hakkında, s.113.

¹⁵⁸ Aslanoğlü, Tire'de Câmiler ve Üç Mescit, s.24; Kahvecioğlü, Aydınöğülları Beyliğı Türk İslâm Mimari Eserleri, s.39; Armağan, Devlet Arşivlerinde Tire, s.201.

¹⁵⁹ Kahvecioğlü, Aydınöğülları Beyliğı Türk İslâm Mimari Eserleri, s.39; İnci Aslanoğlü, Tire'de Câmiler ve Üç Mescit, s.24.

¹⁶⁰ Armağan, Devlet Arşivlerinde Tire, s.201.

¹⁶¹ Riefstahl, Cenubi Garbi Anadolu'da Türk Mimarisi, s.27.

¹⁶² Armağan, Yeşil Tire, s.69.

bilinmemektedir.¹⁶³ Bununla birlikte 666 H. 1267 tarihi verilmiştir.¹⁶⁴ Eser, adı geçen hükümdarca kiliseden câmiye çevrilmiştir.¹⁶⁵ Oldukça fazla onarım görmüştür.¹⁶⁶ 1677¹⁶⁷, 1916 ve 32 yangınlarının ardından onarım görmüş ve 1916 yangınında ahşap tavanı yanarak soldaki minare onarımlarla özelliğini kaybetmiştir.¹⁶⁸ Böylelikle 1932’de yangın geçiren yapının plan tipinden dikkate değer bir şey kalmamıştır.¹⁶⁹ Yangında caminin tahta olan tavanı yanmış, yanan kısımlar ise sonradan sıvanmıştır.¹⁷⁰ Caminin Alihan’a ait Orta Medrese ile bağlantısı olduğu düşünülmektedir.¹⁷¹ Bu medresenin kitâbesi, Ulu Cami minaresi yanındaki duvardadır.¹⁷²

Bir plan üzerine oturtulan câminin döşemeleri süslüdür. Bu döşemeler, değişik renkteki mermerlerden oluşmaktadır.¹⁷³ Kitabe caminin kuzeye bakan kapısı üzerinde, ve yerden beş metreye yakın mesafede yer almaktadır. Uzunluğu 80, genişliği 48 cm’dir. Mermer üzerine kazılmıştır. Caminin kapısı üzerindeki kitabe şöyledir:

بوجامی میر چندی اولای ایتمش بنا
باعث تعمیر اولانلر ناسه تشویق ویردیلر
شبهه سز جمله اهالی خیره شروع ایتدیلر
بو مقامده اعتکاف ایتسون زمره اتقیا
بو عبادتخانه نك اولدی تعمیرى تمام
لطفیاصورسہلر سن بر چیقار تاریخی¹⁷⁴

Yapı hakkında Evliya Çelebi şöyle demiştir: “Ulucami, evvelce kiremitli imiş badehu Birgi’li Derviş Ağa ta’mir ve termim idüp der beyzâ âsâ münevver olub serâpâ kurşun ile pûşide etmiş lâkin haremi yoktur şehrah üzre vâki’ olmağla tenk mahaldedir ammâ taşra

¹⁶³ Kahvecioğlu, Aydınoğulları Beyliği Türk İslâm Mimari Eserleri, s.39; İnci Aslanoğlu, Tire’de Camiler ve Üç Mescit, s.24.

¹⁶⁴ Tokluoğlu, Tire Çevre İncelemeleri, s.39.

¹⁶⁵ Aslanoğlu, Tire’de Camiler ve Üç Mescit, s.24; Kahvecioğlu, Aydınoğulları Beyliği Türk İslâm Mimari Eserleri, s.39; Armağan, Devlet Arşivlerinde Tire, s.201; Armağan, Yeşil Tire, s.69; Tokluoğlu, Tire Tarihi ve Turistik Değerleri, s.15; Tokluoğlu, Tire Çevre İncelemeleri, s.39.

¹⁶⁶ Armağan, Devlet Arşivlerinde Tire, s.202.

¹⁶⁷ Aslanoğlu, Tire’de Câmiler ve Üç Mescit, s.24; Kahvecioğlu, Aydınoğulları Beyliğinde Türk İslâm Mimari Eserleri, s.40.

¹⁶⁸ Armağan, Devlet Arşivlerinde Tire, s.202.

¹⁶⁹ Kuban, Anadolu Gezilerinden İzlenimler, s.43.

¹⁷⁰ Riefstahl, Cenubi Garbi Anadolu’da Türk Mimarisi, s.27; Kahvecioğlu, Aydınoğulları Beyliği Türk İslâm Mimari Eserleri, s.39; Aslanoğlu, Tire’de Camiler ve Üç Mescit, s.24.

¹⁷¹ Armağan, Yeşil Tire, s.69.

¹⁷² Tokluoğlu, Tire Tarihi ve Turistik Değerler, s.15.

¹⁷³ Riefstahl, Cenubi Garbi Anadolu’da Türk Mimarisi, s.27.

¹⁷⁴ Akın, Aydınoğulları Tarihi Hakkında, s.112.

sofraları vardır ve minare-i serâmedi, câmi'in solunda vâki' olmuştur. Memdûd olmuştur ve bu şehirde bundan ulu camii yoktur.

Minare kapısının sol tarafında şu kitabe vardır:

بنی هذا الجامع الشريف سلطان العرب و العجمه قبادين
کیخسرو ابن قلج ارسلان سنه سنه و ستین و سبعماته

766 tarihi gösterilen kitabede Selçuk sultanından bahsedilmesi şüphe uyandırmakta ise de Cüdi Bey'den bahis kitabeye göre değerlendirme yapılmıştır.¹⁷⁵ Yine seyyah, “bu câminin uzunluğu ve enliliği 160 ayaktır. İki kapısı vardır” der.¹⁷⁶ Evliya'nın iki kapısı vardır dediği Ulucaminin bugün üç kapısı bulunmaktadır.

Caminin harem kısmının üst örtüsü kiremitle kaplıdır. Dışta ön yüzey haricindeki yüzeylerde saçak altlarında ikişer dizi kirpi saçaklı süslemeler kullanılmıştır. Eğim nedeni ile son cemaat yerine yedi basamakla ulaşılabilir. Bu kısım her iki yönde de haremde daha içeridedir.¹⁷⁷ Minare kaidesi altı köşesi ile son cemaat yeri doğu açıklığına yanaştırılmıştır. Kûlah kurşunla kaplanmış ve alt kısmı şekillendirilmiştir.¹⁷⁸ Câminin mihrabı ise tümü ile bir çerçeve içine alınmıştır. Bakımlı olan caminin içi beyaza, dışı sarıya boyalıdır.¹⁷⁹ (Resim 7)

1.1.4.Karahasan (Garasen) Câmii

Aydınoğlu Mehmet Bey'in beş oğlundan üçüncü oğlu olan İbrahim Bahadır Bey'in¹⁸⁰ Cüneyt ve Karahasan adında iki oğlu bulunmaktaydı. Bunlardan Kara Hasan'ın Tire'de kendi adı ile anılan bir camisi vardı.¹⁸¹ Camii, Cumhuriyet Mahallesi'nde XV.yüzyıl başlarında¹⁸² Aydınoğullarından Cüneyd Bey tarafından yaptırılmıştır. Cüneyd Bey'in kardeşi Karahasan tarafından yaptırıldığı da söylenmektedir.¹⁸³ Bir yandan da Cüneyd Bey,

¹⁷⁵ Akın, Aydınoğulları Tarihi Hakkında, s.112-114.

¹⁷⁶ Evliya Çelebi Seyahatnamesi, c.VIII, İstanbul, 1996, s.561.

¹⁷⁷ Aslanoğlu, Tire'de Câmiler ve Üç Mescit, s.24; Kahvecioğlu, Aydınoğulları Beyliğinde Türk İslam Mimari Eserleri, s.41-41.

¹⁷⁸ Kahvecioğlu, Aydınoğulları Beyliğinde Türk İslam Mimari Eserleri, s.42; Aslanoğlu, Tire'de Câmiler ve Üç Mescit, s.26.

¹⁷⁹ Aslanoğlu, Tire'de Câmiler ve Üç Mescit, s.26; Kahvecioğlu, Aydınoğulları Beyliğinde Türk İslam Mimari Eserleri, s.42.

¹⁸⁰ Uzunçarşılı, Kitabeler, s.135; Armağan, Belgelerle Beylikler Devrinde Tire, s.28.

¹⁸¹ Armağan, Belgelerle Beylikler Devrinde Tire, s.28-29.

¹⁸² Kahvecioğlu, Aydınoğulları Beyliği Türk İslam Mimari Eserleri, s.43; Aslanoğlu, Tire'de Câmiler ve Üç Mescit, s.26; Aslanoğlu, “Tire Beylik Dönemi Camileri”, Türk Kültüründe Tire, haz.Mehmet Şeker, Ankara, 1994, s.89; Armağan, Yeşil Tire, s.74.

¹⁸³ Tokluoğlu, Tire Çevre İncelemeleri, s.38; Tokluoğlu, Tire Tarihi ve Turistik Değerler, s.14; Kahvecioğlu, Aydınoğulları Beyliği Türk İslam Mimari Eserleri, s.43; Aslanoğlu, Tire'de Câmiler ve Üç Mescit, s.26

Aydın beyliği içerisine dahil edilmemiştir.¹⁸⁴ 1440'ta;¹⁸⁵ Câminin XV.yüzyılın ilk yarısında Aydınogulları ailesinden İbrahim Bey'in oğlu Karahasan Bey tarafından yaptırıldığı söylenmektedir.¹⁸⁶

Câmi, yakınındaki türbede yatan Cağaloğlu Ali Paşa'nın vakfidir.¹⁸⁷ Karahasan Medresesi'nin vakıf sahibinin de Cağaloğlu Ali Paşa tarafından yapılmıştır. Hatta bazı kaynaklarda medrese adı, Cağaloğlu medresesi olarak da geçmektedir. Medresesi bugün yıkılmıştır. Caminin kuzeydoğusunda, yüksek bir platform üzerinde bulunan ve halk arasında türbe olarak tanınan Karahasan Bey'in oğlu tarafından yaptırılan bir de zaviyesi bulunmaktadır.¹⁸⁸ Yapı haziresinde Cağaloğlu Ali Paşa medfundur.¹⁸⁹ Kurşunlu imaretlerden olan caminin¹⁹⁰ Tire şivesinde söylenişi "Garasen Camii" dir.¹⁹¹

Cami, eski temeller üzerine yeniden yapılmış olduğu için özelliğini kaybetmiştir. Caminin orjinal olan elamanları, ahşap kapı kanatları ile batıdaki minaresidir. Minare mısır koçanını andıran yivli dekorasyonu ile oldukça güzel bir örnek teşkil etmektedir.¹⁹² Caminin minaresinin mısır sömeğini andırmış olması, sanatkârın tabiattan esinlendiğini göstermektedir.¹⁹³ Cami özellikle, kapısında yer alan Selçuklu usulü ahşap oymacılığı ile dikkati çekmektedir.¹⁹⁴

Yapımında kullanılan malzemeler, taş ve tuğladır.¹⁹⁵ Cami minaresinde istifade edilen yarım daire ve daha değişik tuğla şekilleri özel olarak imal edilmiştir. Süsleme niyeti ile kullanılan tuğla örnekleri kemerlerde kaide üzerinden başlayarak minare, kubbe, tonoz, almaşık duvarlar ve kirpi saçaklarda da yine tuğla kullanılmıştır. Burada moloz taş kullanımı olmakla birlikte, daha dikkatli bir işçilikle yapılmıştır.¹⁹⁶ Caminin bugünkü hali

¹⁸⁴ Uzunçarşılı, Kitâbeler, s.140; Köprülü, "Aydınogulları Tarihine Aid", s.422.

¹⁸⁵ Tokluoğlu, Tire Tarihi ve Turistik Değerler, s.14; Tokluoğlu, Tire Çevre İncelemeleri, s.38.

¹⁸⁶ Armağan, Yeşil Tire, s.74.

¹⁸⁷ Kahvecioğlu, Aydınogulları Beyliği Türk İslam Mimari Eserleri, s.43; Aslanoğlu, Tire'de Camiler ve Üç Mescit, s.26.

¹⁸⁸ Armağan, Yeşil Tire, s.74; Armağan, Belgelerle Beylikler Devrinde Tire, s.29.

¹⁸⁹ Tokluoğlu, Tire Tarihi ve Turistik Değerler, s.15.

¹⁹⁰ Aslanoğlu, Tire'de Câmiiler ve Üç Mescit, s.26; Kahvecioğlu, Aydınogulları Beyliği Türk İslam Mimari Eserleri, s.43.

¹⁹¹ Kahvecioğlu, Aydınogulları Beyliği Türk İslam Mimari Eserleri, s.43; Aslanoğlu, Tire'de Câmiiler ve Üç Mescit, s.26; Tokluoğlu, Tire Tarihi ve Turistik Değerleri, s.14.

¹⁹² Armağan, Yeşil Tire, s.74; Aslanoğlu, "Tire Beylik Dönemi Camileri", s.92.

¹⁹³ Tokluoğlu, Tire Çevre İncelemeleri, s.38; Tokluoğlu, Tire Tarihi ve Turistik Değerleri, s.14.

¹⁹⁴ Aslanoğlu, "Tire Beylik Dönemi Camileri", s.90.

¹⁹⁵ Kahvecioğlu, Aydınogulları Beyliği Türk İslam Mimari Eserleri, s.45; Aslanoğlu, Tire'de Camiler ve Üç Mescit, s.29.

¹⁹⁶ Aslanoğlu, "Tire Beylik Dönemi Camileri", s.93-94.

onarım görmüş, içi ve dışı yeniden elden geçirilmiş olmasına rağmen minarenin küpten yukarısına dokunulmamıştır.¹⁹⁷ (Resim 8)

1.1.5.Hafsa Hatun Câmii

Câmii, Tire’de Duatepe Mahallesindedir.¹⁹⁸ Eski adı Bademye olan, Değirmendere yol üzerinde yer alan yapı, külliyeinin bir parçası durumundadır. Zaviye olarak görünen ve diğer kısımları imaret ve hamamdan oluşan yapılar topluluğu, bugün ne yazık ki kötü bir durumdadır. Yakın bir zamana dek cami işlevi gören yapının üst örtüleri de yıkılmıştır. İmaret binası ise temelden yok olmuş, minaresi ve hamamı yok olmak üzeredir.¹⁹⁹ Sadece duvarların büyük bir kısmı ayakta durabilmektedir.²⁰⁰

Hafsa Hatun, Aydınoğlu İsâ Bey’in kızıdır.²⁰¹ Osmanlı padişahı olan Bayezid, Aydınoğlu hanedanına mensup beylerin hakimiyetinde olan Philadelphia (Alaşehir)’i kuşatıp ele geçirince, İsa Bey Bayezid’i görmeye gelerek yönetim hakkından vazgeçtiğini ve kızı Hafsa Hatun’u eş olarak Bayezid’e vermeye razı olduğu ifade etmiştir.²⁰² Hafsa Hatun da bu zaviyeyi çeyiz parası ile yaptırmıştır.²⁰³ Aydınoğullarından olan Hafsa Hatun bey ailesine mensup olan kadınlar gibi ilme düşkün birisidir.²⁰⁴ Öyle ki XIV.yüzyıl ortalarından kalan bu eserin bânisi Tire Emiri Aydınoğlu İsâ Bey’in kızı Hafsa Hatun’dur.²⁰⁵ Hafsa Hatun beylik ailesi içerisinde soydan en çok sevilen kişidir ve kendisi adına gerek efsane gerekse tekerlemeler söylenegelmiştir.²⁰⁶

¹⁹⁷ Kahvecioğlu, Aydınoğulları Beyliği Türk İslam Mimari Eserleri, s.45; Aslanoğlu, Tire’de Camiler ve Üç Mescit, s.29.

¹⁹⁸ Aslanoğlu, “Tire Beylik Dönemi Camileri”, s.89; Aslanoğlu, Tire’de Camiler ve Üç Mescit, s.8; Armağan, Devlet Arşivlerinde Tire, s.207; Armağan, Yeşil Tire, 78; Kahvecioğlu, Aydınoğulları Beyliği Türk İslam Mimari Eserleri, s.29.

¹⁹⁹ Armağan, Devlet Arşivlerinde Tire, s.207; Armağan, Yeşil Tire, s.78.

²⁰⁰ Aslanoğlu, Tire’de Camiler ve Üç Mescit, s.8; Kahvecioğlu, Aydınoğulları Beyliği Türk İslam Mimari Eserleri, s.29.

²⁰¹ Akın, Aydınoğulları Tarihi Hakkında, s.61; Armağan, Belgelerle Beylikler Devrinde Tire, s.27; Armağan, Yeşil Tire, s.78.

²⁰² Ünal, Birgi: Tarihi, Tarihi Coğrafyası ve Türk Dönemi Anıtları, s.17.

²⁰³ Armağan, Yeşil Tire, s.78.

²⁰⁴ Mehmet Şeker, “Aydınoğulları Beyliğinde İlmî ve Kültürel Hayat”, Uluslararası Batı Anadolu Beylikleri Sempozyumu Bildiriler, Balıkesir, 2005, s.138; Şeker, Anadolu’nun Türkleşmesi ve Kültürel Hayatı, s.243

²⁰⁵ Kahvecioğlu, Aydınoğulları Beyliği Türk İslam Mimari Eserleri, s.29; Aslanoğlu, Tire’de Câmiiiler ve Üç Mescit, s.8; İsa Bey’in kızı Hafsa Hatun halk arasında soydan en çok sevilen kişi görünümündedir. Öyle ki adına tekerlemeler ve söylenceler söylenmiştir:

Hafsa Hatun,
Bir cebi altın,
Bir cebi gümüş,
Çamaşır yuğmuş,
Bahçeye sermiş,
Muradına ermiş,
Çat çatan ağacı,

Osmanlı, 1390 tarihinde Aydın Eli'ni zapt ederek Tire'de yaşaması şartı ile Aydınoğlu İsa Bey'e topraklarının yönetim ve vakıfların tasarrufunu bırakmıştır. Yıldırım Bayezid, Aydınoğlu İsa Bey'in kızı ile evlenerek iktidarını güçlendirerek Batı Anadolu coğrafyasını bir süre dizginlemiş²⁰⁷ ve aileler arasındaki bağı kuvvetlendirmiştir.²⁰⁸ Tire'de dini yapılardan olan Hafsa Hatun'un Bademye zaviyesi kurşun örtülü olarak bilinmektedir. Çeyiz parası ile yapılan bu zaviye de 1565'te onarım görmüştür.²⁰⁹

Bir zamanlar türbe, tekke, imaret ve hamamı ile bir külliye olan bu yapının²¹⁰ zâviyesi iki kısımdan oluşmaktadır. Doğuya bakan ve minareye bitişik olan hücre, batıdakine göre daha büyüktür. Doğu hücresi dikdörtgen batıdaki ise kare planlıdır. Minare, zaviyelerin geleneksel planına uygun olarak doğuda yani sol tarafta yer almaktadır. Zaviye etrafında yer alan yapılar topluluğundan dolayı imaret binası ve hamamı yıkılmıştır.²¹¹ Câmî tam olarak harem, son cemaat yeri ve minareden oluşmaktadır. Harem girişi, doğu yüzeyindedir. Yıkımından evvel haremden daha geniş yer kapladığı bilinen son cemaat yeri, haremin doğusunda olup, üst örtüsü ve kuzey duvarı tamamen yıkılmıştır. Dörtgen kaideye oturan minarenin girişi ise dışarıdandır. Önceleri camii süslü öğeleri bünyesinde barındırmaktayken, yıkıma rağmen anlaşılan üstü mukarnaslı mihrabı, tuğladan bir şeritle çerçevelenmiştir.²¹² Eserde kullanılan yapı malzemeleri, genellikle moloz taş ve tuğladan oluşmaktadır.²¹³ Yine cami duvarları da moloz taştan örülmüştür.²¹⁴ Minarede eski sıvalardan bir kısmı halen görülmektedir.²¹⁵

(Resim 9)

Çöp çatan ağacı,

Kırmızı lale,

Kılıbdan ağacı...Bkz.Armağan, Devlet Arşivlerinde Tire, s.208; Armağan, Yeşil Tire, s.78.

²⁰⁶ Armağan, Belgelerle Beylikler Devrinde Tire, s.28.

²⁰⁷ Göksu, "Tire", s.282; Bülent Çelik, Tanju Demir, "Aydınoğlu Beyliği Döneminde Aydın (13-15.yüzyıllar)", Aydın İl Tarihi, Aydın Valiliği İl Kültür Turizm Müdürlüğü, 201?, s.117.

²⁰⁸ Çelik- Demir, "Aydınoğlu Beyliği Döneminde Aydın (13-15.yüzyıllar)", s.117.

²⁰⁹ Armağan, Devlet Arşivlerinde Tire, s.207.

²¹⁰ Kahvecioğlu, Aydınoğulları Beyliği Türk İslam Mimari Eserleri, s.29; Aslanoğlu, Tire'de Camiler ve Üç Mescit, s.8.

²¹¹ Armağan, Yeşil Tire, s.78-79; Armağan, Devlet Arşivlerinde Tire, s.207.

²¹² Aslanoğlu, Tire'de Camiler ve Üç Mescit, s.8; Kahvecioğlu, Aydınoğulları Beyliği Türk İslam Mimari Eserleri, s.30.

²¹³ Kahvecioğlu, Aydınoğulları Beyliği Türk İslam Mimari Eserleri, s.30; Aslanoğlu, Tire'de Camiler ve Üç Mescit, s.9.

²¹⁴ Aslanoğlu, "Tire Beylik Dönemi Camileri", s.93.

²¹⁵ Kahvecioğlu, Aydınoğulları Beyliği Türk İslam Mimari Eserleri, s.30; Aslanoğlu, Tire'de Camiler ve Üç Mescit, s.9.

1.1.6.Gürcü Melek Câmii

İstiklal Mahallesi Gürcü Melek Sokakta bulunan bu yapı ismini Aydınoglu Gazi Umur Bey'in kızı Gürcü Melek Hatun'dan almaktadır.²¹⁶ Umur Bey'in Hundî Melek, Azize Melek ve Gürcü Melek adında üç kızı vardır. Camii adresi Tire'de İhsaniye Mahallesi olarak da geçmektedir.²¹⁷ Mescit önceleri çatılı ve küçük bir bina durumundayken yıkılarak temelden nitelsiz bir yapı haline dönüştürülmüştür. Buna göre camii aslının aynısı olamayacağı gibi, yapının niteliği bozulmuştur denilebilir. Gürcü Melek Hatun'a ait yalnızca bir köprü kitabesi bulunmaktadır.²¹⁸

Kitabeye göre mescidin yapım tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte, Değirmendere Köprü kitabesinin 1372 tarihine sahip olması, mescidin de bu tarihte yapılmış olabileceği ihtimalini vermektedir. Kare planlı tek kubbeli bir yapı olarak verilen caminin mihrabı, minberi ve pencere çevreleri seramik ve fayans kaplıdır. Güney duvarı beş sıra halinde fayans ile kaplanmıştır. (Resim 10)

1.1.7.Kurt ve Doğanbey (Doğancıyan) Câmii

Aydınogullarından itibaren bölgenin en dikkat çeken kenti olan Tire, “Şehr-i muazzam” olarak nitelendirilmiştir. Aydınogulları ilk dönem mahalleleri arasında Şücaeddin (Doğancılar), Paşa ve Leyse Camilerinin bulunduğu kesimi içine alan bir yerleşim bölgesi de kentin Türkmen mahalleleridir. Bu mahalle, beylik dönemindeki Bizans Mahallesi'ne (Rum) komşu kuzeydeki ilk mahalle iken kimi belgelerde Şücaeddin Mahallesi veya Doğancılar Mahallesi olarak da verilmiştir. Yapı, Aydınogulları Doğancıları ile yine Aydınogulları'nın başkent kadılarında Kadı Kurt Bey tarafından XIV.yüzyılda yaptırılmıştır. Bu camii değişik özellikleri itibariyle sadece kent tarihi yönü ile değil, Türkiye Tarihi açısından da büyük önem taşımaktadır.²¹⁹ Emir Kurt, Kurt Baba, Kadı Kurt adları ile bilinen Kurt Gazi, Küçükmenderes Havzası'nın XIV.yy başlarında ele geçirilmesinde birinci grup fatihler içerisinde yer almaktadır. Kurt Gazi, Birgi'nin ele geçirilmesinin ardından kiliseleri camiye dönüştürmesi ile bilinmiş ve Aydınogulları Türkmen beyliğinin uluğbeyi olan I.Umur Bey'in deniz seferlerine katılmıştır. Aynı

²¹⁶ Armağan, Devlet Arşivlerinde Tire, s.206.

²¹⁷ Ünal, Birgi Tarihi, Tarihi Coğrafyası ve Türk Dönemi Anıtları, s.14.

²¹⁸ Akın, Aydınogulları Tarihi Hakkında, s.115

²¹⁹ Armağan, Devlet Arşivlerinde Tire, s.86-87, 206, 215; Armağan, Yeşil Tire, s.77.

zamanda kara seferlerinde de etkili olmuş bir kahramandır.²²⁰ Görüldüğü gibi kendisi önemli faaliyetlerde bulunmuş bir zattır.

Kurt zaviyesi bugün ayakta değildir. Doğancılar zaviyesi ise Kayalık semtinde yer almaktadır. Halk arasında daha çok²²¹ “Güdük Minare” olarak bilinmektedir. Diğer Aydınoğulları yapılarında olduğu gibi iki hücreli olan zaviyenin hücreleri de doğu- batı doğrultuludur. Batıdaki hücrenin üst örtüleri yıkılmış durumdadır. Minaresi ise Tire minareleri içerisinde önemli bir yere sahiptir. Kurt Bey, “Şeyh Şücaeddin” olarak bilinmekte ve “Kuddisesırrehül muin Hazretleri” olarak anılmaktadır. Halk kendisini daha çok “Soğan Dede” olarak tanımaktadır. Kendisi önemli bir unvana sahip olmasının yanında Tire, Bayındır ve Ödemiş (Birgi) gibi geniş bir alana yayılan yerlerde adı mahalle ismi olarak geçmiştir.²²²

Güdük Minare halk arasında “Selçuk Minaresi”, “Arap Camii” Minaresi olarak da bilinmektedir. Eserin camisi bugün mevcut değildir, iki tarafı mermer kaplama olan kare taş kaide üzerinde tuğla gövde ile yükselmektedir. Kitabesi olmayan eser minare kapısının detayları gövdeye geçişi sağlayan badem biçimi mukarnaları ve gövdedeki sırlı tuğla dekorunun üslubu özellikleri ile XIV.yüzyıla tarihlenmektedir. Sırlı tuğlalarda firuze, açık yeşil ve lacivert renkler kullanılmıştır.²²³ Yapı zâviye kayıtları içinde yer almış olmasına rağmen, daha sonraki dönemlerde cami görevi görmüştür.²²⁴ Cami, beylik dönemi ünlü isimlerinden Kadı Kurt ile Doğancılar aşiretinin ortaklaşa yapmış oldukları bir zaviyedir.²²⁵ Bu iki mescitten birisi, Dere Mahallesi Kayalık Senti’nde yer almaktadır.²²⁶ Aydınoğulları döneminde Doğan Bey tarafından yaptırılmış olduğu da söylenen câmii, Tire’nin güney tepelerinden birisi üzerinde yer almaktadır.²²⁷ Doğancıyan ismi ile de anılan bu cami 1384 tarihinde yapılmıştır ve oldukça küçüktür.²²⁸ Buna rağmen cami Tire’nin en güzel camilerinden birisidir.

²²⁰ B.Galip Yavuz, Birgi Coğrafyası, Halk Bilgisi, Tarihçesi, Tarihi Yerleri, s.141.

²²¹ Armağan, Devlet Arşivlerinde Tire, s.201; Armağan, Yeşil Tire, s.77.

²²² B.Galip Yavuz, Birgi Coğrafyası, Halk Bilgisi, Tarihçesi, Tarihi Yerleri, s.141; Armağan, Devlet Arşivlerinde Tire, s.201; Armağan, Yeşil Tire, s.77; Armağan, Belgelerle Beylikler Devrinde Tire, s.31.

²²³ Öney, Türk Çini Sanatı, s.51.

²²⁴ Armağan, Devlet Arşivlerinde Tire, s.200.

²²⁵ Aslanoğlu, “Tire Beylik Dönemi Camileri”, s.94; Armağan, Devlet Arşivlerinde Tire, s.200.

²²⁶ Armağan, Devlet Arşivlerinde Tire, s.200.

²²⁷ Kahvecioğlu, Aydınoğulları Beyliği Türk İslam Mimari Eserleri, s.31; İnci Aslanoğlu, “Tire’de Üç Câmii”, Vakıflar Dergisi, S.VIII, Ankara, 1969, s.162; Aslanoğlu, Tire’de Câmiler ve Üç Mescit, s.9.

²²⁸ Aslanoğlu, “Tire’de Üç Câmii”, s.162.

Küçük bir özelliğe sahip olan bu güzel câmii; harem, haremın batı duvarına bitişmiş olan iki bölmeli son cemaat yeri ve minareden oluşmaktadır.²²⁹ Haremın girişi, batı yüzeyindedir. Önceleri caminin önemli bir kısmı olan mihrabı ve aynı şekilde son cemaat yeri kible duvarında yer alır.²³⁰ Camide örtü bezemesi olarak mukarnas dizinin kullanılmış olması, doğu geleneğinin uygulanmış olduğunu göstermektedir.²³¹ Caminin minaresi bir çam kozalağını andırmaktadır ki bu, doğadaki nesnelere sanata yansımalarının bir örneğidir.²³² Erken dönemlerde görülen malzeme türü, kubbenin taş levhalarla kaplanmış olması ve yapı örgü biçimi (iki sırataş, iki sıra tuğla), bu yapıda da kullanılmıştır.²³³ Cami taş kare şekilli levhalar biçiminde kubbeleri örtmektedir. Minarede helezoni tuğla dizileri kısa gövdeyi çevrelemiştir. Gerek bulunduğu yer ve çevresi, gerek form, gerekse kullanılmış olan malzeme rengi itibarıyla uyum göstermekte, aynı zamanda eski güzelliğini hâlen günümüzde de korumaktadır.²³⁴ Doğancılar Mescidi'nin 1868 (H1285) yılına ait kayıtlarda, Tire'nin Uşurkırın Deresi adı verilen Sanayi Çarşısında 6 dönümlük sebze bahçesi ile Birgi'de Doğancı Tımarı vakfının yer aldığı söylenmektedir. Bugün kullanılmayan cami, rutubet nedeni ile terkedilmiştir. Yıllardır kapalı olduğu için bakımsızlık nedeni ile yine rutubetten dolayı caminin iç duvarlarını da yeşil küf kaplamış haldedir.

1995 yılına değin kullanılmayan zaviye daha sonra, restore edilerek koruma altına alınmış ve doğal olarak çoğu özelliğini de kaybetmiştir. Batıda yer alan ve iki bölmeli son cemaat yeri, üst örtüye kavuşturulmuş olmasına rağmen çekiciliğini yitirmektedir. Çam kozalaklı minaresinin restorasyondan önceki o ilk güzelliğinin verdiği hoş görünümünden eser kalmamıştır. (Resim 11)

1.1.8.Kazirzâde (Câziroğlu) Câmii

Asıl ismi tam olarak bilinmeyen Kadızâde, beylik döneminin son zamanlarında yaşamıştır.²³⁵ Kendisi bu isimdeki adı ile anılan cami ve medreseyi yaptırmıştır.²³⁶

²²⁹ Kahvecioğlu, Aydınogulları Beyliği Türk İslam Mimari Eserleri, s.31; Aslanoğlu, Tire'de Câmiiiler ve Üç Mescit, s.9; aynı yazar, "Tire'de Üç Cami", s.163.

²³⁰ Kahvecioğlu, Aydınogulları Beyliği Türk İslam Mimari Eserleri, s.31; Aslanoğlu, Tire'de Câmiiiler ve Üç Mescit, s.9.

²³¹ Kolay, Batı Anadolu XIV.yüzyıl Beylikler Mimarisinde Yapım Teknikleri, s.132.

²³² Tokluoğlu, Tire, 1964, s.7.

²³³ Kahvecioğlu, Aydınogulları Beyliği Türk İslam Mimari Eserleri, s.31; Aslanoğlu, Tire'de Camiler ve Üç Mescit, s.9; Aslanoğlu, "Tire'de Üç Cami", s.163.

²³⁴ Aslanoğlu, "Tire'de Üç Cami", s.162; Aslanoğlu, "Tire Beylik Dönemi Camileri", s.93-4.

²³⁵ Armağan, Belgelerle Beylikler Devrinde Tire, s.34; aynı yazar, Devlet Arşivlerinde Tire, s.200.

²³⁶ Aslanoğlu, "Tire Beylik Dönemi Camileri", s.95.

Kazirzade ismi şuradan gelmektedir. Tire’de eski kuşaklar kimi sözcüklerin sonlarına “r” harfi getirilmiş ve böylelikle sözcükler değişmekte; asıl sözcük tanınmaz olabilmekteymiş. Kadı anlamına gelen “Kaazi” sözcüğü de sonuna “r” harfinin getirilmesi ile Kaazir/ Kâzir yapılmıştır ve böylelikle Kaazizâde unutulmuş, yerine Kaazirzâde / Kazizâde denmiştir.²³⁷

Bahariye Mahallesi Kaziroğlu Sokak²³⁸ olarak bilinen camii, Tire’nin Ertuğrul Mahallesi olarak da geçmektedir. Yapı, XIV.yüzyıl sonlarında Aydınolu Beyliği döneminde, Kâzirzade tarafından yaptırılmıştır.²³⁹ Dönemin diğer bazı yapıları gibi kitâbesi bulunmadığından dolayı, eserin yapılış tarihi tam olarak bilinmemektedir.²⁴⁰ Tire halkı tarafından “Rıza Hoca Mescidi” olarak tanınan mescit, kayıtlarda “Kazirzâde Mescidi” ya da meşhur “Hoca Emir Muallimhanesi” şeklinde bilinmektedir. Aynı zamanda halk tarafından “Cazir Cami” olarak da tanınan yapının banisi Muhiddin Bey olmasına karşın yapıyı daha çok Kadızade’nin yaptırmış olduğu düşünülmektedir. Taşıdığı özellikler itibariyle külliye görünümünde olan bu yapının diğer kısımları bugün ayakta değildir. Külliyelerin bir ögesi olan câmi, zâviye özelliğine sahiptir. Camiye bitişik bir de medrese bulunmaktadır ki medrese vakıfları içinde dükkanlar, arazi ve zeytinlikler yer almaktadır.²⁴¹ Çok sade bir görünüme sahip olan caminin en süslü öğelerinden birisi mihrabıdır.²⁴² Minarenin hemen yakınından medrese odaları başlamaktadır. Cami mihrap uzantısının doğu yönünde ise toplamda 6 medrese odası bulunmaktadır.²⁴³ Caminin yapı malzemelerine gelince dönemin diğer malzemeleri gibi taş ve tuğlan oluştuğu görülmektedir.²⁴⁴ Ancak minare kısımları moloz taştan örülmüştür.²⁴⁵ Görüldüğü gibi tuğla ve taş vazgeçilmez malzeme tekniklerinden birisi olmuştur.

²³⁷ Armağan, Devlet Arşivlerinde Tire, s.216; aynı yazar, Belgelerle Beylikler Devrinde Tire, s.34-35.

²³⁸ Aslanoğlu, Tire Beylik Dönemi Camileri, s.89; Armağan, Belgelerle Beylikler Devrinde Tire, s.34.

²³⁹ Armağan, Devlet Arşivlerinde Tire, s.216; Kahvecioğlu, Aydınolu Beyliği Türk İslâm Mimari Eserleri, s.32; Aslanoğlu, Tire’de Câmîiler ve Üç Mescit, s.11.

²⁴⁰ Kahvecioğlu, Aydınolu Beyliği Türk İslâm Mimari Eserleri, s.32; Aslanoğlu, Tire’de Câmîiler ve Üç Mescit, s.11.

²⁴¹ Armağan, Belgelerle Beylikler Devrinde Tire, s.34,216; Aslanoğlu, “Tire Beylik Dönemi Camileri”, s.89.

²⁴² Kahvecioğlu, Aydınolu Beyliği Türk İslâm Mimari Eserleri, s.34-35.

²⁴³ Armağan, Devlet Arşivlerinde Tire, s.216.

²⁴⁴ Kahvecioğlu, Aydınolu Beyliği Türk İslâm Mimari Eserleri, s.35.

²⁴⁵ Aslanoğlu, “Tire Beylik Dönemi Camileri”, s.93.

1.1.9. Debbaghane (Tabakhane) Câmii

Esasen debbağ kelimesi Arapça bir kelimedir. Kelime olarak mesin, sahtiyen ve kösele yapan esnafa verilen bir addır.²⁴⁶ Debbagh ifadesi, Aydınoğulları döneminde bir mahalle adı olarak geçmektedir. Bu mahalle, Tabakhane deresinin kıyısında yer almaktadır. Günümüzde ise burası Güzelhisar Mahallesi olarak adlandırılmış bulunmaktadır. Cumhuriyet döneminde, Aydınoğulları Güzelhisarını unutturmamak için eski Tabaklı Mahallesi ve çevresine Güzelhisar Mahallesi adı verilmiştir.²⁴⁷ Derekahve'nin kuzeye sarkan ve Ulucaminin doğusunda yer alan Aydınoğullarının ilk dönem mahallelerinden olan bu semt, Tire tabaklarının bulunduğu yerdir. Derekahve Deresi'nin adı Tabakhane Deresi'dir. Ve bu dere, kenti ortadan ikiye ayıran bir deredir.²⁴⁸

Mescidin tarihi değerine bakılmaksızın mescid, vakıflar idaresi tarafından satılmıştır. Osmanlıların Tire ve havalisine yerleşmeleri 805 tarihinden sonra olduğuna göre 739 tarihini gösteren mescit kitabesinin Aydınoğulları zamanına ait olduğu düşünülmektedir.²⁴⁹ 1339 tarihinde Emir Mehmet tarafından yaptırılan bu mescit, ulucaminin doğu hizasında yer almaktadır. Emir Mehmet, Tire ve Ege'nin efsane adlarından olan Alihan'ın babasıdır ve aynı zamanda ahi ünvanına da sahiptir. Kendisi aynı zamanda 1333 yılında İbn Batuta'yı Tire'yi ziyaretinde ağırlayan kişidir.²⁵⁰ Sözüünü ettiğimiz mescit, Tire'nin Dere Mahallesi'nde günümüzde ev olarak kullanılmaktadır. Tek katlı evin batıya bakan duvarı içinde ve iki pencere arasında kitabesi bulunmaktadır. Yazılar sülüs ve mermer üzerine oyulmuştur.²⁵¹ Kitâbenin metni şöyledir:

بسم الله الرحمن الرحيم
انشأ هذا المسجد المبارك
العبد الفقير الى الله تعالى
امير محمد بن قلمان غفر الله
له وجميع المسلمين تاريخ

²⁵² شهر ربيع الآخر سنة تسعة و ثلاثين سبعمية (bkz.resim 44)

²⁴⁶ Türk Etnografya Dergisi, S.II, Ankara, 1957, s.57.

²⁴⁷ Akbulut, Evliya Çelebi'ye Göre, s.25.

²⁴⁸ Armağan, Devlet Arşivlerinde Tire, s.86.

²⁴⁹ Yelken, "Aydınoğullarına Ait Kitabeler", s.142.

²⁵⁰ Armağan, Devlet Arşivlerinde Tire, s.199.

²⁵¹ Akın, Aydınoğulları Tarihi Hakkında, s.114; Kitâbe, bulunan evin sokak üzerindeki duvarında ve iki pencerenin arasındadır. Binanın durumuna bakılırsa kitâbenin asıl yerinin burası olmadığı ve mescidin tamiri esnasında sonradan buraya konulduğu anlaşılmaktadır. Bkz. Yelken, "Aydınoğullarına Ait Kitabeler", s.142.

²⁵² Akın, Aydınoğulları Tarihi Hakkında, s.114.

Kitâbede adı geçen Kılman Oğlu Emîr Mehmet, Tire Emîri Süleyman Şâh'ın emrinde bulunan kumandanlardandır.²⁵³ Kitâbe ise, yerden 2.80 m kadar yükseklikte bulunmaktadır. (Bkz.resim 44)

1.1.10.Çanakçı (Bahadır bin Seyfeddin al-Baytar) Mescidi

Mescid şekil bakımından kubbeli harem ve batısındaki son cemaat yeri olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır.²⁵⁴ Örtü bezemesinde kullanılmış olan sağır kemercik dizisi, doğu geleneğinin yansımasıdır. Çünkü ustalar geldikleri yerin sanat özelliklerini buradaki eserlere işlemişlerdir.²⁵⁵ Cami kitâbesi Tire'nin Bahariye Mahallesi'nde, şimdi Çanakçı Mescidi denilen harap bir mescidden müzeye yeni kaldırıldığı için numarası henüz mevcut değildir.²⁵⁶ Harem kısmı kareye yakın planlıdır. Girişi batı cephesindedir. Harem kısmını örten kubbe, dışarıdan sekizgen kasnağa oturmaktadır. Son cemaat yeri kiremit çatılı olup, bugün kullanılmadığı ve bakım yapılmadığı için yıkılmış vaziyettedir.

Mescid, kitabeğe göre Seyfeddin oğlu Bahadır, Aydınoğlu Umur Bey döneminde yaşamış bir şahsiyet tarafından yaptırılmıştır.²⁵⁷ Kitâbesi şöyledir:

بسم الله الرحمن الرحيم انشا هذا
المسجد المبارك العبد الفقير الى
الله تعالى بهادر ابن سيف الدين البيطار
غفرالله له ولوالديه ولجميع المسلمين

بتاريخ شهر ربيع الاول سنة و تسع و ثلثين و سبعماء²⁵⁸ (bkz.resim 45)

Bânisi Bahadır Bin Seyfüddin-il Baytar olan H.739/ M.1338 tarihli olan²⁵⁹ bu kitâbenin Tire tarihi için olduğu kadar, bilim tarihi için de büyük önem arz etmektedir.²⁶⁰ İlime, sanata değer veren Aydın beyleri ülkeyi kalkındırmak için ellerinden geleni yapmışlardır ve böylelikle Birgi'de ileri bir kültür seviyesi oluşmuştur. Seyfeddin-ül Bahadır da Birgi'de yaşamış bir kişidir.²⁶¹ Görüleceği üzere mescidin kitâbesi beş satırlık

²⁵³ Akın, Aydınoğulları Tarihi Hakkında, s.114; Yelken, "Aydınoğullarına Ait Kitabeler", s.142.

²⁵⁴ Kahvecioğlu, Aydınoğulları Beyliği Türk İslam Mimari Eserleri, s.46.

²⁵⁵ Kolay, Batı Anadolu XIV.yüzyıl Beylikler Mimarisinde Yapım Teknikleri, s.132.

²⁵⁶ Akın, Aydınoğulları Tarihi Hakkında, s.116; Ülker, Tire Müzesindeki İslâmi Kitâbeler, s.13.

²⁵⁷ Kahvecioğlu, Aydınoğulları Beyliği Türk İslam Mimari Eserleri, s.48; Akın, Aydınoğulları Tarihi Hakkında, s.116.

²⁵⁸ Akın, Aydınoğulları Tarihi Hakkında, s.116.

²⁵⁹ Akbulut, Evliya Çelebi'ye göre Güneybatı Anadolu, s.51; Tokluoğlu, Tire, s.35; Akın, Aydınoğulları Tarihi Hakkında, s.116; Ülker, Tire Müzesindeki İslâmi Kitâbeler, s.13.

²⁶⁰ Tokluoğlu, Tire, s.35.

²⁶¹ B.Galip Yavuz, Ödemişin Tarihi, s.39.

olup bu kitabe mermer üzerine oyulmuştur ki bugün Tire Müzesinde bulunmaktadır. Satırların uzunluğu 50 cm, yüksekliği 10 cm'dir. Asıl kitâbenin genişliği ise 62 cm olup, üst tarafı kemerli, kemer kıvrımları köşesine kadar yükseklik 62 cm, kemer yüksekliği 22 cm'dir. Bu kısmı ise oyma nakışlıdır ve Selçuk neshi tâbir edilen bir yazı çeşidi ile yazılmıştır.

Yapı malzemesi olarak dönemin diğer yapılarında görüldüğü gibi taş ve tuğla kullanılmıştır. Şöyle ki mescit duvarlarında değişik büyüklükte moloz taşlar, kemerlerde ise tuğla kullanılmıştır. Bakımsızlıktan dolayı içi de dışı gibi harab bir haldedir.²⁶² Mescide ait hamam, külliye ait yapılardan birisidir.²⁶³ Özelliklerine göre mescid XV.yy'a tarihlenmektedir.²⁶⁴ (Resim 12)

1.1.11.Gucur Câmii

Aydınoğullarının en büyük mahallesi olan Sofuköy ve Taşpazarı içinde bulunan zâviye, Gucur Bey'in vakıfları arasındadır.²⁶⁵ Cami Tire'nin doğu tarafında bulunan İpekçiler Mahallesinde, Gürcü Melek ve Gucur Câmii şerifi sokakları arasındaki arazi üzerindedir.²⁶⁶ Kütük kaydında "Tire'de Seydi İpekçiler Mahallesinde Gucur Câmii vakfi" olarak geçiyorsa da 1531 tarihli Tahrir Defterinde "Gucur" adına rastlanmadığı söylenmektedir. İpekçiler Mahallesi Gürcü Melek Sokak'ta yer alan ve günümüzde kullanılmayan zaviyenin güneyinde, XVII.yy zaviye şeyhlerinden Ahmet Efendi'nin mezarı bulunmaktadır. Horasanilerden olan Gucur Baba'nın Sivas'ın Zara ilçesinin Ümraniye ile Erzurum'un Karayazıcı ilçesine bağlı Durnagöl'de kendi adı ile anılan bir köyleri mevcuttur. Câmii, Karakadı külliyesinin güneydoğu kısmında yer almaktadır. Gucur Efendi tarafından yaptırılan zaviye, aynı zamanda cami işlevini de üstlenmiştir. Sekizgen plâni ve çok hücreli oluşu ile dikkat çeken zâviyenin batı bölümünde bulunan diğer üniteleri yıkılmış durumdadır.²⁶⁷

Tire Vakıflarına ait eski eserler fihristinde camiinin Aydınoğulları yapıtları arasında geçtiği; bânisinin de Tire'li bilginlerden Şeyh Ahmet Ağa olduğu söylenmektedir. Minarenin girişi dışarıdandır.²⁶⁸ Minaresi doğuda olan zâviyenin kuzey harem girişi,

²⁶² Kahvecioğlu, Aydınoğulları Beyliği Türk İslam Mimari Eserleri, s.48; Akın, Aydınoğulları Tarihi Hakkında, s.116.

²⁶³ Çakmak, Tire Hamamları, s.29; Akbulut, Evliya Çelebi'ye Göre Güneybatı Anadolu, s.51.

²⁶⁴ Akbulut, Evliya Çelebi'ye Göre Güneybatı Anadolu, s.51.

²⁶⁵ Armağan, Devlet Arşivlerinde Tire, s.214.

²⁶⁶ Aslanoğlu, Tire'de Camiler ve Üç Mescit, s.20; Aslanoğlu, "Tire Beylik Dönemi Camileri", s.89.

²⁶⁷ Armağan, Yeşil Tire, s.76; Armağan, Devlet Arşivlerinde Tire, s.214.

²⁶⁸ Aslanoğlu, Tire'de Camiler ve Üç Mescit, s.20.

görüntü olarak iki sütuna bağlanmış değişik bir güzelliğe sahiptir. Daha sonra az bir değişikliklerle bu giriş örtülerek, basit bir kapı girişine dönüştürülmüştür. Batıdaki diğer zaviye ünitelerinin yalnızca temel kalıntıları yer almaktadır. Geri kalanı yok olmuştur.²⁶⁹ Yapının mescit görevini gören ana giriş bölümü ile doğudaki minaresi hâlâ ayakta; ancak ibadete kapalı ve bakımsız bir halde olduğu için kullanılmamaktadır. Batı yönündeki köşelerden ikisinde süslü devşirme başlıklar taşıyan câmide değişik büyüklük ve şekillerdeki moloz taş, diğer yapılarda olduğu gibi, kullanılan ana malzameyi oluşturmaktadır. Ancak genellikle taş kullanılmamasına karşın, burada sadece pencere kemerleri ve küpten sonra minaresi tümüyle tuğladan yapılmıştır.²⁷⁰ (Resim 13)

1.2. Medreseler

1.2.1. İbn Melek Medresesi

Gerçek adı İzzettin Abdüllâtif olan bu büyük bilginin doğum ve ölüm tarihi hakkında kesinlik söz konusu değildir. Belgelere göre 1333 tarihinde kadı olmuştur.²⁷¹ Evliya Çelebi kendisinden “Molla İbn Melek yani Ferišteoğlu...adı Abdüllâtif'tir.” şeklinde bahsetmiştir.²⁷² Bursalı Mehmed Tahir bin Rifat, kendisini “İsmi-i âlileri Abdüllâtif olup Tirelidir.” şeklinde tanımlar.²⁷³ Tüm İslâm âleminde bilinen bu zat, XIV. asırda yetişmiş büyük Türk âlimidir. Babası Abdülaziz Efendi'dir.²⁷⁴ Kendisi henüz çok genç yaşta kazandığı bilgi ve kültür nedeni ile Aydınolu Mehmet Bey'in dikkatini çekmiş ve bey tarafından Birgi'ye çağrılarak başkent kadılığına getirilmiştir.²⁷⁵

Ferişte veya Ferišteoğlu lakapları ile tanınan İbn Melek, Aydınoluğularının kuruluş döneminde yaşamış bir ilim adamıdır.²⁷⁶ İbni Melek, adeta bir peygamber aşığıdır. Yazdığı tüm tefsir kitaplarının adı “M” harfi ile başlamakta olup, ilgi alanının çoğunluğunu Hadislerin oluşturduğu söylenmektedir.²⁷⁷ İbn Melek, aynı zamanda hukuk ilminde ilerlemiş bir fakîh olmakla birlikte, vaktinde muhaddis ve mutasavvıf olarak da tanınmaktadır. İlmi ile âmil, fazilet sahibi bir âlim ve temiz, ahlâklı, sâf, olgun ve melek

²⁶⁹ Armağan, Yeşil Tire, s.76.

²⁷⁰ Aslanoğlu, Tire'de Camiler ve Üç Mescit, s.20; Armağan, Devlet Arşivlerinde Tire, s.214.

²⁷¹ Munis Armağan, İbni Melek, İzmir, 1983, s.5.

²⁷² Evliya Çelebi Seyahatnamesi, c.IX, s.564.

²⁷³ Bursalı Mehmed Tahir bin Rifat, Aydın Vilâyetine Mensûb Meşâyih, Ulemâ, Şuarâ Müverrihîn ve Etibbânın Terâcim-i Ahvâli, İzmir, 1994, s.19.

²⁷⁴ Tokluoğlu, Tire Çevre İncelemeleri, s.111; Tokluoğlu, Tire Tarihi ve Turistik Değerler, s.12.

²⁷⁵ Armağan, İbni Melek, s.7.

²⁷⁶ Şeker, “Aydınoluğuların Beyliğinde İlmi ve Kültürel Hayat”, s.140; Şeker, Anadolu'nun Türkleşmesi ve Kültürel Hayatı, s.245-46; Mustafa Baktır, “İbn Melek”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c.XX, İstanbul, 1999, s.175.

²⁷⁷ Armağan, Yeşil Tire, s.81.

tabiatlı bir kimsedir.²⁷⁸ Abdüllâtif Efendi'nin İbni Melek adı ile anılmasına sebep olarak Tire'de şöyle bir efsane hikâye belirtilmiştir ki İbn Melek adı da buradan gelmektedir:

“Abdüllâtif Efendinin babası Abdülaziz Efendi, Hicaz'a gideceği zaman eşi hamileydi.²⁷⁹ Bir yandan oraya gitmeyi istiyor, diğer bir yandan eşini ve bebeğini düşünüyordu. Bir gece uykusundan kan ter içinde uyanmış, “hayırdır inşallah” diye düşünmüş, sonra da hocasının sözlerini hatırlamış. Allah Resulü ona neden gelmediğini sorduğunda boynunu bükmüş, eşini bu durumda bırakmaya gönlünün razı olmadığını söylediğinde, O en sevgili, gül kokan sesi ile: “Abdülaziz Efendi, sen hanımını düşünme. Davete icabet et. Onları Allah'a emanet et. Nicedir seni bekleriz.” demişti. Bu davet üzerine Abdülaziz Efendi'nin tüm endişeleri yok olmuş, kararsızlığı gitmiş; onun yerine tarifi mümkün olmayan bir sevince bırakmıştı. Hanımını çağırmış ve rüyasını anlatarak ondan helallik dilemiş²⁸⁰ ve hanımı ile yavrusunu Tanrıya emanet edip gitmişti. Vakti geldiğinde Tire'ye dönüşünde ise ailesinin az evvel öldüğünü duymuş. Yavrusunu sormuş, onun da anası karnında defnedildiğini söylemişler. Bunun üzerine:

“Ben evlâdımı Tanrıya ısmarlamıştım” diyerek öldüklerine inanmak istememiş ve kabri açtırmıştır. Ancak gördükleri karşısında herkes hayretler içerisinde kalmıştır. Çünkü çocuk annesinin göğsünden emer bir durumda bulunmuştur. Bu nedenle kendisine İbn Melek adı verilmiştir.”²⁸¹ Bu durum mezar açıldığında bebeğin (Abdüllâtif Efendi'yi) serçe parmağını emer vaziyette görüldüğü de söylenmektedir.²⁸² Böylelikle bebeği mezarda doğuran annenin anısına da halk bu semte “Hatuniye” adı vermiş ve uzun yıllar Hatuniye Semti olarak anılan bu yer, daha sonra bebeğin anısına “İbn Melek Semti” olarak anılmıştır.²⁸³

Aydınoğlu Mehmed Bey tarafından hocası İzzeddin Abdüllâtif İbn Melek adına yaptırılmış olan bu medrese²⁸⁴ Osmanlılar zamanında da varlığını devam ettirerek birçok

²⁷⁸ Mustafa Baktır, “Tireli İbn Melek ve İlmi Muhiti Hakkında Bazı Tesbitler”, Türk Kültüründe Tire, haz.Mehmet Şeker, Ankara, 1994, s.34; Cemal Muhtar, “Dilci İbn Melek”, Türk Kültüründe Tire, haz:Mehmet Şeker, Ankara, 1994, s.49; Şeker, Anadolu'nun Türkleşmesi ve Kültürel Hayatı, s.146; Şeker, “Aydınoğulları Beyliğinde İlmi ve Kültürel Hayat”, s.141; Cemal Muhtar, “Dilci İbn Melek”, s.49.

²⁷⁹ Faik Şişlioğlu, “Tire Bilginleri II Abdüllâtif İbn Melek”, Küçük Menderes Tire Halkevi Dergisi, S.II, İzmir, 25 Haziran 1940, s.174; Muhtar, “Dilci İbn Melek”, s.49; Armağan, İbni Melek, s.7-8; Armağan, Yeşil Tire, s.81.

²⁸⁰ A.Levent Ertekin, Tire'den Folklorik Esintiler, Tire, 2003, s.64.

²⁸¹ Şişlioğlu, “Tire Bilginleri II Abdüllâtif İbn Melek”, s.174; Muhtar, “Dilci İbn Melek”, s.49; Armağan, İbni Melek, s.7-8; Tokluoğlu, Tire Çevre İncelemeleri, s.113; Ertekin, Tire'den Folklorik Esintiler, s.64.

²⁸² Muhtar, “Dilci İbn Melek”, s.49; Şişlioğlu, “Tire Bilginleri II Abdüllâtif İbn Melek”, s.174.

²⁸³ Armağan, İbn Melek, s.8; Armağan, Devlet Arşivlerinde Tire, s.85.

²⁸⁴ Bursalı, Aydın Vilâyetine Mensûb Meşâyih, Ulemâ, Şuarâ Müverrihîn ve Etibbânın Terâcim-i Ahvâli, s.19; Tokluoğlu, Tire Çevre İncelemeleri, s.111; Şeker, Anadolu'nun Türkleşmesi ve Kültürel Hayatı, s.241;

ilim adamının yetişmesine imkan tanımıştır.²⁸⁵ Bu yönü ile İbni Melek, yalnız Aydınoğulları'nın değil Osmanlı dönemi sultanlarının da öğretmenidir. Kendisi Aydınoğlu Mehmed Bey'in ölümünün ardından Tire'ye dönmüş ve burada Emir Süleyman Şâh tarafından yaptırılan medresede hizmetlere devam etmesi sağlanmıştır.²⁸⁶ Süleyman Şah Türbesi'nin yanbaşıda olan yapı, bugün harap bir durumdadır.²⁸⁷ Bu medrese daha sonraki kayıtlarda, Ferište Oğlu Medresesi diye de anılmaktadır.²⁸⁸ Süleyman Şah'ın bu medreseye vakfetmiş olduğu yapılar içerisinde Eskibey Hamamı gibi su hizmetleri dikkat çekmektedir.²⁸⁹ İbn Melek Türbesinin de bu medresede vakti ile ders okuttuğu köşeye yapıldığı düşünülmektedir. Kendisi hem medresesinin müderrisi oluşu, hem türbesinin burada bulunuşu nedeni ile medrese İbn Melek Medresesi olarak anılmıştır.²⁹⁰ İbn Melek, Mübarezzettin Mehmed Bey'e muallim olduğu gibi, aynı zamanda ona dersler de vermiştir.²⁹¹ Mehmet Bey'in baş danışmanlığında bulunduğu yıllarda halkın sevgi ve saygısını kazanan Abdülatif Efendi, daha çok olgun kişiliği ile çevresinde haklı bir ün kazanmış; yalnız beylik liderliğinde değil, onların çocuklarının eğitim ve öğretimleri ile de yakından ilgilenmiştir.²⁹²

Medrese Tire kasabasının kuzeybatısındadır, Ahşap olan bu medresenin bahçesinde Aydınoğullarından II.Mehmed'in oğlu Umur Bey'in kardeşi Süleyman Şah'ın Türbesi de bulunmaktadır.²⁹³ İbn Batuta ve arkadaşları Birgi'ye geldiklerinde burada fazilet sahibi bir müderrisin olduğu kaydedilmiştir. Bu anlamda onun Birgi ulemâsi ve özellikleri ile devrin ilim hayatı hakkında önemli bilgiler sunduğu söylenmektedir.²⁹⁴ Evliya Çelebi İbn Melek hakkında şöyle bilgi vermiştir: "Lügat ilminde Ferišteoğlu isimli kitap onun telifidir. Yıldırım Han ulemelerindandır. Aydın Bay oğluna muallim olduktan sonra, şehrinden ayrılmıştır. Hâlâ kabri önemli bir ziyaretgâhtır. Rahmetallahü aleyh çocukluk zamanında

Mehmet Şenel, "İbn Melek'in Hukuki Yönü ve Menâr Şerhi", Türk Kültüründe Tire, haz:Mehmet Şeker, Ankara, 1994, s.43.

²⁸⁵ Şeker, Anadolu'nun Türkleşmesi ve Kültürel Hayatı, s.241.

²⁸⁶ Armağan, İbni Melek, s.8; Armağan, Yeşil Tire, s.81.

²⁸⁷ Akın, Aydınoğulları Tarihi Hakkında, s.113-14.

²⁸⁸ Şeker, "Aydınoğulları Beyliğinde İlmî ve Kültürel Hayat", s.136.

²⁸⁹ Armağan, Belgelerle Beylikler Devrinde Tire, s.293.

²⁹⁰ Şeker, "Aydınoğulları Beyliğinde İlmî ve Kültürel Hayat", s.137.

²⁹¹ B.Galip Yavuz, Ödemişin Tarihi, s.39.

²⁹² Armağan, İbni Melek, s.7.

²⁹³ Riefstahl, Cenubi Garbi Anadolu'da Türk Mimarisi, s.27.

²⁹⁴ Şeker, İmam Birgivi, s.6.

Ferişte lügatini okuyup ekmek yemeği ve adam öpmeği ibtida onun kitabından öğrendik. Onun için hayır dua ederiz. Ruhü şad ve kabri nur hayr ile yad edenler dilşad olsun.”²⁹⁵

İzzüddin Abdüllatif, Tire’de daha sonraları kendi adı ile anılan bu medresede birçok öğrenci yetiştirmiş ve aynı zamanda da değerli eserler kaleme almıştır.²⁹⁶ Sağlığında evinde yangın çıkmasından dolayı birçok kitabı yanmıştır.²⁹⁷ Onun gayesi, ilim öğretmek ve yabancı bir dili sevdirmek olmuştur.²⁹⁸ Ancak kendisi aynı zamanda Türkçeye de önem vermiştir.²⁹⁹ İbn Melek, bu medresenin ilk müderrislerindendir.³⁰⁰ Medrese, Tire’nin ilk medresesi olduğu için kimi kaynaklarda adı “Tire Medresesi” olarak da geçmektedir ve ahşap medreselerdendir. Aydınöğlü Mehmet Bey tarafından İzzeddin Ferište adına inşa edilmiş olan yapıda, gerek Aydınöğlü Mehmet Bey’in gerek Tire Emiri Süleyman Şah’ın medreseye vakıfları vardır. Medrese vakıfları, Tire vakıfları içinde en zengin özelliğe sahiptir. Eski Birgi Kabristanlığında yer alan camii ise, bugün ayakta değildir.³⁰¹

İbn Batuta’nın Anadolu’da karşılaştığı bir müderristen bahsederken şöyle dediği belirtilmiştir: “Müderris, muhittin iyi timar edilmiş bir katıra binmiş, öğrencileri önde, hizmetkârları, köleleri de iki yanında yer almış oldukları halde üzerinde kakmalarla süslü geniş bir ağır bir libâs vardı. Selam verdiğimizde bunu daha süslü kelimelerde karşıladı ve kibar kibar konuşarak elimden tutup beni yanbaşına oturttu. Sonra oraya kadı İzzeddin Ferište de geldi.”³⁰²

1.2.2. Alihan Medresesi (Orta Medrese)

Kayıtlarda âhi lideri olarak görülen Ali Han’ın (Alayhan/ Alhan Dede) beylik döneminde önemli bir etkinliğe sahip olduğu bilinmektedir. Ali Han, Horasan’dan gelmiştir ve Aydın’da vakıf malları içinde Alihan Baba Medresesi bulunmaktadır.³⁰³ Yeni Câmînin güney kesimlerinde bulunan Aydınöğüllerinin ilk dönem mahallelerinden biri olan bu mahalle, kentin ilk merkezi yerleşim yeri ve beylik döneminin merkez çarşıya

²⁹⁵ Evliya Çelebi Seyahatnamesi, c.VIII, s.562; Akbulut, “Evliya Çelebi’ye Göre Güneybatı Anadolu”, s.53; Armağan, İbn Melek, s.9.

²⁹⁶ Baktır, “Tireli İbn Melek ve İlmi Muhiti Hakkında Bazı Tesbitler”, s.33; Şeker, “Aydınöğülleri Beyliğinde İlmi ve Kültürel Hayat”, s.141; Şeker, Anadolu’nun Türkleşmesi ve Kültürel Hayatı, s.246.

²⁹⁷ Tokluoğlu, Tire, s.42.

²⁹⁸ Hüseyin Elmalı, “Ferişteoğlu Sözlüğü”, Türk Kültüründe Tire, haz:Mehmet Şeker, Ankara, 1994, s.53.

²⁹⁹ Tokluoğlu, Tire, s.43.

³⁰⁰ Şenel, “İbn Melek’in Hukuki Yönü ve Menâr Şerhi”, s.43.

³⁰¹ Armağan, Devlet Arşivlerinde Tire, s.264; Armağan, İbn Melek, s.9; Akın, Aydınöğülleri Hakkında, 1968, s.114; Akbulut, Evliya Çelebiye Göre Güneybatı Anadolu, s.53.

³⁰² Muhtar, “Dilci İbn Melek”, s.49.

³⁰³ Armağan, Belgelerle Beylikler Devrinde Tire, s.33; Yurt Ansiklopedisi, “Aydın maddesi”, c.II, İstanbul, 1982, s.1078.

sokulan ilk Türk Mahallesi olması yönü ile önem taşımaktadır.³⁰⁴ Tire Ulu Camii'nin yanında olan yapıtın ancak kitabesi günümüze dek gelebilmiştir. Kitabeye göre, H.755/1354 tarihinde Aydınoğulları zamanında Ali Han tarafından yaptırılmıştır.³⁰⁵ Vakıf kayıtlarına göre yapı, Aydınoğulları döneminden beridir Osmanlılarda da varlığını devam ettirmiştir.³⁰⁶ Kitabesi, Ulucamii'nin dış cemaat yerinin sol dış duvarındadır. Üç satırdan ibaret olan kitabe sülüs yazılıdır. Uzunluğu 90, genişliği ise 72 cm'dir³⁰⁷ ve yerden 4 metre kadar yüksekliktedir.³⁰⁸ Kitâbe, adı geçen câmiinin minaresi yanındaki duvarda yer almaktadır.³⁰⁹ 755 tarihini taşıyan kitâbe şöyledir:

رحمه الله من وقف هذه المدرسة
الشريفة لوجه الله الحاج الحرمين عليخان بن محمد
نور الله مضجعهما و عمر في تاريخ سنة خمس و خمسين سبعمائة³¹⁰

Kitâbe dilimize şöyle çevrilebilir: “Bu mübarek medreseyi Allah rızası için vakfeden el-Haccü'l-Haremeyen Alihan bin Mehmed'e Allah rahmet etsin ve her ikisinin kabrini nurlandırın. (Medrese), 755 senesinde tamir edildi.”³¹¹ Eskiden Orta Medrese denilen bu medrese kitabesinde birinci satırda duâ, ikincide isim, üçüncüde tarih yer almaktadır.³¹²

(Resim 14)

1.2.3.Sultan Şâh Medresesi

Birgi'nin Ulu Câmii Mahallesi'nde büyük bir medrese bulunmaktadır. Evliya Çelebi kendisinden Sultan Hânım Gülüm Medresesi olarak bahsetmiş ve şöyle eklemiştir: “Caminin kıblesi önünde yolun karşı tarafında Sultân Hânım Gülüm Medresesi bulunur. Kendileri bu medrese sahası içerisine defnedilmiştir. Birgili Mehmed Efendi burada ilim tahsil etmiştir; hatta hücrelerinde hala ders verilmektedir. Medresenin sahibi olan Hanım

³⁰⁴ Armağan, Devlet Arşivlerinde Tire, s.85.

³⁰⁵ Tokluoğlu, Tire Çevre İncelemeleri, s.39; Şeker, Anadolu'nun Türkleşmesi ve Kültürel Hayatı, s.241; Şeker, “Aydınoğulları Beyliğinde İlmî ve Kültürel Hayat”, s.137; Tokluoğlu, Tire Tarihi ve Turistik Değerler, s.15.

³⁰⁶ Şeker, Anadolu'nun Türkleşmesi ve Kültürel Hayatı, s.241; Şeker, “Aydınoğulları Beyliğinde İlmî ve Kültürel Hayat”, s.137.

³⁰⁷ Akın, Aydınoğulları Tarihi Hakkında, s.112.

³⁰⁸ Yelken, “Aydın Oğullarına Ait Kitâbeler”, s.189; Akın, Aydınoğulları Tarihi Hakkında, s.112.

³⁰⁹ Tokluoğlu, Tire Çevre İncelemeleri, s.39; Şeker, “Aydınoğulları Beyliğinde İlmî ve Kültürel Hayat”, s.137; Şeker, Anadolu'nun Türkleşmesi ve Kültürel Hayatı, s.241.

³¹⁰ Akın, Aydınoğulları Tarihi Hakkında, s.112.

³¹¹ Hakkı Önkâl, Tire Türbeleri, Ankara, 1991, s.22.

³¹² Akın, Aydınoğulları Tarihi Hakkında, s.112.

Gülüm hafız olup tefsir, hadis ilimleri ile uğraşmıştır. Kendisi Aydın Bey neslinden gelmektedir.”³¹³

Birgi’de Aydınoğulları dönemine ait ikinci bir medresenin tam olarak kim tarafından ve ne zaman yaptırıldığı bilinmemekle birlikte, Aydınoğulları’ndan Sultan Şah adına yaptırılmış olma olasılığı yüksektir.³¹⁴ Sultan Şâh, Aydın Bey’in kızı,³¹⁵ Mehmed bin Aydın’ın ise kız kardeşidir.³¹⁶ Bugün Sultan Şâh Türbesinin iki tarafından yol geçtiği göz önüne alınırsa, medresenin de yol çalışmaları esnasında tahrip edilmiş olması ihtimali bulunmaktadır.³¹⁷ (Resim 15)

1.3.Türbeler

1.3.1.Selçuk İsâ Bey (Anonim) Türbesi

Yapı Aydınoğullarından İsa Bey’in sağlığında yaptırılmıştır ancak 1403’te vefat edince Birgi’de babası Aydınoğlu Mehmed Bey Türbesine gömülmüştür. Yakın tarihe kadar bu bilgilerden emin olunmadığı için ve yapının şekline bakılarak yapı “Selçuklu Anonim” gibi takma isimlerle anılmıştır. Türbe, İzmir yolu üzerinde solda yoldan 20 m. kadar içeride, çevresi şimdilik boş olan ve tek başına duran, sekizgen gövdeli yüksekçe ve taşkın taç kapılı, yıldız külahlı kendine özgü bir yapıdır. Sekizgen planı, taşkın taç kapısı ve yıldız külahlı örtüsü ile yapı eskiye oldukça bağlı, tüm bu kökenliliğine karşın yeni bir niteliğe yoruma ve etkiye sahiptir. Her birim yeni bir anlayışla ele alınmış; buna mermer söve, lentolu pencere düzeni ve almaşık yeni bir duvar örgüsü eklenince, yeni bir şekle kavuşmuştur. Yapının, özde geriye bağlı; ancak görünüşte değişiklikler ile Batı Anadolu’daki bu türlerin özelliklerini bir bakıma sembolize ettiği bilinmektedir.³¹⁸

Adı ve kurucusu bilinmeyen yapı, Orta ve Batı Anadolu Türkmen Beylikleri’nin sanatının özelliklerini bünyesinde barındıran ilgi çekici bir denemedir. Esere ait bir kitabenin bulunmayışı ve bugüne kadar bir belgeye rastlanmamış olması da yapının geniş bir zaman dilimi içinde tarihlenmesine yol açmıştır. XIV.yüzyılın başlarından XV.yüzyılın ortalarına kadarki bir zaman zarfında inşa edilmiş olabileceği ileri sürülmektedir. Almaşık duvar örgüsü, dilimli kemerleri, kirpi saçağı ve kapı revakı ile yapı bir yandan Batı

³¹³ Evliya Çelebi Seyahatnamesi, c.IX, s.93.

³¹⁴ Şeker, Anadolu’nun Türkleşmesi ve Kültürel Hayatı, s.240; Şeker, Aydınoğulları Beyliğinde İlmî ve Kültürel Hayat, s.136.

³¹⁵ Uzunçarşılı, Kitabeler, s.115; Ertan Daş, “Türbeler”, Birgi Tarihi, Coğrafyası ve Türk Dönemi Anıtları, haz.R.H.Ünal, Ankara, 2001, s.126; Başgelen, Birgi’den Gevaş’a Anadolu Notları, s.5.

³¹⁶ Daş, “Türbeler”, s.126.

³¹⁷ Akbulut, Evliya Çelebiye Göre Güneybatı Anadolu, s.68.

³¹⁸ Orhan Cezmi Tuncer, Beylikler ve Osmanlı Dönemi Anadolu Kümbetleri, Ankara, 1991, s.236,239.

Anadolu'da gelişen üslubu yansıtırken; diğer taraftan yıldız külâhı ve gövdenin kulesel eğilimi ile geleneğe bağlılık gösterir. Yapının kapı revakı, Bursa'daki bir grup türbenin benzeri olup, revaklı Osmanlı türbelerinin de öncülerindedir.³¹⁹ Bu yönleri ile yapının beyliğin genel bir özelliği olan hem gelenekçi hem de yenilikçi bir özelliğe sahip olduğu yorumu yapılabilir.

1.3.2. Aydınoğlu Mehmet Bey Türbesi

Aydınoğlu Mübarizeddin Mehmet Bey, yeni kurulan Aydınoğlu Beyliğini Birgi'den yöneten yeni hanedanın kurucusudur ve ilk beydir.³²⁰ Bilindiğinin aksine Aydınoğulları hükümetini kuran Aydın Bey değil, onun oğlu Mübarizeddin Mehmet Bey'dir.³²¹ Beyliği kurmadan evvel Gazi Mehmet Bey, Germiyanolu ordu kumandanlarından birisi idi.³²² Mevlevi tarikatı başkanı olan Bahaaddin Veled tarafından kendisine "Sultan-ül Guzzât" ünvanı verilmiştir. Türbe, câminin güneyinde Mehmet Bey'in kızkardeşi Sultan Şah için yapılan "Sultanşah-Hatuniye Türbesi", kuzeybatı köşesinde yer alan medresesi ve batısında yer alan Aydınoğlu Mehmet Bey Türbesi ile küçük bir yapı topluluğunun parçası konumundadır.³²³ Tertip edilmiş bir av sırasında suya (Birgi çayı'na) düşerek hastalanan Aydınoğlu Mehmed Bey, 1334 yılında vefat etmiştir.³²⁴ Onun ölümü şu mısralar ile dile getirilmiştir:

Birgi'ye vardılar ava çıktılar
Bey suya düştü il ana çoktular
Hasta Mehmed Bey olur ondan gider
Kesti paşa saçın anda ah ider.³²⁵

Umur Bey, babasının cenaze törenine eski Türk yas adeti gereğince saçını kesmek sureti ile katılmıştır.³²⁶ Türbe, Mehmet Bey'in kendi inşa ettirmiş olduğu Ulu Camii'nin

³¹⁹ Hakkı Önkal, "Türbeler", Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı, c.II, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2006, s.369.

³²⁰ Ünal, Birgi Tarihi, Tarihi Coğrafyası ve Türk Dönemi Anıtları, s.9.

³²¹ Uzunçarşılı, Kitâbeler, s.116.

³²² Bulut vd., "Sanatın Koruyucuları", s.70; Menakibül'arîfin ismindeki Eflaki'nin eserinde bahsedilmektedir. Bkz.Uzunçarşılı, Kitâbeler, s.116; Yıldız, "Anadolu Türk Tarihi", s.657; Merçil, Müslüman Türk Devletleri Tarihi, s.284; Sevim- Yücel, Türkiye Tarihi, s.167.

³²³ Selda Kalfazade, "Birgi'de Aydınoğlu Devri Mimarisi", Sanatsal Mozaik, Ocak 1988, S.28, s.37.

³²⁴ Akın, Aydınoğulları Tarihi Hakkında, s.36; Merçil, "Anadolu Beylikleri", s.845; Merçil, Müslüman Türk Devletleri Tarihi, s.284; Bulut vd., "Sanatın Koruyucuları", s.72,74; Uzunçarşılı, Kitâbeler, s.112,119; Öden, "Aydınoğulları Beyliği", s.793; Ünal, Birgi Tarihi, s.13.

³²⁵ Mülazımoğlu, Birgi, s.9.

³²⁶ Koca, "Aydınoğulları Beyliği", s.142.

hemen batı iç avlusundadır.³²⁷ Burada Aydınogullarından Mehmed bin Aydın, Bahadır bin Aydın, Umur bin Mehmed Bey, İsa bin Mehmet'in medfun olduğu bilinmektedir.³²⁸ Evliya Çelebi türbeden şöyle bahsetmiştir: "...Kapısı önündeki kubbe altında hayır sahibi yatar. Bu merkâd içinde Mehmed ve Ömer Şâh ile İsa Gazi yatarlar..."³²⁹ Cami batı cephesi minarenin paralelinde bulunan yapının kare planı üzerine pandantif kubbesi ve kasnağı ile lacivert sırlı tuğlalarla süslenmiştir ve bunların çoğu dökülmüştür. Pencere kenarlarında ise firuze ve lacivert çinilerden, yıldız şeklinde süsler vardır. Kubbenin tam ortasında mozaik çiniden yuvarlak bir madalyon bulunmaktadır.³³⁰ Bu dönemde örtü bezemesinde sırlı tuğla kubbe örgüsü ve kubbe kasnağındaki çini kaplama "yazıt şeridi" daha önce değinildiği gibi doğu geneklerinin kullanıldığını göstermektedir.³³¹ Birgi Ulu Camii yakınında yapılan türbenin çoğu kısımları onarılmış ve beyaz badana ile örtülmüştür. Bugün beyaz kubbeye geçişte ve kubbeye sadece sırlı bezeme kalmıştır.³³² Giriş kapısı üzerine yerleştirilmiş çiçekle süslü kemeri bulunan³³³ yapının kapısı üzerindeki Arapça sülüs inşâ kitâbesi şöyledir:

بنيت هذه التربة المامير الكبير العالم العادل المجاهد المرابط ابو الخيرات سلطان الغزات

مبارز الدولة والدين محمد بن آيين نور الله مضجعه ثانی جمادی الاولى لسنة اربع و ثلثین وسبعماية³³⁴

Kapıdan türbeye girildiğinde sırasıyla İsa Bey, Bahadır Bey, Mehmed Bey ve Umur Bey'in kabirlerinin olduğu görülmektedir. Bu kabirlerin hiç birisinde tarih mevcut değildir. Üzerinde bulunan yazılar ise sonradan eklenmiştir.³³⁵ Aydınogulları türbesinde Mehmet Bey'in oğullarından sadece Hızır Bey ve Süleyman Bey'in kabirleri bulunmamaktadır.³³⁶ İsa Bey, H.793, M.1391 senesinde vefat etmiştir³³⁷ ve kapıya en yakın olan mezar İsa Bey'e aittir. Başucundaki kitabenin metninde: "Bu, rahmetli, günahları bağışlanmış, İsa Bey bin Mehmet Bey'in kabridir. Toprağı hoş olsun." yazılıdır. İsa Bey'in kabrinin kuzeyinde yer alan ikinci mezar, kardeşi Bahadır Bey'e aittir. Bu mezarın başucundaki

³²⁷ Bulut vd, "Sanatın Koruyucuları", s.72,74; Uzunçarşılı, Kitâbeler, s.112.

³²⁸ Uzunçarşılı, Kitâbeler, s.112; Altınoluk, Geleneksel Kent Dokusu: Birgi, s.103; Başgelen, Birgi'den Gevaş'a Anadolu Notları, s.5.

³²⁹ Evliya Çelebi Seyahatnamesi, c.VIII, s.565.

³³⁰ Aslanapa, Türk Sanatı II, s.223.

³³¹ Kolay, Batı Anadolu XIV.yüzyıl Beylikler Mimarisinde Yapım Teknikleri, s.132.

³³² Arık, Selçuklu ve Beylikler Çağı Çinileri, s.172.

³³³ Başgelen, Birgi'den Gevaş'a Anadolu Notları, s.5.

³³⁴ Uzunçarşılı, Kitâbeler, s.112.

³³⁵ Akbulut, "Evliya Çelebi'ye Göre Güneybatı Anadolu", s.65; Akın, Aydınogulları Tarihi Hakkında, s.108; Köprülü, "Aydınogulları Tarihine Aid", s.422; Uzunçarşılı, Kitâbeler, s.112,3; Altınoluk, Geleneksel Kent Dokusu: Birgi, s.103.

³³⁶ Köprülü, "Aydınogulları Tarihine Aid", s.423-24.

³³⁷ Şeker, Selçuk İsa Bey Câmî, s.11.

ayak metninde: “Bu, rahmetli, günahları bağışlanmış, Bahadır Bey bin ibn Mehmed’in kabridir. Toprağı hoş olsun.” yazılıdır. Üçüncü mezar Aydınolu Mehmed Bey’in olup, başucu taşındaki kitabe metninde: “Bu, rahmetli, günahları bağışlanmış, Mehmed Bey bin Aydın’ın kabridir. Toprağı hoş olsun.” yazılıdır. Dördüncü ve en son mezar Gazi Umur Bey’e aittir.³³⁸ Birinci kabir taşı kitabesi şöyledir;

هذه روضة حضرت

عيسى بك ابن محمد بك

المرحومان المغفور طاب ثراهما

İkinci kabir taşı kitabesi;

هذه روضة

حضرت بهادر بك ابن محمد

طاب ثراهما

Üçüncü kabir kitabesi;

هذه روضة

حضرت محمد بك

ابن ايدين طاب ثراهما

Dördüncü kabir kitabesi;

هذه روضة

³³⁹ حضرت غازى امور بك ابن محمد (bkz.resim 46)

Evliya Çelebi türbeden şöyle bahsetmektedir: “Câmiinin sağ yan kapusu önündeki kubbe-i pür-envârın içinde sâhibü’l-harât medfûndur. Ve serâpâ der-divârları beyâz mermer-i hâm ile mebnidir, gayri gûne taş değildir. Ve kubbe-i ‘al’isi kurşun ile mestûrdur.

Ve bu merkad-i münevverin içinde Mehemed Şâh ve birâdereyni Ömer Şâh ve İsâ Gâzi âsûdedirler.”³⁴⁰ Yapının giriş kapısı üzerine 1946 tarihindeki depremin ardından ahşap bir sundurma yapılmıştır.³⁴¹ Kubbede firuze sırlı tuğlalar ile kırmızı tuğlaların oluşturduğu geometrik desen; ortada mor ve firuze çini mozayik madalyon; kasnakta firuze

³³⁸ Daş, “Türbeler”, s.121.

³³⁹ Uzunçarşılı, Kitabeler, s.113.

³⁴⁰ Evliya Çelebi Seyahatnamesi, c.IX, s.94.

³⁴¹ Daş, “Türbeler”, s.117.

ve mor çiniler kûfi yazılı süslemeler hakimdir.³⁴² Türbe böylesine renkli bir kubbe ile de zenginliği bünyesinde barındırmaktadır.

Birgi'de Aydınolu Mehmet Bey Türbesi önünde Kral Kızı'na ait olduğu ileri sürülen bir taş da bulunmaktadır.³⁴³ Birgi'nin "Aydınolu Dönemi" Kral Kızı'nın öyküsü ile başlar. Söylentiye göre, Bizans kralı, kızını doğal güzellikler içindeki Pyrgion'a (Birgi) göndermiştir. O dönemlerde Aydınolu Mehmet Bey de Küçükmenderes Havzası'nın fethindedir. Birgi 1307-1308 tarihlerinde kuşatılır. Kralın kızı Mehmet Bey'i kentin surlarından görür ve ondan etkilenir. Mehmet Bey'e kalenin en korumasız kapısını yazar, gönderir. Pyrgionlular artık çok geç de olsa işin farkına varırlar ve krallarının kızını yakalayıp surlardan aşağı atarlar. Mehmet Bey, 9 Ocak 1334'te öldüğünde gömüleceği türbenin yanına kızını gömdürür. Kral kızının mezarı, Aydınolu Mehmet Bey ve oğullarına ait türbenin giriş kapısı yanındadır. Yine Mehmet Bey'in kente girince kızın cesedini olduğu yere gömdürdüğü belirtilmiştir.³⁴⁴ Mezar taşı Aydınolu Mehmed Bey Câmii ile türbe kapısı arasındadır.³⁴⁵ Mezar taşında "Merhume, mahsume, mağfure, saide, şehide" yazılıdır.³⁴⁶ Bu taşta "Merhume, masume, günahları bağışlanmış, mutlu, şehide" yazılı olduğu da söylenmektedir.³⁴⁷

Kesme taştan yapılmış olan kare planlı türbenin çatısının iç bölümü, kırmızı ve firuze renkli sırlı tuğla ile işlenmiş bir kubbe ile örtülüdür.³⁴⁸ Türbenin güneydoğusunda yer alan mezarda yalnızca ayak ucu taşı bulunan mezar mevcuttur. Mezarın üzerine devşirme bir Bizans lahdinin kapağı konulmuştur ki bu mezar kral kızının mezarı olmalıdır.³⁴⁹ Tire'nin Aydınolulları Mezarlığı olarak adlandırılan Koca Mezarlık'ta yer alan türbe, yakın döneme dek ayakta iken zamana daha fazla direnemeyerek 1935'te yıkılmıştır.³⁵⁰ (Resim 16)

³⁴² Öney, Türk Çini Sanatı, s.58.

³⁴³ Armağan, Devlet Arşivlerinde Tire, s.314.

³⁴⁴ B.Galip Yavuz, Birgi Coğrafyası, Halk Bilgisi, Tarihçesi ve Tarihi Yerleri, s.161; Altınoluk, Geleneksel Kent Dokusu Birgi, s.33.

³⁴⁵ Akın, Aydınolulları Tarihi Hakkında, s.109-110.

³⁴⁶ Altınoluk, Geleneksel Kent Dokusu Birgi, s.33.

³⁴⁷ Daş, "Türbeler", s.123.

³⁴⁸ Altınoluk, Geleneksel Kent Dokusu: Birgi, s.103.

³⁴⁹ Daş "Türbeler", s.122.

³⁵⁰ Armağan, Devlet Arşivlerinde Tire, s.314.

1.3.1.Süleyman Şâh Türbesi

Süleyman Şah, Aydınoğlu Mehmet Bey'in dördüncü oğludur.³⁵¹ Beylik topraklarının dağıtımında kendisine Tire düşmüştür.³⁵² Yani 1330'lu yıllarda Tire emiri olmuştur. Kendisi Tire Beyi olan Süleyman Bey, Menteşe oğlu Orhan Bey'in damadıdır.³⁵³ Bir ara kain pederinin yanına kaçması dolayısıyla babası Mehmet Bey'in iğbirarını celbettiğini İbn Batuta'nın yazdığı belirtilmektedir.³⁵⁴ Süleyman Şâh'ın Yakup Bey isminde bir oğlu³⁵⁵ ve onun da Hafsa Hatun adında bir kızı, Ahmet Efendi isminde bir oğlu vardır.³⁵⁶ Türbe, Necib Paşa Kütüphanesi'nin yakınında ve harabe halinde duran İbn Melek Medresesi'nin avlusunda yer almaktadır.³⁵⁷ Doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte kendisi 750 H-1349 M senesinde vefat etmiştir.³⁵⁸ Türbenin tarihi H.750'dir.³⁵⁹ Türbe Tire merkezinde, bu gün çevresi park haline getirilmiş kagir bir yapıdır. Basık prizmal gövdelidir ve irili ufaklı mermer örgülüdür. Yer yer derz alıştırılmaları yapılmıştır. Planda doğu ve batıda dört düşey ve beş yatay demir parmaklıklı birer pencere bulunmaktadır. İyi bir onarım görmüş olan yapı, bakımlı ve iyi bir durumdadır. Bugünkü görüntüsü ile tek katlı gibidir. Mermer plakaların çok değişik boyutları, işin özüne gölge düşürmüştü; buna karşılık kapıda bezemelere fazla yüklenilmiştir. Neticede alışlagelen kümbet mimarisinin epeyce değiştiği, ekonomik nedenler ile iyice bozulduğu söylenebilir.³⁶⁰

Yapının, "kerimüz'z-zat ve azizü's-sıfat" olarak anılan bir emirin ayrıcalıklarını sergileyen özelliklere sahip olduğu söylenmektedir.³⁶¹ Aydınoğlu Mehmed Bey'in oğlu Süleyman Şah'ın Türbesi, 1349 tarihlidir. İçinde aynı soydan gelen kişiler de yatmaktadır.³⁶² Bu kabirlerin gerek baş ve gerek ayak uçlarındaki taşlarda hiçbir yazı bulunmamaktadır. Kabirlerden üçünün baş taraflarındaki mezar taşları kavuklu biri

³⁵¹ Uzunçarşılı, Kitabeler, s.136; Armağan, Belgelerle Beylikler Devrinde Tire, s.29.

³⁵² Armağan, Belgelerle Beylikler Devrinde Tire, s.29.

³⁵³ Tokluoğlu, Tire, s.46.

³⁵⁴ Yelken, "Aydınoğullarına Ait Kitâbeler", S.2, s.93; Önkal, Tire Türbeleri, s.30.

³⁵⁵ Uzunçarşılı, Kitâbeler, s.137; Armağan, Belgelerle Beylikler Devrinde Tire, s.29.

³⁵⁶ Armağan, Belgelerle Beylikler Devrinde Tire, s.29; Uzunçarşılı, Kitabeler, s.137; Tokluoğlu, Tire, s.46-47.

³⁵⁷ Akın, Aydınoğulları Tarihi Hakkında, s.111; Armağan, Yeşil Tire, s.82; Uzunçarşılı, Kitâbeler, s.137.

³⁵⁸ Uzunçarşılı, Kitâbeler, s.137.

³⁵⁹ Riefstahl, Cenubi Garbi Anadolu'da Türk Mimarisi, s.27.

³⁶⁰ Tuncer, Beylikler ve Osmanlı Dönemi Anadolu Kümbetleri, s.234-36.

³⁶¹ Hakkı Önkal, "Türk Türbe Mimarisinde Tire Türbelerinin Yeri", Türk Kültüründe Tire, haz.Mehmet Şeker, Ankara, 1994, s.116.

³⁶² Armağan, Devlet Arşivlerinde Tire, s.315; Yelken, "Aydınoğullarına Ait Kitâbeler", s.93.

kavuksuz olup âdeta sivri bir fese benzemektedir.³⁶³ Başka bir kaynakta ise türbenin içindeki mezarlardan bahsedilmemiştir.³⁶⁴

Yapıdaki tüm süslemeler giriş kapısında görülmektedir.³⁶⁵ Türbe, muntazam kesme taşın tüm cepheleri kaplayacak şekilde kullanıldığı tek eserdir. Beyliğin diğer türbelerine nazaran oldukça süslü bir yapıda olan türbe, bunu kapı kemer örgüsü ve köşeliklerdeki rozetlere borçludur.³⁶⁶ Türbe kare planlı ve kubbelidir. Türbenin güney cephesinde yer alan giriş kapısının üzerindeki sülüs hatla yazılmış iki satırlık kitabe şöyledir:

قال الله تعالى يوم تجدد كل نفس ما عملت من خير محضرا و ما عملت

من سوء تود لو ان بينها و بينه امدا بعيدا

بنيت هذه القبة على الامير الكبير الكريم الذات العزيز الصفات

شاه سليمان بن محمد بن آيدين رحمهم الله في سنة خمسين و سبعمائة³⁶⁷

Kitâbe iki bölüme ayrılmış olup, birinci bölümünde bir ayet vardır, ikinci bölümünde ise Süleyman Şah'ın ölüm tarihi verilmiştir. Arap dili ile yazılmış olan kitâbedeki I.satırda Al-i İmran Suresi mevcuttur. İkinci satırın anlamı ise; “Görev, ödev bakımından ve sevgide üstün tutulan, güzel konuşan, terbiyeli büyük bey Aydın oğlu Mehmet oğlu Süleyman Şâh üzerine bu türbe 750 yılında bina oldu.”³⁶⁸ Görüldüğü gibi kitâbenin ilk satırı Kuran'dan bir ayettir. İnsanın kıyamet gününde içinde bulunacağı hâli ifade eden âyetin meâli şöyle verilmiştir: “(Hatırlayın) o günü ki herkes (dünyada) ne hayır işlediyse karşısında (onu) hazırlanmış bulacak, ne de kötülük yaptıysa onunla kendi arasında uzak bir mesafe olmasını arzu edecek.”

Mermer üzerine kazılmış olan kitâbenin sağdan sola uzunluğu 13, eni 46 cm'dir.³⁶⁹ Kitâbeye göre Süleyman Şah'ın ölümünün ardından türbesi yapılmıştır. Kare plana sahip türbenin özellikle yazıt ve kapı söve süslemeleri ilginç örneklerden sayılmaktadır. Yazıttan da anlaşılacağı gibi Süleyman Şâh'ın 1349 yılında öldüğü bilinmektedir. (Resim 17)

³⁶³ Yelken, “Aydinoğulları Beyliğine Ait Kitâbeler”, s.94.

³⁶⁴ Riefstahl, Cenubi Garbi Anadolu'da Türk Mimarisi, s.25-26.

³⁶⁵ Tuncer, Anadolu Kümbetleri, s.235.

³⁶⁶ Önkal, Tire Türbeleri, s.124.

³⁶⁷ Uzunçarşılı, Kitabeler, s.137.

³⁶⁸ Tokluoğlu, Tire, s.46; Tokluoğlu, Tire Tarihi ve Turistik Değerler, s.13; Tokluoğlu, Tire Çevre İncelemeleri, s.36-37; Önkal, Tire Türbeleri, s.30; Armağan, Devlet Arşivlerinde Tire, s.315.

³⁶⁹ Akın, Aydınoğulları Tarihi Hakkında, s.111.

1.3.4.Şâh Sultan (Hatuniye) Türbesi

Bu türbede gömülü olan Sultan Şâh diye anılan Hanzâde Hatun³⁷⁰, Aydın Bey'in kızı,³⁷¹ Mehmed bin Aydın'ın ise kızkardeşidir.³⁷² Yapı, kız kardeşi Sultan Şah Hatun için Aydınoğlu Mehmed Bey tarafından inşa ettirilmiş³⁷³ ve kitabesine göre inşaat 1310 yılının haziran ayında tamamlanmıştır.³⁷⁴ Ölüm tarihi H.710- M.1310 senesi olarak ifade edilmektedir.³⁷⁵ Ulu Câmî meydanında Hatuniye Türbesi olarak da bilinen Şah Sultan Türbesi,³⁷⁶ caminin yakınında Fatih Mehmet Bey Caddesi ortasında yer almaktadır. Altıgen formda üzeri kubbe ile örtülü, alışılmışın dışında bir plan şemasına sahiptir.³⁷⁷ Türbe, Ulu Cami'nin güneydoğu köşesine birkaç metre uzaklıktadır.³⁷⁸

Sekizgen ve kare gövdenin yaygın olduğu beyliğin diğer türbelerine göre, altıgen prizmal gövdeli gruptan olan bu türbe, Aydınoğulları Dönemi yapıları içerisinde özel bir yere sahiptir.³⁷⁹ Zemini toprak dolgu olan türbe içerisinde yalnızca tek mezar yer almaktadır.³⁸⁰

Giriş kapısının üzerinde bulunan sülüs hatla yazılmış inşâ kitabesi şöyledir:

وقع الفراغ من بناء هذه التربة الخاتونية

بنيت ايدين بعون الملك المعين في اوائل المحرم المحترم سنة عشرة و سبعماء³⁸¹

Anlamı: “Hatuniye binti Aydın'a ait bu türbenin inşaatı, yardımsever Melik'in yardımlarıyla, 710 yılı Muharrem ayı başında (Haziran 1310) tamamlanmıştır.”³⁸² Diğer yazıt türbe içindeki mezar taşında: “Muharrem ayının başlarında Aydın-kızı, hatunların melikesi, Hanzade Hatun kadınların efendisi, merhume ve mağfure vefat etti” şeklindedir.³⁸³

Türbe hakkında yalnızca Sultan Hanım'ın Gülüm Medresesi sahasında defnedildiğinden bahsedilmiştir. Hatuniye Kümbedi adı verilen bu türbe, Ulu Câmii'nin

³⁷⁰ B.Galip Yavuz, Birgi Coğrafyası, Halk Bilgisi, Tarihçesi ve Tarihi Yerleri, s.147; Uzunçarşılı, Kitabeler, s.115; Daş, “Türbeler”, s.126.

³⁷¹ Uzunçarşılı, Kitabeler, s.115; Daş, “Türbeler”, s.126; Başgelen, Birgi'den Gevaş'a Anadolu Notları, s.5

³⁷² Daş, “Türbeler”, s.126.

³⁷³ B.Galip Yavuz, Ödemişin Tarihi, s.39; Bulut vd, “Sanatın Koruyucuları”, s.75.

³⁷⁴ Bulut vd, “Sanatın Koruyucuları”, s.75.

³⁷⁵ B.Galip Yavuz, Birgi Coğrafyası, Halk Bilgisi, Tarihçesi ve Tarihi Yerleri, s.147; Uzunçarşılı, Kitabeler, s.115.

³⁷⁶ Uzunçarşılı, Kitabeler, s.114.

³⁷⁷ Altınoluk, Geleneksel Kent Dokusu: Birgi, s.105; B.Galip Yavuz, Birgi Coğrafyası, Halk Bilgisi, Tarihçesi ve Tarihi Yerleri, s.147.

³⁷⁸ Daş, “Türbeler”, s.124.

³⁷⁹ B.Galip Yavuz, Birgi Coğrafyası, Halk Bilgisi, Tarihçesi, Tarihi Yerleri, s.147.

³⁸⁰ Kalfazade, Anadolu'da Aydınoğulları Dönemi Mimarisi, s.173.

³⁸¹ Akın, Aydınoğulları Tarihi Hakkında, s.109; Uzunçarşılı, Kitabeler, s.115.

³⁸² Daş, “Türbeler”, s.126; B.Galip Yavuz, Birgi Coğrafyası, Halk Bilgisi, Tarihçesi, Tarihi Yerleri, s.148.

³⁸³ B.Galip Yavuz, Birgi Coğrafyası, Halk Bilgisi, Tarihçesi, Tarihi Yerleri, s.148.

güneybatısında yer almaktadır. Bugünkü Birgi’de türbenin iki tarafından da yol geçmektedir.³⁸⁴ Türbe kârkir olup, dönemin diğer yapıları gibi taş ve tuğla ile yapılmıştır.³⁸⁵ İnşaatta moloz taş ve tuğla malzemenin yanı sıra yer yer devşirme malzeme de kullanılmıştır.³⁸⁶ Son onarım sırasında yapılan değişiklik duvarın orjinal dokusuna ters düşmüştür.³⁸⁷ Son onarımda gövdeye beton bir saçak eklenmiş; kubbenin dış yüzeyi çimentoyla sıvanmıştır. Türbe içte de düzgün altıgen bir plan şemasına sahiptir.³⁸⁸ Altıgen gövdenin taçkapının solundan itibaren ilk iki cephesinde iki sıra moloz taş, iki sıra tuğla dönüşümlü olarak, diğer cephelerde yer yer tuğla kullanılmıştır.³⁸⁹ Birgi’nin Ulu Câmii Mahallesi’nde Sultan Şâh Medresesi adı ile anılan büyük medresenin de bu kişiye ait olabilme ihtimali olduğu düşünülmektedir.³⁹⁰ (Resim 18)

1.3.5. Tire Alihan Türbesi

Kayıtlarda ahi lideri olarak görülen Ali Han (Alayhan/ Alhan Dede) beylik döneminde önemli bir etkinliğe sahiptir.³⁹¹ Halk arasında Alayhan yada Alihan Dede Türbesi adlarıyla da bilinen bu yapı, Yeni Câmii’nin güneyindeki dar sokakların birinin köşesinde bulunmaktadır.³⁹² Ali Han, Horasan’dan gelmiştir ve Aydın’da vakıf malları içinde Ali Han Baba Medresesi de bulunmaktadır.³⁹³ Yapı, mahalledeki evlerden herhangi birisi gibidir. Yani çevredeki normal bir ev görünümü arz etmektedir.³⁹⁴ Türbe, Tire’nin en eski camilerinden olan Ulu Câmii’nin iç avlusunda yer almaktadır ki halk buraya “Alayhan Türbesi” demektedir.³⁹⁵ Türbenin bir özelliği de Tire’nin en eski türbelerinden birisi olmasıdır.³⁹⁶

Alihan Türbesi, Tire’nin Kurtuluş Mahallesi Alihan Sokak’ta yer almaktadır. Burada Alihan’ın oğlu Hoca Hasan yatmakta ise de bu türbeye Alihan Türbesi denmektedir.³⁹⁷ Bu kabir içinde yatan kişi, Ali Han’ın babası Hoca Hasan’dır.³⁹⁸ Görüldüğü gibi Hoca Hasan

³⁸⁴ Akbulut, “Evliya Çelebi’ye Göre Güneybatı Anadolu”, s.68; Bulut vd, “Sanatın Koruyucuları”, s.74.

³⁸⁵ Uzunçarşılı, Kitabeler, s.115.

³⁸⁶ Bulut vd, “Sanatın Koruyucuları”, s.75.

³⁸⁷ Daş, “Türbeler”, s.124; Kalfazade, Anadolu’da Aydın’ın Dönemi Mimarisi, s.173.

³⁸⁸ Bulut vd, “Sanatın Koruyucuları”, s.75.

³⁸⁹ Daş, “Türbeler”, s.124.

³⁹⁰ Uzunçarşılı, Kitabeler, s.115.

³⁹¹ Armağan, Belgelerle Beylikler Devrinde Tire, s.33.

³⁹² Önkal, Tire Türbeleri, s.10.

³⁹³ Armağan, Belgelerle Beylikler Devrinde Tire, s.33; Yurt Ansiklopedisi, “Aydın maddesi”, s.1078.

³⁹⁴ Önkal, Tire Türbeleri, s.10.

³⁹⁵ Yelken, “Aydın Oğullarına Ait Kitabeler”, s.189.

³⁹⁶ Tokluoğlu, Tire Çevre İncelemeleri, s.40.

³⁹⁷ Armağan, Devlet Arşivlerinde Tire, s.314.

³⁹⁸ Tokluoğlu, Tire Çevre İncelemeleri, s.40; Tokluoğlu, Tire Tarihi ve Turistik Değerler, s.16.

Ali Han'ın oğlu ve hocası şeklinde iki ayrı söylenti vardır. Ancak asıl olan, oraya Alihan Türbesi denmiş olmasıdır. Tire'de Alihan Türbesi olarak bilinen türbede Ali Han yatmadığı halde, halk bu türbeye Ali Han Türbesi demektedir. Ancak türbede Hoca Hasan yatmakta olup; Ali Han'ın oğlu olması akla daha yatkındır.³⁹⁹ Türbeyi babası için Ali Han yaptırdığı için bu yüzden halk bu türbeye, Ali Han türbesi adını vermiştir.⁴⁰⁰

Türbe kitabesinde: “Merhum, mağfur, Allah'ın rahmetine (muhtac) Hoca Hassan- Allah toprağını temiz, yerini cennet etsin- vefat etmiş olup vefatı 730 senesi Şevval ayındadır, Allah'ın selâmı onun üzerine olsun.” yazılı olup; baş ucu taşının kitabesinde şöyle yazılıdır:

“Ey kabrime bakan, benim halimi düşün.

Dün ben senin gibiydim. Yarın sen de benim gibi olacaksın.

Dünya sarayı sürekli kalınacak bir durak değildir.

İnsanlar üzerinde lezzet ve nimet sürekli değildir.

Ayak ucu taşındaki hadisin anlamı da şöyledir:

“Peygamber Aleyhisselâm şöyle buyurmuştur. Mü'minler ölmez, geçici olan dünyadan ebedi olana intikal ederler.”

Aynı taşın iç yüzünde, Türkçe ibarelere de yer verilmiştir ki okunabilenler şöyledir:

..... Mustafa ruhuna selâm ola.

..... makamı ravza-i cennet ola.⁴⁰¹

Hoca Hasan'ın 735 H. (1334) tarihinde öldüğü kabir taşı kitâbesinden anlaşılmaktadır.⁴⁰² Şahidelerinden Ali Han Baba'nın yatmış olduğu anlaşılan türbede başka mezarlar da bulunmaktadır. Yapı 1380'de yapılmıştır. Türbenin, Tire'de medresesi bulunan ve yine Tire Yeganlu Köyü'nde zaviyesi olan Şeyh Ali Han'ın oğlu İsmail'e ait olduğu anlaşılmaktadır. Eskiden bu şehirlerde de Alihan Camiisi Ali Han Baba Sultan Medresesi varken, Yunan işgali sırasında yanmıştır. Ali Han Baba ve oğlu İsmail, Aydınolu günlerinde ve onların egemen olduğu bölge ve dönemde hatrı sayılır kişilerdendir.⁴⁰³ Bahsedilen başka mezarlar; kaynaklarda yapının içinde yer alan iki mezar taşından

³⁹⁹ Armağan, Belgelerle Beylikler Devrinde Tire, s.33.

⁴⁰⁰ Tokluoğlu, Tire Tarihi ve Turistik Değerler, s.16; Tokluoğlu, Tire Çevre İncelemeleri, s.40.

⁴⁰¹ Önkal, Tire Türbeleri, s.19-21.

⁴⁰² Tokluoğlu, Tire Tarihi ve Turistik Değerler, s.16; Tokluoğlu, Tire Çevre İncelemeleri, s.40.

⁴⁰³ Tuncer, Anadolu Kümbetleri, s. 56; Armağan, Belgelerle Beylikler Devrinde Tire, s.33; Yurt Ansiklopedisi, “Aydın maddesi”, s.1078.

bahsedilmiştir. Bunların; H.793/ M.1391 ve H.783/ M.1381-82 tarihli olduğu söylenmektedir.⁴⁰⁴

Alihan'ın Tire halkı içinde yaşayan inançlara kaynaklık ettiği, eşyalarını kaybedenlerin: “Ali Dede, veli dede

Üç kulhüvallahı bir elham adağım olsun

Kayıbımı buluver Alhan Dede.” diyerek yardım istendiği söylenir.⁴⁰⁵ Yakın zamanlara değin bir ziyaret yeri olduğu bilinen yapı, bugün çok harap bir durumdadır.⁴⁰⁶ (Resim 19)

1.3.6. Alihanoğlu İsmail Türbesi

Türbe Aydın'da halk arasında “Alihan Baba Türbesi” ismi ile bilinmektedir.⁴⁰⁷ Aydın şehrinde Aydınoğulları'ndan kalma pek az esere rastlanmaktadır. Öyleki beyliğin merkezliğini yapmış yerlerde döneme ait eserlere daha çok rastlanmaktadır. Burada bugüne dek varlığını saklayan ve harap bir durumda bulunan bu yapı, içindeki birkaç mezar taşı ile birlikte o devrin hatıralarını canlandırmaktadır.⁴⁰⁸ Evliyâ Çelebi, Alihan Baba Sultan'ın Aydınoğulları ile birlikte Horasan'dan geldiğini bildirmiştir.⁴⁰⁹ Bu duruma göre İsmail Han'ın da Aydınoğulları ile birlikte Horasan'dan gelip Aydın'a yerleştiğini söylemek mümkündür. Bu türbe, Horasanlı Ali Han oğlu İsmail Han'a aittir.

Üveys Paşa Mahallesi'nde bulunan Aydınoğulları Beyliği döneminden kalan yapı, XIV.yüzyıla tarihlenmektedir. Bu yapı Aydın'ın en eski Türk yapıtı olması bakımından önem taşımaktadır.⁴¹⁰ Doğu-batı ve de kuzey-güney doğrultularında eğimli bir alana inşa edilen yapı, kare bir gövde ile bunun üzerini örten kubbeden oluşmaktadır.⁴¹¹ Aydınoğulları Beyliği'nden Aydın'da ayakta kalan en eski eser sayılan türbe dönemin vazgeçilmez malzemesi olan moloz taş ve tuğla kullanılarak yapılmış ve bunun yanında yer yer antik malzeme ile inşa edilmiştir. Eser, kuzey cephe ortasına açılan tuğladan basık sivri kemerli kapısı üzerinde bulunan tuğla mozaik süslemesi ile Aydınoğulları devri

⁴⁰⁴ Türkiye'de Vakıf Abideleri ve Eski Eserler, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1972, s.671.

⁴⁰⁵ Armağan, Devlet Arşivlerinde Tire, s.314.

⁴⁰⁶ Yurt Ansiklopedisi, “Aydın maddesi”, s.1078.

⁴⁰⁷ Mükerrerem Kürüm, Aydın İl Tarihi, 201?, s.267; Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler adlı kaynakta da Aydın'da bulunan türbeden “Alihan Baba Türbesi” olarak bahsedilmiştir. Bkz.Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler, s.670.

⁴⁰⁸ Akın, Aydınoğulları Tarihi Hakkında, s.119.

⁴⁰⁹ Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi, c.IX, s.159; Akın, Aydınoğulları Tarihi Hakkında, s.120.

⁴¹⁰ Yurt Ansiklopedisi, “Aydın”, s.1077; Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler, s.670.

⁴¹¹ Kürüm, Aydın İl Tarihi, s.267.

mimarisinin tipik bir şekli sayılmaktadır.⁴¹² Tire’de medresesi bulunan ve yine Tire Yeganlu köyünde zâviyesi olan Şeyh Ali Han oğlu İsmâil’e ait olduğu ve eskiden burada bu şehirde Alihan Câmii ile Ali Baba Sultan Medresesi bulunmaktayken⁴¹³ cami ve medresesi Yunan işgali sırasında yanmıştır.⁴¹⁴ Aydın Belediyesi tarafından, istiklal Harbinin ardından yeni imar çalışmaları sonucu şehir içindeki mezarlıklar kaldırılmış, önemli mezar taşları toplanıp koruma altına alınmıştır.⁴¹⁵ Yapının var olduğu yöre halkınca ifade edilen kitâbesi, günümüze ulaşmamıştır.⁴¹⁶ Türbenin batı kenarında İsmail Han tarafından yaptırıldığı belirtilen küçük bir kadınlar hamamı bulunmaktadır.

Aydın’da Alihan Türbesi içindeki kabir kitâbeleri şunlardır:

I

هذه الترتبه التي بنيت

لاجل المرحوم المغفور

السعيد الشهيد

اسماعيل بن عليخان روح الله رسمه

II

واجعل الجنة

مشواها في تاريخ

سنه ثلث و ثمانون

و سبعمائه

III

شاهين في شهر

جمادى الاول سنه

ثلث و تسعين و سبعمائه

IV

من علم اته

اذا مات نسي

ولا نسي فليحشر⁴¹⁷

⁴¹² www.aydinezaciodasi.org.tr; Türkiye’de Vakıf Abideleri ve Eski Eserler, s.671.

⁴¹³ Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi, c.IX, s.153; Akın, Aydınogulları Tarihi Hakkında, s.119.

⁴¹⁴ Gökbel- Şölen, Aydın İli Tarihi, s.98; Yurt Ansiklopedisi, “Aydın maddesi”, s.1078; Akın, Aydınogulları Tarihi Hakkında, s.119; Gökbel- Şölen, Aydın İli Tarihi, s.98.

⁴¹⁵ www.aydinezaciodasi.org.tr.

⁴¹⁶ Kürüm, Aydın İl Tarihi, s.268.

⁴¹⁷ Gökbel- Şölen, Aydın İli Tarihi, s.97-98.

Türbenin içinde kitabelerden de anlaşılacağı gibi dört mezar bulunmaktadır. Selçuklu mezar taşları tarzında yapılmış yazılı dört baş şahidesi olan bu mezarların ayak şahideleri yoktur. Bu baş şahide kitâbelerinden anlaşıldığına göre, mezarlardan birisi türbeye adını veren Alihan oğlu İsmail'in mezarıdır. İkinci mezar, H.783/ 1380-81 tarihlerinde ölen bir kadının mezarıdır. Üçüncü mezar, H.793/1390-91 tarihlerinde ölen ve babasının ismi Şahin olan bir kadının kabridir. Bugün kayıp olan dördüncü şahidenin üçüncü mezarın ayak şahidesi olabileceği söylenmektedir.⁴¹⁸ (Resim 20)

1.3.7.Mûsa Bey Türbesi

Türbe Ekinhisarı Sempti'nin Çeşme alanı kesiminde, zeytinlikler arasında yer almaktadır.⁴¹⁹ 1402'den sonra Aydınolu tahtına oturtulan İsa Bey'in oğlu Musa Bey, tahta geçtikten bir yıl sonra vefat etmiştir.⁴²⁰ Ona ait olan bu türbe⁴²¹ henüz ayakta kalabilmiş ve zamana direnmeye çalışan türbelerdendir. Kendisinin H.805 tarihinde vefat ettiği düşünülmektedir. Musa Bey'in 1405 tarihinde öldüğü varsayılırsa, türbenin de bu yıllarda yapılmış olma ihtimali vardır. Musa Bey, Ankara Savaşından sonra Timur'u Tire'de ağırlayan, Aydınoluğulları'nın son beylerinden birisidir.⁴²²

Birgi'de Aydınoluğulları hatırasinde set üzerinde metfun olup (790 H- 1388 M.) tarihinde vefat etmiş olan Taç Paşa binti Musa Bey ise, Musa Bey'in kızıdır.⁴²³ Musa Bey tarafından XIV.yüzyılda yaptırılan zâviyesi, sekizgen planı ve taç kapısının güzelliği ile dikkat çekmektedir.⁴²⁴ Musa Bey'in, Mehmed Şâh Çelebi adında bir oğlu vardı.⁴²⁵

1.4.Su Yapıları

1.4.1.Yeniceköy Hamamı

Yeniceköy günümüzde de aynı adla anılan Tire'nin en büyük semti ve kentin en büyük Türkmen mahallesidir. Beylik döneminin gözde isimleri olan Aydınolu İsa Bey, Kızıl Deli Sultan, Bedri Bey, Alaeddin Sultan ve Abdülvehab Efendi bu semte damgasını

⁴¹⁸ www.aydinezcaziodasi.org.tr, Gökbel- Şölen, Aydın İli Tarihi, c.I, s.97.

⁴¹⁹ Armağan, Devlet Arşivlerinde Tire, s.317.

⁴²⁰ Ünal, Birgi: Tarihi Coğrafyası ve Türk dönemi Anıtları, s.17.

⁴²¹ Uzunçarşılı, Kitâbeler, s.138; Armağan, Devlet Arşivlerinde Tire, s.317; Armağan, Yeşil Tire, s.79.

⁴²² Armağan, Devlet Arşivlerinde Tire, s.317.

⁴²³ Uzunçarşılı, Kitâbeler, s.138.

⁴²⁴ Armağan, Yeşil Tire, s.79.

⁴²⁵ Ünal, Birgi: Tarihi Coğrafyası ve Türk dönemi Anıtları, s.17.

vurmuş ünlülerden birkaçıdır. Hamam, Yeniceköy Sempti'nin kuruluşunu yansıtmaya yönü itibariyle önemli bir niteliğe sahiptir.⁴²⁶

Hamamın yer aldığı Yenice Kasabası olarak bahsedilen yerleşim yeri, Tire'ye bitişiktir. Yeniceköy Sempti günümüz Tiresinde 4 Eylül Mahallesi olarak bilinen Kızlar Çeşmesi Sokağı'nda yer alır. Doğusunda Hamza Ağa Camii yer aldığı için Hamza Ağa Hamamı olarak da anılmaktadır. Yapı hafif eğimli arazi üzerine düz bir şekilde inşa edilmiştir. Dikdörtgen planlı, kuzey-güney yönünde uzanmaktadır.⁴²⁷ Evliya Çelebi Yenice Kasabası'ndan: "Molla hükmünde nahiyedir. Başka subaşı vardır. Bu da İrem bağı gibi gül gülistandır. Kırım'ın bahçe sarayındaki aşlama ve kaçı bağlarından bile güzeldir. Kurşunlu câmi, medrese, han, hamam, tekke, mektep, imâret ve çeşmelerle süslü, iki bin kiremit örtülü evi ile şirin bir kasabadır" şeklinde bahsetmiştir.⁴²⁸

Hamamın inşa tarihi ve kitabesi tam olarak bilinmemektedir. Aydınöglü Mehmed Bey'in küçük oğlu İsa Bey tarafından inşa ettirilmiş olabileceği düşünülen yapı, Büyükkale Camii vakfidir ve inşa tarihinin 1380/4 yada 1382 olabileceği tahmin edilmektedir. Ayrıca XIV. ve XV.yüzyıllarda yoğun olarak uygulanan yapı tekniklerine uygun olarak inşa edilmiş olması sebebi ile de XIV.yy ikinci yarısı XV.yy başlarına tarihleme yapılabilir.⁴²⁹ Yapıda inşa malzemesi olarak diğere dönem yapılarında olduğu gibi burada da duvarlarda moloz taş ve tuğla; kemer ve örgü sisteminde ise sadece tuğla kullanılmıştır.⁴³⁰ Hamam, İsa Bey'in Tire'nin Büyükkale Bucağı'ndaki mescit (zaviye) vakfından olması yönü ile ilginçtir. Bugün hamamın çok az bir kısmı ayakta. Ancak bakımsız olmasına karşın, özelliklerini yapı olarak korumuş⁴³¹ ve bugün halen depo işlevi görmektedir.⁴³² (Resim 21)

1.4.2.İsa Bey Hamamı ve Çeşmesi

Yapı, Selçuk'ta Saadet Hatun Hamamı'nın bulunduğu Selçuk Müzesi'nden çıktıktan sonra Kuşadası yönünde 30 metre sonra Kalinger Caddesi'nde 300 metre kadar ileride, solda tel örgülerle çevrilidir. İsa Bey Camii'nin güneybatısındaki yapının Aydınöglü İsa

⁴²⁶ Armağan, Yeşil Tire, s.89; Armağan, Devlet Arşivlerinde Tire, s.88.

⁴²⁷ Akbulut, "Evliya Çelebi'ye Göre Güneybatı Anadolu", s.48; Armağan, Devlet Arşivlerinde Tire, s.88; Çakmak, Tire Hamamları, s.42.

⁴²⁸ Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, c.VIII, İstanbul, 1996, s.563.

⁴²⁹ Armağan, Devlet Arşivlerinde Tire, s.296; Armağan, Yeşil Tire, s.89; Akbulut, "Evliya Çelebi'ye Göre Güneybatı Anadolu", s.48-49; Çakmak, Tire Hamamları, s.45.

⁴³⁰ Çakmak, Tire Hamamları, s.42.

⁴³¹ Armağan, Devlet Arşivlerinde Tire, s.296; Armağan, Yeşil Tire, s.89.

⁴³² Çakmak, Tire Hamamları, s.42

Bey'e ait olup olmadığı kesin olarak bilinmemektedir. Kitabede Aydınoğlu İsa Bey döneminde Ekim/ Kasım 766/1364 tarihinde “Hoca Ali bin Salih” tarafından yaptırılan bir hamamdan söz edilmektedir. Muhtemelen İsa Bey döneminin önemli şahsiyetlerinden biri olan Hoca Ali'nin 1377-78 tarihli mezar taşı, İsa Bey Camii'nin avlusunda bulunmaktadır. Yapı, XIV-XV.yüzyıllarda sıkça rastlanan bir plan şemasına sahiptir.⁴³³ Yapının üzerinde bugün mevcut bir kitâbe bulunmamaktadır. Ancak Selçuk Müzesi'nde Aydınoğlu Mehmet Bey'in oğlu İsa Bey döneminde, 766 yılının Safer ayında (1364) Hoca Ali tarafından yaptırılan bir hamam kitabesinin yer aldığı; bu kitabenin İsa Bey Hamamı'nın yakınındaki bir evin bahçesinde bulunarak müzeye teslim edildiği söylenmektedir.⁴³⁴

Kitabeye göre hamam Aydınoğlu İsa Bey döneminde Hoca Ali bin Salih tarafından 766/1364 tarihinde yaptırılmıştır.⁴³⁵ İsa Bey Camisi'nin inşasından kısa bir süre önce hamam yaptırılmıştır ve kitabe hamama aittir. Yapının inşa malzemesi ve Beylikler dönemi için klasik sayılabilecek dört eyvanlı plân şeması da bu tarihi doğrular yöndedir.⁴³⁶ Kitabe, eski bir evin bahçesinde bulunmaktadır. Selçuk Müzesi'nde korumaya alınan, yekpare mermer üzerine sülüs hatlı olarak beş satır halinde yazılmış kitâbe mevcuttur ki kitâbe şöyledir:

١ بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ
٢ اَمْرٌ بِعِمَارَةِ مَدَنَةِ الْحَمَامِ لِمُبَارَكٍ فِیْ اَیَّامِ دَوْلَتِنَا لِمَكْبُرِ فَخْرِ الْعُرُو
٣ لِهٖ وَالدُّنْیَا وَالدِّیْنِ عِیْسَى بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ اَبِیْدِیْنِ عَمْرٍ اللّٰهُ اَوَّلٌ وَآخِرُهٗ
٤ زَیْنِ الْحَاجِّ وَ الْحَارْمِیْنِ الْحَاجِّ خِرَاجِهٖ عَلٰی ابْنِ صَالِحٍ اَحْسَنَ اللّٰهُ وَتَبِیْهٖ
٥ خْتَمَهٗ فِی شَهْرِ صَفَرٍ وَ اللّٰهُ بِالْحَبِیْرِ الظُّفْرِ سَنَةِ سِتِّیْنِ وَ سِتِّیْنِ وَ سَبْعِمِائَةٍ

(bkz.resim 47)

Anlamı: “Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla. Bu mübarek hamamın yapılması, din ve dünyanın iftiharını, büyük emir Aydınoğlu Mehmet oğlu İsa Bey döneminde, Allah evvelini ve sonunu iyi kılsın, hac ve haremeynin ziyneti Salih oğlu Hoca Ali'ye (Allah akibetini iyi kılsın) emredildi ve 766 yılı Safer ayında tamamlandı.” Ayasuluk'ta bir “Bey Hamamı”nın varlığından bahsedilmemektedir. İsa Bey tarafından yaptırılmış, onun adı ile anılan bir hamam yapı varlığı da söz konusu değildir. İsa Bey Caminin yakınında yer alan bir hamam, İsa Bey Hamamı olarak tanıtılmakta ve bazı araştırmacılar tarafından bu kitabenin de ona ait olduğu düşünülmekte ise de, mevcut kitabe bu hamam kalıntıları

⁴³³ Bulut vd, “Sanatın Koruyucuları”, s.59.

⁴³⁴ İ.Bilgin, Selçuklular ve Beylikler Devrine Ait Yayınlanmamış Üç Kitâbe, Vakıflar Dergisi, c.XIX, Ankara, s.268; Ertan Daş, “Selçukda Türk Hamamları”, Geçmişten Günümüze Selçuk Sempozyumu Bildiriler, 4-6 Eylül 1997, s.388.

⁴³⁵ Duran- Gökçe, “Ayasuluk Kitabeleri”, s.369.

⁴³⁶ Bilgin, “Selçuklular ve Beylikler Devrine Ait Yayınlanmamış Üç Kitabe”, s.268; Daş, “Selçuk'daki Türk Hamamları”, s.388.

arasında değildir.⁴³⁷ Yapının bir de, Atatürk Mahallesi'nde Bozkurt Caddesi ile Gökkaya Sokağı'nın birleştiği köşede olduğu söylenmektedir.⁴³⁸ Çevrede yer alan ve İsa Bey Hamamı'na ait olduğu sanılan kitâbeye göre H.766 M.1364 yılında yapıldığı belirtilmiştir.⁴³⁹ Hamam, Ayasuluğ tepesinin batısında yer almaktadır ve 1364 tarihinde Aydınoglu İsa Bey tarafından yaptırılmıştır.

İsa Bey'in hanımı Azize Hatun da, Ayasuluğ'da etkinlikleri olan bir hanımdır. İmaret, hamam ve değirmen yaptırılan yapılar içerisinde yer almaktadır.⁴⁴⁰ Kendisi fakirler için kente bir imaret ve bugün Selçuk Arkeoloji Müzesi'nin bir parçası olarak kullanılan, yakın zamanda onarılmış bir büyük hamam inşa ettirmiştir ki hamam girişinin üst kesimindeki uzun Arapça kitâbede, Azize Hatun'un adı ve sıfatlarının sayıldığı söylenmektedir.⁴⁴¹ Hamam ilk önceleri İsa Bey Câmii inşaatında çalışan işçilerin vücut bakımı ve abdest almaları için yapılmıştır. Hamamların hepsinde malzeme olarak duvarlarda taş, tuğla dizisi, kubbe ve tonozlarda tuğla kullanılmış olup; süsleme kubbe ve kubbeye geçiş kısımlarında yoğunlaştırılmıştır.⁴⁴² Dış duvarlar kırma taş; kubbe, kubbe geçişleri ve kemer yüzeyleri ise tuğla malzeme ile inşa edilmiştir.⁴⁴³ İsa Bey'e ait bugün de ayakta olan hamam, çok değişik bir plana sahiptir.⁴⁴⁴ Son zamanlarda içi temizlenmiş olmakla birlikte, restorasyon çalışmalarının yapılmamış olması nedeni ile harap olmak üzere olduğu bilinmektedir.⁴⁴⁵ Dış yapısı gösterişsiz olsa da iç yapısı gösterişlidir.

Tire'nin on beş km batısında evvelce Büyük Kadife şimdi Büyükkale Köyü denilen ve Boğaz içi nahiyesinin de merkezi bulunan köyün içinde, Aydınogullarından İsa Bey adına yapılmış bir de çeşme vardır.⁴⁴⁶ Yine yapının Tire'nin Büyükkale köyünde olduğu, eski adının Büyük Kadife olduğu da söylenmektedir.⁴⁴⁷ Çeşme hakkında bilgi olmamakla birlikte; Büyükkale Köyü'nde, İsa Bey zamanında da yapılmış olma ihtimali bulunmaktadır.⁴⁴⁸ Çeşme bugün harap durumdadır. Dört satırdan oluşan mermer kitâbesi Selçuk usulünde bir kemer ile süslenmiştir ve satırların arasında bölmeler vardır. Kitâbe

⁴³⁷ Duran- Gökçe, "Ayasuluk Kitabeleri", s.369-70; Bulut vd, "Sanatın Koruyucuları", s.59.

⁴³⁸ Daş, "Selçuk'daki Türk Hamamları", s.385.

⁴³⁹ Efes Rehberi, haz:Avusturya Arkeoloji Enstitüsü ve Selçuk Efes Müzesi, s.226.

⁴⁴⁰ Arıkan, "XIV-XVI.Yüzyıllarda Ayasuluğ", s.166; Arıkan, XIV-XVI.Yüzyıllarda Ayasuluğ, s.166.

⁴⁴¹ Ünal, Birgi:Tarihi, Tarihi Coğrafyası ve Türk Dönemi Anıtları, s.16-17.

⁴⁴² Efes Rehberi, haz:Avusturya Arkeoloji Enstitüsü ve Selçuk Efes Müzesi, s.226.

⁴⁴³ Daş, "Selçukda Türk Hamamları", s.385.

⁴⁴⁴ Ünal, Birgi: Tarihi, Tarihi Coğrafyası ve Türk Dönemi Anıtları, s.16.

⁴⁴⁵ Bulut vd, "Sanatın Koruyucuları", s.59.

⁴⁴⁶ Yelken, "Aydınogullarına Ait Kitabeler", s.111.

⁴⁴⁷ Akın, Aydınogulları Tarihi Hakkında, s.114

⁴⁴⁸ Bekir Deniz, "Tire Köylerinde Mimari", Türk Kültüründe Tire, haz.Mehmet Şeker, Ankara, 1994, s.130.

harekeli ve sülüs hat ile yazılmıştır. 782 tarihini taşımakta olan kitabe müstakil bir şekilde mermer üzerine resmedilen pencere kemeri içine güzel bir sülüs ile yazılmıştır ve şöyledir:

امر بانشاء هذه العين
السلطان الا عظم فخر الد وله و الد نيا
والدين عيسى بنى محمد بن ايدين خلد الله سلطنته
449 فى سنة اثنين و ثمانين و سبعميه (bkz.resim 48)

1.4.3.Saadet Hatun Hamamı

Selçuk Müzesi sınırları içinde yer alan ve Vakıflar tarafından restore edilen Saadet Hatun Hamamı olarak adlandırılan yapının bir kısmı eksiktir. Kalan kısımları altı satırdan oluşmaktadır. Ak mermere sülüs hat ile yazılmış bir kitabesi mevcuttur.⁴⁵⁰ Atatürk Mahallesi, Turgut Reis Sokağı üzerindedir.⁴⁵¹ XVI.yy'a tarihlenen hamamın konferans salonu olarak kullanılan hamam, kervansaray ve Ayasuluk Mescidi ile bir külliye oluşturmaktadır.⁴⁵² Arşiv belgelerinde Saadet Hatun'un adına rastlanmamaktadır. Buna karşılık Aydınoğlu İsa Bey'in eşi Azize Hatun'un yaptırdığı bir hamamdan söz edilmektedir.⁴⁵³

Kitabesinde Hatun ibaresi açıkça okunmakla birlikte, Ayasuluk'a ilişkin arşiv kaynaklarında da burada Aydınoğlu İsa Bey'in hanımı Azize Hatun'un yaptırmış olduğu bir imaretin vakıfları arasında "Hamam-ı Hâtun der nefsi Ayasuluğ icare-i o fi sene 1500 akçe" ibareleri ile Azize Hatun ait bir "Hatun Hamamı"nın varlığından hahsedilir ki bu yapının bahsedilen hamam olması muhtemeldir.⁴⁵⁴ Türk hamamları çağlar boyunca halkın temizlenme, süslenme, eğlenme ve kimi törenleri uygulama yeri olmuştur.⁴⁵⁵ Bu hamam da eyvan ve halvetlerdeki kurnaların özenli işçilikleri ile dikkati çekmektedir. Daha önce inşa edilmiş bir hamamdan alınarak, burada yeniden kullanılmış olan kurnalar üzerinde kandil, su kuşu ve bitkisel motiflerden oluşan süslemeler bulunmaktadır. 1669-72 yılları arasında onarılan eser, bugün Selçuk Müzesi'nin teşhir salonu olarak kullanılmaktadır.⁴⁵⁶ Girişi güneyindeki kapıdan olup, ahşap olan kapısının üzerinde hamama ait orijinal yazıtı yer almaktadır.

⁴⁴⁹ Akın, Aydınoğulları Tarihi Hakkında, s.115.

⁴⁵⁰ Duran- Gökçe, "Ayasuluk Kitâbeleri", s.370.

⁴⁵¹ Daş, "Selçuk'daki Türk Hamamları", s.388.

⁴⁵² Efes Rehberi, haz:Avusturya Arkeoloji Enstitüsü ve Selçuk Efes Müzesi, s.220.

⁴⁵³ Bulut vd, "Sanatın Koruyucuları", s.58.

⁴⁵⁴ Duran- Gökçe, "Ayasuluk Kitâbeleri", s.370.

⁴⁵⁵ Efes Rehberi, haz:Avusturya Arkeoloji Enstitüsü ve Selçuk Efes Müzesi, s.220.

⁴⁵⁶ Bulut vd, "Sanatın Koruyucuları", s.58; Daş, "Selçuk'daki Türk Hamamları", s.389.

Hamamın soyunmalık girişinin üzerinde yer alan ve tarih kısmı kırık olan kitâbesinden, Saadet Hatun adlı bir kişi tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır.⁴⁵⁷ Yapının mevcut hali ile yarısına yakın bir kısmı eksik olan inşa kitabesi Türkçe olup, altı satırlık olduğu anlaşılan ak mermere sülüs hatla yazılmış bir kitâbesi mevcuttur. Hamam girişinin üzerine yerleştirilmiş olan levhadaki kitâbe şöyledir:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
بِذَا الْحَمَامِ أَنْشَاهُ وَوَقَّتَهُ السَّتَّ الْكَبِيرَةَ الْخَيْرِ الرَّفِيعَةَ مَلِكَا
الْمَلَكَاتِ تاجِ الْمَخْرُوفِ صَا..... فَا اتَحْتَ الْمِيَامِ وَالسَّعَادَاتِ خَاتُونَ
الْمَعْظَمَةِ.....
.....
..... (bkz.resim 49)

Anlamı: “Rahman ve Rahim olan Allah’ın adıyla. Bu büyük ve yüksek hamam-ı şerifi, kadınların baş tacı olan ve Allah’ın rahmetine kavuşmuş olan Saadet Hatun inşa ettirdi. Allah onun bu hayratını afattan korusun. Allah onun kabrini güzel kılsın, nurlandırсын. Cennetini de onun makamı kılsın.”⁴⁵⁸

1972’de ortaya çıkarılarak aslına sadık kalınıp onarılmış olan hamam, geleneksel Türk hamamlarının tüm özelliklerini bünyesinde barındırmaktadır.⁴⁵⁹ Hamamın soyunmalık kısmı, güney cephesinde yer almaktadır.⁴⁶⁰ Soyunma yeri, ılıklik ve sıcaklık olarak üç kısma ayrılmış olan hamam genellikle gündüzleri kadınlara, geceleri ise erkeklere açıktır.⁴⁶¹ Dışa kapalı yapılar olan hamamlar gündüz üst örtülerindeki ışıklıklar aracılığı ile aydınlatılmış; ışığın yetersiz olduğu saatlerde ise kandil ve mumlar yakılmıştır.⁴⁶² Hamam duvarları, daha önce de belirtmiş olduğumuz gibi dönemin vazgeçilmez inşa malzemelerini oluşturan bir sıra kırma taş ve iki sıra tuğla ile almalı olarak yapılmıştır.⁴⁶³ Hamam, geleneksel Türk hamamlarına iyi bir örnek oluşturmaktadır. (Resim 23)

1.4.4.Hafsa Hatun Hamamı ve Çeşmesi

İnşâ kitabesi bulunmayan yapının İzmir Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivinde yer alan vakıf eser fişinde 1354 yılında Hafsa Hatun tarafından yaptırıldığı söylenmektedir.

⁴⁵⁷ Daş, “Selçukdaki Türk Hamamları”, s.390.

⁴⁵⁸ Duran- Gökçe, “Ayasuluğ Kitâbeleri”, s.370.

⁴⁵⁹ Efes Rehberi, haz:Avusturya Arkeoloji Enstitüsü ve Selçuk Efes Müzesi, s.220.

⁴⁶⁰ Bulut vd, “Sanatın Koruyucuları”, s.58.

⁴⁶¹ Efes Rehberi, haz:Avusturya Arkeoloji Enstitüsü ve Selçuk Efes Müzesi, s.220.

⁴⁶² Bulut vd, “Sanatın Koruyucuları”, s.58.

⁴⁶³ Daş, “Selçukda Türk Hamamları”, s.388.

Caminin banisi Hafsa Hatun'un babası Aydınoğlu İsa Bey, 1360-90 tarihleri arasında hükümdarlık yapmış olduğuna göre XIV.yüzyıl ortalarında inşa edilmiştir.⁴⁶⁴

Yapı, Duatepe Mahallesi'nde Değirmendere mevkiinde yer almaktadır. Camii, hazire, türbe, tekke, imaret, hamam, çeşme ve değirmenleri ile bir külliye şeklinde olan yapıdan oluşmakta iken türbesi, tekkesi ve imareti günümüze ulaşamamıştır. Bugün hamamın üstü çalılar ve ağaçlarla kaplı haldedir. Külliye, Aydınoğlu İsa Bey'in kızı Hafsa Hatun tarafından yaptırılmıştır.⁴⁶⁵ Aydınoğulları beylerinden İsa Bey'in kızı Hafsa Hatun'un imaret alanı içinde bulunan hamamı, Hafsa Hatun belgeleri içinde görünmekte olup; büyük olasılıkla hamam İsa Bey'in kendi üzerine kayıtlıdır. Beylik döneminden Cumhuriyet'e dek Ekinhisarı'nın güney kesimleri ve zâviyenin (câmi) bulunduğu yerler, "Bademye" olarak ünlenmiştir.⁴⁶⁶ Hamamın 100 m kadar kuzeyinde, cami ve haziresi yer almaktadır. Canbazlı Köyü yolu üzerinde Hafsa Hatun'un değirmenleri, Çeşme Alanı Sempti'nde ise çeşmesi yer almaktadır.⁴⁶⁷ Aydınoğulları beylerinden İsa Bey'in kızı Hafsa Hatun'un imaret alanı içinde bulunan hamam, Hafsa Hatun belgeleri içinde görünmektedir

Çeşme Alanı Sempti'nde yer alan çeşmenin, Aydınoğlu İsa Bey'in kızı ve aynı zamanda Osmanlı Sultanı Yıldırım Bayezid'in eşi olan Hafsa Hatun tarafından yaptırılmıştır.⁴⁶⁸ Birgi'de Hafsa Hatun'un inşasını emrettiği bir su yolu ve Taş Bazar Mahallesi'nde birkaç çeşme ile adından söz ettirmiştir.⁴⁶⁹ Aydınoğulları beylik ailesi içerisinde halk tarafından en çok sevilen kişi olan Hafsa Hatun'un asıl etkisi, kente getirdiği suyudur. Bu dönemde hemen hemen kentin üçte bir bölümünün suyu Hafsa Hatun'a aittir. Yapı değirmenleri, çeşmeleri ve zengin vakıf arazileri ile kentte en fazla gelire sahip zavilerden biridir. Kendisi tarafından ayrıca Bademye imaretinde (Değirmendere) günde iki kez yemekler pişirtilmiştir.⁴⁷⁰

Dönemin vazgeçilmez yapı malzemesi olarak duvarlarda moloz taş ve tuğla; üst örtü ve kemerlerde tuğla; duvarlarda kimi zaman devşirme ve kesme taşta yer verilmiştir.⁴⁷¹ (Resim 24)

⁴⁶⁴ Çakmak, Tire Hamamları, s.32.

⁴⁶⁵ Akbulut, "Evliya Çelebi'ye Göre Güneybatı Anadolu", s.51; Çakmak, Tire Hamamları, s.30.

⁴⁶⁶ Armağan, Devlet Arşivlerinde Tire, s.297.

⁴⁶⁷ Çakmak, Tire Hamamları, s.30.

⁴⁶⁸ Armağan, Yeşil Tire, s.88; aynı yazar, Devlet Arşivlerinde Tire, s.297.

⁴⁶⁹ Ünal, Birgi Tarihi, Coğrafyası ve Türk Dönemi Anıtları, s.17.

⁴⁷⁰ Armağan, Belgelerle Beylikler Devrinde Tire, s.16; aynı yazar, Yeşil Tire, s.79.

⁴⁷¹ Çakmak, Tire Hamamları, s.30.

1.4.5.İbni Melek ve Terziler Hamamı

Daha önce de bahsedildiği gibi İbn Melek, Aydınöglu Mehmed Bey'in hocası olup, birçok ilim adamının yetişmesini sağlamıştır. Olgun kişiliği ile haklı bir ün kazanmış bir âlim idi. Yapı, bugünkü İbn Melek türbesinin güneyinde, caddenin kuzeye bakan cephesinde yer almaktadır. İbn Melek, beyliğin kurucusu Aydınöglu Mehmed Bey'in hocası olduğuna göre hamam büyük ihtimalle Tire'nin ilk medrese hamamı idi. Bu hamam, medrese öğrencilerinin ihtiyacını karşılamak için yapılmıştır. Beylik devrinin ünlü Hatuniye Senti'nde yer alan külliye medrese, kütüphane, hamam ve türbelerden oluşmaktadır. Görüldüğü gibi beylik döneminde bu ekonomik ve sosyal tesisler ile halka hizmet götürülmüştür.

Yeni Mahalle Atatürk Caddesi üzerinde yer alan hamam, XIV.yüzyılda başkent (Birgi) kadısı ve aynı zamanda ünlü İslam yorumcusu İzzeddin Ferište (İbni Melek) tarafından yaptırılmıştır.⁴⁷² Terziler hamamı ise, Yeni Mahalle Atatürk Caddesi ile Paşa Suyu Sokak arasında yer almakta olup günümüzde işlevini sürdürmektedir.⁴⁷³ İbn Melek Medresesi Vakfı olan hamam, oldukça küçük olmasına karşın Tire'nin 700 yıldır çalışan en eski hamamıdır. İnşâ kitabesi olmayan Terziler Hamamı'nın İbn Melek Vakıfları içerisinde yer aldığı belirtilmektedir.⁴⁷⁴

İnşâ malzemesi olarak dönemin diğeri yapılarında olduğu gibi duvarlarda moloz taş ve tuğla; kubbe, tonoz, kubbe geçişleri ve kemer kısımlarında tuğla kullanılmıştır. Görülüyor ki yapıda tuğla ve taş ağırlıklı olarak kullanılmaktadır.⁴⁷⁵ Türk üçgenleri tarzına sahip olan hamam özellikleri ile XIV.yy'a ait olduğu izlenimini vermektedir.⁴⁷⁶ Bu dönemde Ayasuluğ'da ticarete önem verilmiş olması, yine beyliğin bir diğeri merkezi olan Birgi ve Tire'de beyliğe ait birçok yapının yer almış olması, su yapıları olarak değerlendirilen çeşmeler, hamamlar vs. yapılması beyliğin sosyal, ekonomik ve kültürel tesisler ile geliştiğini göstermektedir. (Resim 25)

⁴⁷² Armağan, Devlet Arşivlerinde Tire, s.294; aynı yazar, Belgelerle Beylikler Devrinde Tire, s.16.

⁴⁷³ Çakmak, Tire Hamamları, s.38; Akbulut, Evliya Çelebiye Göre Güneybatı Anadolu, s.51.

⁴⁷⁴ Armağan, Belgelerle Beylikler Devrinde Tire, s.23; Çakmak, Tire Hamamları, s.41; Akbulut, Evliya Çelebi'ye Göre Güneybatı Anadolu, s.51; Armağan, Yeşil Tire, s.89; aynı yazar, Devlet Arşivlerinde Tire, s.294.

⁴⁷⁵ Çakmak, Tire Hamamları, s.38.

⁴⁷⁶ Akbulut, Evliya Çelebiye Göre Güneybatı Anadolu, s.51; Çakmak, Tire Hamamları, s.41.

1.5.Kaleler

1.5.1.Birgi Kalesi

Birgi kalesi daha önce de değinildiği gibi evvelce Sasa Bey tarafından alınarak, Türk topraklarına katılmıştır.⁴⁷⁷ Çünkü bu topraklarda ilk Sasa Bey'in faaliyetleri dikkat çekmektedir ki onun vefatının ardından Mehmet Bey gaza hareketlerine devam etmiştir. Düsturname, Mehmet Bey'in daha evvelce yapmış olduğu gaza hareketlerinden bahsetmemiştir ancak: "İki kal'a idi İzmir ol zaman

Birini Mehmet Bey almıştı nihan" beyiti ile bizlere o an yukarı İzmir'in zabt olunduğunu fakat aşağı yani sahildeki kalenin Hristiyanların elinde kaldığını belirtir.⁴⁷⁸ XIV.yüzyılda Osmanlı öncesi dönemde Birgi (Pyrgion), Aydınolu Beyliği'nin başkenti olup, o zamanlar Batı Anadolu'nun önemli yerleşim merkezlerinden birisi idi.⁴⁷⁹ Gazi Umur Bey, babası Mehmed Bey'in vefatı ile kardeşlerinin isteği üzerine başa geçtikten sonra seferlerde bulunmuştur. Bu gaza hareketlerinde kardeşleri ve civarda ileri gelenler kendisine yardım etmişler; hatta Sivas ve havalisine hükmeden Eratna Bey, Umur Bey'e mancınık kullanmasını bilir uzmanlar göndermiştir. Ancak düşmanı bu kaleden bir türlü çıkaramamışlardı. Umur Bey, bu uğurda ölmeye karar vermiş; kaleye şiddetle hücum ederek gece gündüz mancınıklar yaptırarak bir taraftan kaleyi dövdürmüş, bir taraftan da surları çökertebilmek için lağımlar açtırmıştır. Kahraman yiğit Umur Bey, kuşatma harekâtını ileriye götürerek kaleyi çeviren hendekleri doldurtmuş ve güçlü hücumu emretmiştir. Kendisi askerin en önünde bulunuyor tüm gayreti ile çarpışarak kaleye egemen olma şerefine nail olmak için herkesten evvel merdivene çıkmıştır. Basamakların ortasına gelince surun üzerindeki mazgalların ne kadar olduğunu görebilmek için başındaki miğferini biraz yukarıya kaldırdığı anda yukarıdan atılan bir ok, Umur Bey'in alınına isabet etmiş ve şehit olarak hendeğe düşmüştür. (1348)⁴⁸⁰ Beyliğin ilk merkezi olan Birgi, o dönem için önemli yerleşim yerlerinden birisidir ve yapılan gaza hareketleri ile beylik toraklarına dahil edilmiştir. Ünlü seyyâh Evliya Çelebi kale hakkında şöyle bilgiler sunmuştur:

"Bir ikiden bozma Birki derler, Cemşid neslinden Siriye melikenin yapısıdır. Kışlak tahtı idi. Yaylağı hâlâ kuzeyde Bozdağ denilen yüksek dağdır. Şehir dağın kiblesi eteğinde dereli tepeli bir yerdedir....tarihinde Aydın Bey oğullarından Mehmed Şah'ın

⁴⁷⁷ Başgelen, Birgi'den Gevaş'a Anadolu Notları, s.4

⁴⁷⁸ Mükrimin Halil, Düsturnamei Enverî, s.23.

⁴⁷⁹ Ünal, Birgi: Tarihi, Coğrafyası ve Türk Dönemi Anıtları, s.3.

⁴⁸⁰ Rafet Mülazımoğlu, Birgi (Pyrgion), s.10-11.

fethidir...târihinde Orhan Gazi zamanında İshak ve Timurtaş Paşa eli ile zaptolunmuştur. Aydın sancağında paşa hasıdır. Üç yüz pâyesi ile şerif kazadır. Kethüdâ yeri ve serdârı vardır. İçel olduğundan kalesinde dizdârı ve neferleri yoktur. Ulemâsı çoktur. Kalesi Bozdağ dibinde, balık sırtı gibi bir bayır üzerindedir. Celâli cennet oğlu buralı olduğundan bu kaleyi tamir edip içine kapamıştı. Elli bin askerle, elli vilâyeti yağma ederdî. ...Bir daha eşkiyaya sığınak olmasın diye Kuyucu Murad Paşa, dış kalesini yıktırmıştır. İç kale hâlâ mamurdur. Etrafı üç bin evlidir. Ama havalesi vardır. İçinde dört yüz kârgir evler vardır. Aşağı varoş şehri ile 18 mahalle ve 4 mihraptır...”⁴⁸¹

1.5.2.Ayasuluğ (Selçuk) Kalesi

Ayasuluğ, Batı Anadolu’da Küçük Menderes nehrinin denize dökülmeden önce geçmiş olduğu ovanın güneydoğu yakınında bulunan ve düz bir ova üzerinde ada görünümündeki bir tepenin eteklerine yerleşmiştir. Sahilden 9 km kadar içeride yer alan Aydınoğulları Beyliği’nin Birgi’den sonra ikinci önemli merkezlerinden birisidir.⁴⁸² Kale, Bizanslılar döneminde “Pyrgion” ve “Dios Hieron” adı ile bilinmektedir.⁴⁸³ Bizanslılardan sonra kale 1090 yılında Türkler’in eline geçmiş olup, 1097’de Bizanslılar kaleyi yeniden geri almıştır. 1304’te Menteşe Beyliği tarafından Türk egemenliği altına alınan kale, 1309 tarihinde Aydınoğlu Mehmed Bey tarafından beyliğin topraklarına dahil edilmiştir. Ve bu dönemde tamir görmüş ve içine bir cami yaptırılmıştır.⁴⁸⁴ Ayasuluğ (Selçuk), bulunduğu konumu sayesinde Aydınoğulları döneminde beyliğin en önemli iskelesi işlevi görmüştür ki buradan Avrupa’ya ithalat ihracat işlemleri yapılmaktaydı.⁴⁸⁵ Ayrıca Aydınoğulları burayı ticaret için olduğu kadar, deniz seferleri için de önemli bir liman şehri olarak kullanmışlardır.⁴⁸⁶

Kalenin gözüken duvarlarının Bizans, Aydınoğulları ve Osmanlı dönemlerine ait olduğu bilinmektedir.⁴⁸⁷ Ayasuluğ Kalesi’nin tarihi, M.Ö IV.yüzyıla dek inmektedir. 1304 tarihinde Aydınoğlu Mehmed Bey tarafından fethedildikten sonra kale, kısa aralıklarla onarılarak sağlamlaştırılmıştır. Devşirme malzeme ile inşa edilmiş olan beden duvarları, bugün de iyi durumdadır. Kalenin ana giriş kapısı ilk şeklini korumaktadır. Kale içinde

⁴⁸¹ Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, c.IX, s.76.

⁴⁸² Akbulut, Evliya Çelebi’ye Göre Güneybatı Anadolu, s.78.

⁴⁸³ Başgelen, Birgi’den Gevaş’a Anadolu Notları, s.4.

⁴⁸⁴ Ali Boran, Anadolu’daki İç Kale Câmii ve Mescitleri, Ankara, TTK Basımevi, 2001, s.79; Nezh Başgelen, Birgi’den Gevaş’a Anadolu Notları, s.4

⁴⁸⁵ Merçil, Müslüman Türk Devletleri Tarihi, s.284.

⁴⁸⁶ Boran, Anadolu’daki İç Kale Câmii ve Mescitleri, s.79.

⁴⁸⁷ <http://www.izmirkulturturizm.gov.tr/>www.izmirkulturturizm.gov.tr/ayasuluk-st-jean-kazisi.

eski bir Bizans şapeli, çok sayıda su sarnıcı ve bir mescid bulunmaktadır.⁴⁸⁸ İç kalenin 15 kulesi kare, üçgen yada beşgen şekle sahiptir. İç kale içerisinde bulunan kilise kalıntısının apsis kısmı Aydınoğulları Beyliği döneminde sarnıç haline getirilmiş, iç kalede bulunan konutlar ise, tamamen yok olmuştur.⁴⁸⁹

Evliya Çelebi, kalenin yalçın bir kaya üzerinde olduğu için etrafında hendeği olmayan kalenin toplam kırk kuleden oluştuğunu söylemektedir. Kalenin güneye bakan iki kat demirden yapılmış kapısı vardır. Kale içinde yirmi toprak örtülü evleri ve bir mescidi bulunmaktadır. Sokakları kaya kaldırımları ile döşelidir. Bu kaleden taşraya çıkıldığında bir kat daha kale vardır ve burada imareten başka bir şey yoktur. Burada baştanbaşa viran olmuş harap binalar vardır. Bu kalenin kibleye bakan kapısı üzerinde hayali kemerli tasvirler bulunmaktadır ve kale insanı hayran bırakan eski bir eserdir. Bu kapının benzeri Atina Kalesi'nin kapısıdır. Bu kapıdan aşağıya doğru inildiğinde birçok eserin bulunduğu ve bunları anlatmaya insan dili yetmeyeceği söylenmiştir.⁴⁹⁰

2007-08 yıllarına ait kazı çalışmaları sonucunda Bizans ve Aydınoğulları dönemlerine ait kuşatma esnasında halkın ve kaledeki askerlerin barındığı konutlar olduğu neticesine varılmıştır. Yine 2009 yılında Kale Hamamı güneyinde Selçuk İsa Bey Câmisini yaptıran Aydınoğlu İsa Bey'in kale içerisinde kendisi adına yaptırmış olduğu köşkü ortaya çıkmıştır. Böylelikle beyliğin kaleye vermiş oldukları önem ile birlikte, şimdiye dek nadir olarak karşılaşılan bir köşk yapısı ortaya çıkarılmıştır.⁴⁹¹

⁴⁸⁸ Bulut vd, "Sanatın Koruyucuları", s.63-64.

⁴⁸⁹ Faruk Pekin- H. Fehmi Yılmaz, Türkiye'nin Kültür Mirası 100 Kale, İstanbul, 2008, s.174.

⁴⁹⁰ Evliya Çelebi Seyahatnamesi, M.Zillioğlu, c.IX, s.73.

⁴⁹¹ <http://www.izmirkulturturizm.gov.tr/www.izmirkulturturizm.gov.tr/ayasuluk-st-jean-kazisi>.

II.BÖLÜM

AYDINOĞULLARI BEYLİĞİ'NDE EL ve SES SANATLARI

Bahsedecek olduğumuz el sanatlarına küçük sanatlar da diyebilmek mümkündür ki bunlar insanların günlük ihtiyaçlarından doğagelmiştir.⁴⁹² Moğolların Anadolu'yu işgal ederek İç Anadolu'ya yerleşmesi ile Türkmenlerin uç bölgelerde toplanma eğilimi daha çok olmuştur. Moğolların geri çekilmeleri sonucunda iktidarsız kalan orta kısmın geleceğini artık giderek güçlenen gruplar belirlemiştir. Çoğunluğu hayvancılıkla uğraşan bu göçer Türkler, Bizans'ın kentli Hristiyan nüfusu için tarımsal üretim yapan Anadolu'nun köylü Hristiyanları ile kaynaşarak ekonomik yaşama dahil olmuşlardır⁴⁹³ İnsan gereksinimlerinin bir parçası olan el sanatları doğa şartları, yaşayış özellikleri ve iklime bağlı olarak farklılıklar göstermektedir.⁴⁹⁴ Anadolu Beylikler döneminde bir kısım halk kısmen yada tamamen vergiden muaf tutulmuştur ki bunların içerisinde hayvancılık yapanlar da mevcuttur. Bu anlamda hayvancılık hayli önem arz etmiştir.⁴⁹⁵

Bilindiği gibi Selçuklu gücünün çekirdeğini oluşturan at, ok ve yayı ile göçebe Türkmen unsuru, uç bölgelere yerleştirilmiştir.⁴⁹⁶ XIII.yüzyılın sonlarında Anadolu'daki Selçuklu Devleti kuvvetten düşüp yıkılınca ortaya çıkan Türkmen beylikleri XIV-XV yüzyıllarda boş durmamışlar, bir taraftan Bizaslılarla ve birbirleriyle uğraşırken diğer bir yandan buldukları yerlerin sanatını geliştirmişlerdir.⁴⁹⁷ Burada dikkati çeken unsur ise, Selçuklu etkisinin görülmekte olduğudur. Örneğin; "Elli bin hane reisleri Süleyman Şah bin Kayaüd-din bin Keyhüsrev ki Sultan Alâ üd-dîn-i evvel'dir ve bâni-i Konya'dur. Rûm'da padişah olduğunun ibtidasıydı. Bu elli bin göçer ev Erzurum'da birkaç yıl yazın yaylayub kışın kışlayub ol etrâfun kâfirlerinden kopub kazub yürürlerdi." şeklinde bahsedilmiştir.⁴⁹⁸ Aydınolu Umur Paşa döneminde de Türkmenler yeni geldikleri Aydın

⁴⁹² Halil Edhem, Anadolu Selçuklularında San'at, c.I, Ankara, TTK Basımevi, 1947, s.294.

⁴⁹³ Emel Göksu, "Tire", Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı, c.II, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2006, s.279.

⁴⁹⁴ Asaf Gökbel- Hikmet Şölen, Aydın İli Tarihi(Eski Zamanlardan Yunan İşgaline Kadar), c.I, İstanbul, 1936, s.386.

⁴⁹⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, XIV ve XV.asırlarda Anadolu Beyliklerinde Toprak ve Halk İdaresi, Belleten, c.II, S.5/6, Ankara, TTK Basımevi, 1938, s.105.

⁴⁹⁶ Salih Özçamca, Türklerin Göçebeliği Hakkında Birkaç Not, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, S.7, 2007, s.180.

⁴⁹⁷ Suut Kemal Yetkin, "Beylikler Devri Sanatından Klâsik Türk Sanatına", V.Türk Tarih Kongresi Tebliğler, 12-17 Nisan 1956, Ankara, 1960, s.257.

⁴⁹⁸ Neşri Tarihi, Kitâb-ı Cihân-nümâ, haz:Faik Reşit Unat, M.Altay Köymen, c.I, Ankara, TTK Basımevi, 1949, s.59.

Eli'nde kendileri için elverişli yerler aramışlar; yerli Rumların da boş bıraktığı yayla ve dağlara Türkler, yarı göçebe hayatlarının bir gereksinimi olarak sahip çıkmışlardır.⁴⁹⁹ Rum hudutlarındaki Türkmen aşiretleri, kendilerine daha güzel yaylak ve kışlak aramışlardır.⁵⁰⁰ İbn Batuta Aydınolu Mehmet Bey'in yayladan dönüşlerinin üçüncü gününde ziyafet düzenlendiğinden söz etmiştir.⁵⁰¹ Ünlü seyyah Evliya Çelebi: “..çimenlik yerlerde buz gibi sular içtik. Bu yaylada geçmiş padişahların köşkleri görüntüleri vardır. Burada iyş işret ederlermiş...”demektedir.⁵⁰²

Oğuz Türkleri göç esnasında göçebe, yarı göçebe ve yerleşik hayatı yaşayanlardan olmak üzere kümeler halinde Anadolu'ya gelirken çadırlarını, yetiştirdikleri hayvanları, göçebe ve yerleşik yaşayışa ait kültürlerini, kıyafetlerini Anadolu'ya getirmiş bulunuyorlardı.⁵⁰³ İbn Batuta, Mehmet Bey'i 1333 yazında Bozdağ'daki yaylasında bir çadırda ziyaret etmiştir.⁵⁰⁴ Görüldüğü gibi yayla hayatı bu dönemde de görülmekte ve hayli önem taşımaktaydı. Hayvancılığın asıl geçim kaynağını oluşturduğu diğer Türkler gibi hayvancılığın Aydınoluğullarının temel uğraşı olduğu, koyun, yiyecek ve giyecek için gerekli olup; at beslenmesi, hem bir askeri gereklilik hem önemli kazanç sağlamaktadır. Çünkü bu dönemde Akdeniz ve batı ülkelerinde yoğun bir at talebi vardır. Böylelikle buna sığır, keçi ve deveyi de eklemek mümkündür ki deve, bu dönemde Türkler tarafından bu sahaya getirilmiş olup daha çok ulaşımda öne çıkmıştır.⁵⁰⁵ Bugün bu bölgelerde hâlen devenin beslendiği, özellikle de deve güreşlerinin yapıldığı görülmektedir.

Beylik döneminde Tire'ye yüzlerce aşiret, oba ve oymak yerleşmiştir. Bu durum kentin hızlı bir gelişim sürecine girmesini sağlamıştır.⁵⁰⁶ İzmir şehrinin coğrafi şartları, kurulduğu ilk zamanlardan beri buranın ticaret şehri olmasını sağlamış ve bu özelliğini hep korumuştur.⁵⁰⁷ XIV.yy'da Ayasuluğ, Aydınoluğulları Beyliği'nin batıyla çok sıkı ekonomik ve ticari ilişkiler kurulan şehirlerinin başında gelmektedir. Şehir, Balat limanı ile birlikte

⁴⁹⁹ Tuncer Baykara, Aydınolu Gazi Umur Bey, Ankara, 1990, s.74.

⁵⁰⁰ Mükrimin Halil, Düsturnamei Enveri, İstanbul, 1929, s.18.

⁵⁰¹ Mehmet Şeker, Anadolu'nun Türkleşmesi ve Kültürel Hayatı, İstanbul, Ötüken Yayıncılık, 2006, s.220; Mehmet Şeker, İmam Birgivi, Ankara, 1994, s.6; Munis Armağan, Belgelerle Beylikler Devrinde Tire, İzmir, 1983, s.21; Ali Sevim, Yaşar Yücel, Türkiye Tarihi(Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi), Ankara, 1989, s.268.

⁵⁰² Evliya Çelebi Seyahatnamesi, c.VIII, 1996, s.559; c.IX, haz.Y.Dağlı, S.A.Kahraman vd., İstanbul, 2005, s.70.

⁵⁰³ Faruk Sümer, Anadolu'ya Yalnız Göçebe Türkler Mi Geldi?, Belleten, S.XXIV, Ankara, TTK Basımevi, 1960, s.593.

⁵⁰⁴ Şeker, Anadolu'nun Türkleşmesi ve Kültürel Hayatı, s.222;Şeker, İmam Birgivi, s.6; Baykara, Aydınolu Gazi Umur Bey, s.74; H.Rahmi Ünal, Birgi: Tarihi, Coğrafyası ve Türk Dönemi Anıtları, Ankara, 2001, s.11.

⁵⁰⁵ Baykara, Aydınolu Gazi Umur Bey, s.74.

⁵⁰⁶ Göksu, “Tire”, s.279.

⁵⁰⁷ Tuncer Baykara, İzmir Şehri ve Tarihi, Ege Üniversitesi, 1974, s.93.

Küçük Asya'nın ürünlerinin başlıca ihraç merkeziydi.⁵⁰⁸ Tüccarlar buraya kumaşlar getirirler; buradan pamuk, yün alırlardı.⁵⁰⁹ Beyliğin bir diğer önemli merkezi olan Ayasuluk'da birçok Hristiyan tüccar bulunmakta olup, kentten tüm ülkelerle ticaret yapılmaktaydı. Öyleki Avrupa'ya deri, keten vs. ihraç edilirken oradan kumaşlar, gümüş işlemler vs. getirilip bölgeye pazarlanmaktaydı.⁵¹⁰

Aydın yöresinde de el dokuması halı, kilim ve heybeler kendine özgü nakış ve desenleri ile üne kavuşmuştur.⁵¹¹ Beyliğin önemli merkezlerinden birisi olan Tire'de el sanatları urgancılık, semercilik, keçecilik, hasırcılık, nalıncılık vs. sanatı el emeği göz nurunu yansıtmaktadır.⁵¹² İpek, yün, keten, pamuk, vb. ipliklerin kullanılarak çeşitli iğneler ve uygulama biçimleri ile keçe, deri, dokuma vb. üzerine yapılan bezemeler "işleme" adını almıştır.⁵¹³ Ortaçağlarda esas düşünce, küçük birimlerin kendi kendilerine yeterliliğini sağlamak olmuştur. Böylelikle Aydın Eli'ndeki insanların ihtiyacı olan her şeyi kendilerince düşünülüp, temin edilebilmiştir.⁵¹⁴

2.1.El Sanatları

2.1.1.Halı ve Kilimler

Hayvancılıkla uğraşan ve yaşantılarını evcil hayvanların ürünlerine bağlayan göçebe toplumlar, dokuma ile ilgili sanatları ortaya çıkarmışlardır.⁵¹⁵ Beylikler döneminden itibaren dokuma tezgâhlarının yoğun gelişimine sahne olan pamuklu, yünlü, ipekli ve keten türü üretimin gözde kenti Tire, özellikle Osmanlı döneminde dokuma endüstrisinin gözde kenti olmuştur.⁵¹⁶ Evliya Çelebi Birgi ve Tire'de pamuk üretiminin yoğun olmasına bağlı olarak, iplik üretiminin de yoğun olduğunu söylemiştir.⁵¹⁷ Aydın Eli, her sanayi üretimi için bir tabii malzeme anbarı olmuştur ki burada gıda ile ilgili üretim olduğu gibi, dokuma sanayi için gerekli hammadde de yetiştirilmiştir. Pamuk, keten gibi bitkilerin yanında,

⁵⁰⁸ Zeki Arıkan, XIV-XVI.Yüzyıllarda Ayasuluğ, Ankara, TTK Basımevi, 1990, s.133; aynı yazar, "XIV-XVI.Yüzyıllarda Ayasuluğ", Belleten, S.209, c.LIV, Nisan 1990, Ankara, TTK Basımevi, 1990, s.133.

⁵⁰⁹ Feridun Emecen,"Selçuk", İA, c.IV, İstanbul, 1991, s.226.

⁵¹⁰ İlhan Erdem, "XIII-XIV.Yüzyıllarda Akdeniz Ticaretinde Selçuk", Geçmişten Günümüze Selçuk Sempozyumu Bildiriler, 4-6 Eylül 1997, s.287; Arıkan, XIV-XV.Yüzyıllarda Ayasuluğ, s.134-35; Arıkan, "XIV-XV.Yüzyıllarda Ayasuluğ", s.134-35.

⁵¹¹ Mükerrrem Kürüm, Aydın İl Tarihi, 201?, s.386.

⁵¹² Munis Armağan, Yeşil Tire, 1991, s.100.

⁵¹³ H.Örcün Barışta, Türk İşleme Sanatı Tarihi, Ankara, 1984, s.1.

⁵¹⁴ Baykara, Aydınoğlu Gazi Umur Bey, s.75.

⁵¹⁵ Doğan Kuban, 100 Soruda Türkiye Sanatı Tarihi, İstanbul, 1970, s.150.

⁵¹⁶ Munis Armağan, Devlet Arşivlerinde Tire, İzmir, 2003, s.138.

⁵¹⁷ Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Mehmed Zillioğlu, c.IX, İstanbul, KYK, 2000, s.82

koyun yünü de boldur. Yörenin boyacılıkla ilgili geleneği de eskiden beri var olmuştur.⁵¹⁸ Evliya Çelebi Aydın Eli'nde iplik ve bez boyama sanatının oldukça gelişmiş olduğunu da söylemektedir.⁵¹⁹ Göçebeler, bulunduğu bölgelerde gelişmemiş olan halı sanatını tüm dekoratif özellik ve teknikleri ile birlikte geliştirmişlerdir.⁵²⁰ XIV.yüzyıl halılarını XIII.yüzyıl Selçuklu halı sanatı geleneğine bağlanmak mümkündür. Bu halılarda kullanılan motifler yeniden zenginleştirilerek karelere bölünen zemin hayvan figürleri ile olduğu gibi ikinci bir grup da geometrik motifler ile doldurulmuştur.⁵²¹ Seyyah Evliya Çelebi; "...Tire ipliği bu şehre mahsustur. Ham ipek gibi gayet güzel ipliği olup, tüccarlar bütün vilâyetlere yüklerle götürürler." demektedir.⁵²²

Esasen İzmir ve çevresi dokumacılık açısından az tanınmış yörelerden olmakla birlikte, Selçuk yöresinde Türklerin bölgeye yerleştiği XIV.yy'dan itibaren dokumacılık başlamıştır. Selçuk civarında yaşayan Yörükler el ürünlerinde genellikle yün, deve tüyü ve pamuğu kullanmış; ama en çok yünü tüketmişlerdir. Köylüler yerleşik hayata geçinceye dek koyun sürüleri ve deve katarları olduğu için, malzemeyi bu sürülerden elde etmişlerdir. Boyalar ise tabiattan bitki ve bitki köklerinden elde edilirdi. Bu yörede halı tekniği dokumalar azdır. Düz dokumanın halıdan daha kıymetli sayılması ve halının yaylaya çıkma esnasında ağır gelmesi gibi nedenlerden dolayı halı az dokunmuştur. Daha çok heybe halısı ve yastık tipi tercih edilmiştir. Yastık halıları küçük boyutlu olup, heybe halıları iki gözlü ve genellikle kenarları saraçlıdır. Boyuna takılan veya omza almaya yarayan orta kısımları, kilim tekniklidir. Kilimlerde ilikli ve iliksiz kilim tekniği türü görülür. Selçuk civarında dokunan halı ve düz dokuma yaygılar renk, desen ve kalite bakımından Aydın çevresi dokumaları ile benzerlik göstermektedir. Yine İzmir'e bağlı Kemalpaşa ve çevresindeki Yörüklerin yaşadığı yerler de, zengin bir dokuma geleneğine sahiptir. Yörede eskiden beri dokuma yapıldığı günümüze gelebilen örneklerden anlaşılmaktadır. Ancak elde eski örnek olmadığı için ne zamandan beri dokuma yapıldığı da tam olarak bilinmemektedir. Yörüklerin bölgeye geldiği XIV.yy'dan bu yana sergi, örtünme gibi ihtiyaçlarını dokudukları; ancak 1960 lı yıllardan bu yana terk edildiği belirtilir.

Dokuma, eskiden çeyiz için yapılmaktaydı. Kilim teknikli düz dokuma yaygılar arasında halkın deyimi ile kilim, çul, palaz, namazlağı, yastık, torba heybe, çuval

⁵¹⁸ Baykara, Aydınoglu Gazi Umur Bey, s.76.

⁵¹⁹ Evliya Çelebi Seyahatnamesi, M.Zillioğlu, s.82

⁵²⁰ Kuban, Türkiye Sanatı Tarihi, s.154.

⁵²¹ Oktay Aslanapa, Yüzyıllar Boyunca Türk Sanatı, 1977, s.49.

⁵²² Evliya Çelebi Seyahatnamesi, c.VIII, s.566.

dokumalar yapılmaktaydı.⁵²³ O kadar camiye sahip bir beylikte, elbette seccade (namazlağı) mevcuttu. Türk halı sanatının ayrı bir yolunda gelişme gösteren seccade, üzerinde namaz kılmaya yararayan farklı desen ve boyutlara sahip dokuma türüdür. Tarihsel gelişimleri XV.yy'dan itibaren. Bunlarda da mimari anlayışta olduğu gibi, Selçuklu halılarının desen özelliklerinin devam ettiğini söylemek mümkündür.⁵²⁴ İzmir'e bağlı Tire, Ödemiş civarlarında daha çok çul ve cicim teknikli dokumalar yapılmakta; birbirlerine yakın olmaları göz önüne alınırsa belki küçük değişiklikler dışında Aydın yöresi ile benzerliklerin hakim olduğu görülmektedir.⁵²⁵ (bkz.resim 26-28)

2.1.2.Kumaşlar, Kıyafetler ve El İşlemeleri

M.Ö.XIV.yy'larda sanayisi gelişen İzmir, Roma ordularına elbise temin etmiştir. Buradan hareketle İzmir şehrinin henüz o yıllarda refah içerisinde olduğunu söyleyebiliriz.⁵²⁶ Anadolu'ya pamuk, tarihten önceki dönemlerde Türkler tarafından Orta Asya'dan getirilmiştir. Her türlü mahsülün yetişmeye elverişli iklimi olan Aydın ilinde özellikle Büyük Menderes havzasında pamuk tarımının yapıldığı yerler beş muntıkaya ayrılmaktaydı. Bu kısımlarda kimi yerin pamuğunun sert, oldukça temiz, elyafı az temiz; kimi yerin pamuğu az temiz ve ipekli; kimi yerin iyi cins ve sarımtraktır.⁵²⁷ Anadolu, dokuma hammaddesi bakımından önemli bir yere sahiptir. Nitekim Anadolu pamuğunun ihraç edildiğine dair birçok kayıt vardır. Bununla birlikte dokuma ithali de önem kazanmıştı. Örneğin; Aydın Beyliği döneminde bir ticaret rehberi yazmış olan Pegolotti, Ayasuluğ'da rağbette olanların, Norbonne, Perpignan ve Toulouse'nin mavi, turkuaz, kırmızı, yeşil dokumaları ile Florransa'nın yünlü mamulleri olduğunu; İrlanda'dan da kumaş geldiğini belirtmektedir.⁵²⁸ Yine Batuta Seyahatnamesi'nde Denizli'de "dünyada eşi emsali olmayan altın işlemeli pamuklu elbiselikler dokunur. Çevre pamuğunun iyi nitelikli ve kuvvetlice eğrilmiş olması onun uzun süre dayanmasını sağlar. Bu kumaşlar yapıldıkları ülke adı ile tanınmışlardır" gibi notları ile bazı kumaşların niceliklerine

⁵²³ Bekir Deniz, Türk Dünyasında Halı ve Düz Dokuma Yaygıları, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, 2000, s.110-114.

⁵²⁴ Yıldız Demiriz, "Anadolu Türk Sanatında Süsleme ve Küçük Sanatlar", Anadolu Uygarlıkları, c.V, 1982, s.966.

⁵²⁵ Deniz, Türk Dünyasında Halı ve Düz Dokuma Yaygıları, s.115.

⁵²⁶ H.Malay, N.Ülker, Ç.Atay, G.Tümer, M.Gürsoy, İzmir, İstanbul, 1993, s.114 .

⁵²⁷ Gökbel- Şölen, Aydın İli Tarihi, s.18-19.

⁵²⁸ Baykara, Aydınoğlu Gazi Umur Bey, s.79.

değınmektedir. Döneme ait el yazmalarındaki minyatürler ve mezar taşları da giyim kuşam konusunda bizlere ipuçları vermektedir.⁵²⁹

Türk giyim kuşamı Selçuklu giyim kuşamının bir bakıma İslâmdan önceki Türk giyim kuşamının hemem hemen aynen devamı niteliğindedir. Bugün özellikle Türkmen kadınlarının kıyafetleri de Selçuklu kıyafetinden az bir değişiklik göstermektedir.⁵³⁰ XIII.yy sonlarında Selçuklu Devleti'nin zayıflaması üzerine pek çok usta, ahi, esnaf İzmir dolaylarına gelmiş; bu ustalar Batı Anadolu'da görülen büyük değışmenin çekirdeğini oluşturmuşlardır.⁵³¹

Dokunuş, malzeme ve desen zenginliğı ile dikkatleri çeken Türk kumaşlarının uzantısı Orta Asya çadır uygarlığına dek gitmektedir.⁵³² XIV.yüzyıl kumaşları hakkında yeterli bilgi olmamakla birlikte Selçuklu'nun parçalanmasının ardından ortaya çıkan beyliklerde ipekli kumaşlar dokunup ihraç edildiğı belirtilmektedir.⁵³³ Marco Polo anılarında kendisine Bergama Beyi'nin kuseyden yapılmış bir elbise, Balıkesir Beyi'nin bir ipekli elbise, İzmir Beyi'nin kemhadan yapılmış iki kat elbise ve arkadaşı Şeyh İzzettin'e kemha, mırız, kusey ve bürümcükten yapılmış elbiseler armağan edildiğinden söz ederek bu dönemde dokunan kumaş türlerinden örnekler vermiştir.⁵³⁴ Selçuklu kumaşları ile Osmanlı kumaşları arasında kalan Anadolu Beyliklerine ait geçiş devri kumaşları hakkında bir fikir edinebilmek oldukça güçtür. Ancak, XV.yüzyıldan itibaren Türk kumaşlarının gelişimini adım adım takip edebilmek mümkün olabilmiştir.⁵³⁵ Ancak dönemin ünlü seyyahı İbn Batuta'nın Birgi'de bulunan müderrisin bahçeli evindeki sedire çok güzel nakışların nakşedildiğini şaşkınlık ve hayranlıkla gördüğü belirtilir. Yine Birgi'de Aydınoğlu Mehmed Bey'in kendilerine bölgede "hargah" denilen çadır gönderdiği, bu çadırın kubbe şeklinde, müctemi ağaç parçalarından mürekkebe olarak, üzerine keçe konulur ve ışık ile rüzgarın kapatılabilen delikler açıldığı söylenmektedir."⁵³⁶

Aydınoğulları döneminde İzmir'de dokuma sanayi gelişmeye başlamıştır. Bu yıllarda Ege'de pamuk üretimine ve pamuklu, yünlü dokuma kumaşlar yapımına başlanmıştır. Pamuk üretiminin yanında bölgede bol miktarda koyun ve keçinin bulunması

⁵²⁹ H. Örcün Barışta, Türk El Sanatları, Ankara, 1998, s.42.

⁵³⁰ M.Altay Köymen, Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, c.III, Ankara, TTK Basımevi, 2001, s.438.

⁵³¹ H.Malay vd, İzmir, İstanbul, 1993, s.118.

⁵³² Ayla Ödekan, "Mimarlık ve Sanat Tarihi", Türkiye Tarihi I, İstanbul, 1990, s.485.

⁵³³ Şerare Yetkin, "Türk Kumaş Sanatı", Başlangıcından Bugüne Türk Sanatı, Ankara, 1993, s.331.

⁵³⁴ H.Örcün Barışta, Türk İşleme Sanatı Tarihi, Ankara, Gazi Üniversitesi Yayınları, 1984, s.13.

⁵³⁵ Oktay Aslanapa, Türk Sanatı El Kitabı, İstanbul, 1993, s.139.

⁵³⁶ Şeker, İmam Birgivi, s.7.

el tezgâhlarında yünlü kumaş dokunabilme imkânını sağlamıştır.⁵³⁷ Pamuk pazarlarından satın alınan pamuklar evlerde işlenerek hallaç gibi kabartılarak çıkırıklarla eğrilmiş; gergeflere gerilerek üzerlerine nakışlar işlenmiştir. Bunun yanında bürümcük denilen gömleklikler, çarşafıklar, iğne oyaları, para keseleri, mekik oyaları ve çeşitli işlemlerin olduğu da söylenebilir.⁵³⁸

İbn Batuta Ayasuluğ (Selçuk)'a geçtiğinde şehrin hakimi Aydınolu Hızır Beğ'in kendisine sırma işlemeli "nah" adı verilen sadece ipekli bir hil'at gönderdiğini belirtmiştir. Ardından büyük bir şehir olan İzmir'e hareket ettiklerini belirten Batuta şöyle devam eder: ..Şehrin sahibi Aydınolu Sultan Mehmed Beğ'in oğlu Ömer Beğ olup hisarda oturmakta idi. Kendisi İzmir'e gelerek keremkârlığı ile bizi selamladı ve gecikmesinden dolayı özür diledi. Kemhadan yapıma iki kat elbise de verdi. Kemha Bağdat, Tebriz, Nişabur ve Çin'de dokunan bir çeşit ipekli kumaşın adıdır. Sözü edilen bey, Şeyh İzzeddin'e de kuzey ve bürüncük kumaşlardan dikilmiş elbiseler sunmuştu.⁵³⁹ Ayrıca Birgi'de gördüğü müderrisin üzerinde altın kakmalar ile süslü bir latanın olması, Ayasuluğ (Selçuk) beyinin sırma işlemeli "nah" adı verilen bir hilatı kendisine armağan ettiğinden bahsetmesi, metal plaka aplike ve sırma ile uygulanmış çeşitli iğnelerin varlığını ortaya koymuştur. Birgi beyinin nakışlı kumaşlarla örtülü sedirde oturduğundan söz ederek işlemin uygulandığı türlere değinmiş ve iç dekorasyonla ilgili bilgiler de sunmuştur.⁵⁴⁰ İbn Batuta'nın Birgi'de müderrisin Bahçeli evindeki sedire çok güzel nakşedilmiş kumaşların serildiğini şaşkınlık ve hayranlıkla görmüştür. Bu bilgi kendilerine misafir odaları için özel kumaşlar dokutturulmuş olunabileceğini düşündürür. Ayrıca seyyah Aydınolu Hızır Bey ile de karşılaşmış ve kendisine bir kumaş hediye edilmiştir.⁵⁴¹ Batuta, ipekli fistanlar giymiş iç oğlanlardan, salonun üzerinin çepeçevre kumaşlarla döşeli sedirlerden, şerbetle dolu altın, gümüş taslar, çini kâseler ve kaşıklardan söz etmiştir.⁵⁴² İbn Batuta'nın beylik sarayına girer girmez kendilerini 20 kadar ipek elbiseli kölenin karşıladığını belirttiği söylenmektedir.⁵⁴³ Bu özellik 1472 lere dek devam etmiş olmalıdır ki, o tarihlerde İzmir'in

⁵³⁷ H.Malay vd, İzmir, s.118.

⁵³⁸ Armağan, Devlet Arşivlerinde Tire, s.139.

⁵³⁹ İsmet Parmaksızolu, İbn Batuta Seyahatnâmesi'nden Seçmeler, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1999, s.34-5.

⁵⁴⁰ Barışta, Türk İşleme Sanatı Tarihi, s.13.

⁵⁴¹ Şeker, İmam Birgivi, s.7; Şeker, Anadolu'nun Türkleşmesi ve Kültürel Hayatı, s.222; Mehmet Şeker, "Aydınolu Beyliği ve Ayasuluğ", Geçmişten Günümüze Selçuk Sempozyumu Bildiriler, 1997, s.268-69

⁵⁴² Parmaksızolu, İbn Batuta Seyahatnamesinden Seçmeler, s.30-31; Z.Günel Öden, "Aydınolu Beyliği", Türklere, c.VI, Ankara, 2002, s.793.

⁵⁴³ Armağan, Belgelerle Beylikler Devrinde Tire, s.21; Ünal, Birgi Tarihi Coğrafyası ve Türk Dönemi Anıtları, s.12.

sadece ticareti ile değil; aynı zamanda sanayi mamulleri ile de meşhur olduğu, çok pahalı ve gayet güzel kumaşların işlendiği bilinmektedir. Tüm bunlar doğuda ve Avrupada çok rağbet görmüştür ki bölge, Anadolu'nun dış ticaret kapısı konumundadır.⁵⁴⁴ Ünlü seyyah Evliya; “Tire ahalişi garip dostudurlar. Halk çuka ferace ve kontuş giyerler. Orta halliler muhayyer ve Tire alacası giyerler. Askeri taifesi, bilginleri, zenginleri çoktur. Kadınları ferace giyerler. Tire peşkiri, abdest havluları, hamam havluları, alacaları, yastıkları meşhurdur...” şeklinde bahseder.⁵⁴⁵

Aydınoğulları döneminde önemli yerleşim merkezlerinden birini teşkil eden Tire’de kadınların kırmızı elbise giydikleri; başlarına da kırmızı, siyah renkli dallar ile süslenmiş örtüler örttükleri söylenmektedir. Ayrıca elbiselerindeki renklerin zenginliği ve çizgilerin sadeliği çok güzel bir manzara meydana getirmektedir.⁵⁴⁶ Aydın yöresinde de Yörükler ve Türkmenler giysilerinin çok süslü, renkli ve göz alıcı olmasına özen gösterirler. Baş örtüsünden takkeye, börümcek gömleğe, çuhadan işlemeli cepken şalvara, üçeteğe dek pek çok giyim eşyasının el dokuması olması önem arz etmektedir. Giyimlerin vazgeçilmez parçaları olan nakışlar, oyalar, işlemler, sim işlemler değişik özellikler taşır. Burada bölgenin eskilerden beri süregelen giyimine değinmek gerekirse, bilindiği gibi Efe giyimi Aydın, İzmir ve çevre yörelerinin bir simgesidir. Efeler, püsküllü fes, yemeni, zıbın, camadan cepken ve şalvar giyerler. Beldeki örme kuşak, şal ve deri silahlık ve baldırdaki tozluk giyimi tamamlar.

Güreşler esnasında deveciler de kıyafetleri ile de dikkatleri çekerler. Yaşlı deveciler eski efe ve zeybek kıyafetleri yada bu kıyafetlere benzer bir tarzda giyinir. Başlarında zeybek başı gibi sarılmış poşu vardır. Bunlar köşeli bir kasket giymekte, poşuyu da boyunlarına dolayıp arkalarına atmaktadırlar. Üstlerinde kenarları köşeli bi ceket, altta çuhadan yapılmış bir pantolon bulunur. Ayaklarında mutlaka camız serisinden yapılmış körüklü bir çizme vardır.⁵⁴⁷ Tüm bu giyim kuşam, onlara miras kalan gelenek görenek örneklerindedir.

Çiçeği çok seven Anadolu insanı XVI.yy’da işlemlerde çiçek motifleri, özellikle lale, karanfil ve gülü tercih etmiştir.⁵⁴⁸ Hakiki bir çiçek memleketi olan Tire’de atalar yadigârı olan bu çiçek zevkinin hepsi birer sanat eseri olan efe başlıklarında, tülbent ve yazma

⁵⁴⁴ Baykara, İzmir Şehri ve Tarihi, s.93.

⁵⁴⁵ Evliya Çelebi Seyahatnamesi, c.VIII, s.563.

⁵⁴⁶ Rudolf M. Riefstahl, Cenubi Garbi Anadolu’da Türk Mimarisi, İstanbul, 1941, s.26.

⁵⁴⁷ M.Nusret Kılıçkırın, “Ege’de Deve Güreşleri”, III.Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, c.III, Ankara, 1987, s.127.

⁵⁴⁸ Demiriz, “Anadolu Türk Sanatında Süsleme ve Küçük Sanatlar”, s.971.

kenarlarında, peşkirlerde, yastık başlarında olması bu çiçek zevkinin çok değerli bir gelenek olarak süregeldiğini göstermektedir.⁵⁴⁹ Bilhassa karanfilin yetiştirilmesi ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Çiçeği bu kadar seven bir toplum elbette ki yaptıkları her işte bunu en güzel malzeme olarak değerlendirecektir.⁵⁵⁰ Yine Düğünlerden önce hamamlara giderken kadınlar ellerinde renkli işi hamam takımları ile renkli iş hamam bohçaları taşırdı ve her yörenin kendine özgü hamam takımları bulunmaktaydı. Kenarları nakışlı olan hamam havluları da üç parçadan oluşmaktaydı.⁵⁵¹

Oya, süslenmek ve süslemek için, taşıdıkları anlamlar ile de bir iletişim aracı olarak da kullanılan ve tekniği örgü olan bir el sanatıdır.⁵⁵² İğne oyaları, grep oyaları, kefiye oyaları, kıl dokumacılık, seramik, havlu yapımı, semer eğer yapımı, ağaç işleri, hasır dokumacılığı, sepet yapımı vs. vefanın, doğruluğun ve toprağa bağlılığın sembolünü teşkil eden efelerin kıyafetleri Türk kadınının ince, zarif ellerinde sanat özelliğini bulan cepkeni, dizliği, tozluğu ve tabancası ile bilinmektedir.

Efe ve zeybek giysileri ile Egeli yiğit gemici leventlerin giysilerinin birbirine çok benzediği görülmektedir. Dini inançların etkisi ile o dönemde ilk Türkmen gemiciler denizci kıyafetlerini Hristiyan olan başka denizcilerden almamış, köy ve kasabalardaki kendi geleneksel giysileri ile zenginleştirip bütünleyerek denize açılmışlardır.⁵⁵³ Oyalarda daha çok yaprak, ağaç ve çiçek motifleri yer alır.⁵⁵⁴ Mimaride olduğu gibi oyalarda ilham kaynağının da doğadan alındığı görülmektedir.⁵⁵⁵ Hayli önem arzeden çiçek, hamamlarda da karşımıza çıkmaktadır. Banyo sabunları özel olarak yapılmakta olup, üzerleri çiçek motifleri ile süslenmiş şekildedir.⁵⁵⁶ Zengin bir folklorik yapıya sahip olan deve güreşleri, pehlivan develerin üzerindeki giysi ve takılar halkın geleneksel el emeği ve göz nurunu yansıtmaktadır.⁵⁵⁷ Kuşaktan kuşağa büyük bir istek ve coşku ile yapılagelen oyalarda, her genç kız ve kadının sandığında özenle saklanır.⁵⁵⁸ Bekar kızlar ve genç evlilerin başlarına iğne oyalı gösterişli çember, yaşlılarda gösterişsiz iğne oyalı çember bağlanır; onun üzerine hesap işi işlemeli değirme örtülür. Yeni gelinler isterlerse iğne oyalı “grep” örterler. Sokak

⁵⁴⁹ Faik Tokluoğlu, Çiçek Meşheri Tire, İzmir, 1945, s.3.

⁵⁵⁰ Atanur Meriç, “Tire İğne Oyaları”, Türk Kültüründe Tire, haz.M.Şeker, Ankara, 1994, s.181.

⁵⁵¹ Efes Rehberi, haz:Avusturya Arkeoloji Enstitüsü ve Selçuk Efes Müzesi, İstanbul, Ege Yayınları ve Avusturya Arkeoloji Enstitüsü, 2000, s.220.

⁵⁵² Kürüm, Aydın İl Tarihi, s.387.

⁵⁵³ İsmail Özboyacı, “Ege’de Zeybek Giyimi ve Kişilik olarak Kullanılan Aba”, Efeler, Ersal Savi, Aydın, 1991, s.88.

⁵⁵⁴ Kürüm, Aydın İl Tarihi, s.387.

⁵⁵⁵ Atanur Meriç, “Tire İğne Oyaları”, Türk Kültüründe Tire, haz.Mehmet Şeker, Ankara, 1994, s.182.

⁵⁵⁶ Efes Rehberi, haz:Avusturya Arkeoloji Enstitüsü ve Selçuk Efes Müzesi, s.220.

⁵⁵⁷ Kılıçkiran, “Ege’de Kış Turizminin Kurtarıcısı Deve Güreşleri”, s.125.

⁵⁵⁸ Meriç, “Tire İğne Oyaları”, s.181.

giysisi ipek peştamal ve başa örtülen “pembezar bürgü” olmaktadır.⁵⁵⁹ Ayrıca peşkir, yağlık, mendil, bohça, örtüler, sofraltı, seccade ve yorgan yüzleri el emeği göz nuru ile işlenmiştir.⁵⁶⁰

Gündelik elbise üzerine başa bağlanan oyali yemeniler ile bile yazma içindeki çiçeklerle kenarındaki oyalara aynı renk ve kompozisyonda bütünleşmektedir. İğne oyacılığı, ipek böcekçiliğinin olduğu yerde gelişmiştir ve ana malzeme olarak, ipek iplik kullanılmıştır.⁵⁶¹ Tire’de özellikle karanfilin manilerden türkülere taşıdığı şu dizelerle ifade edilmiştir:

Şu Tire’nin karanfil sürgülü

Siyah saçlar sırma ile örgülü.⁵⁶²

Ahu gözlüm senin hüsnün baharın

Karanfil mi, Lâle midir, gül müdür.

Gevheri.⁵⁶³

Ege bölgesinde özellikle Aydın, Tire, Ödemiş ve Denizli’de oyalara, çiçek olup efelerin, zeybeklerin, genç kızların başlarında açmıştır.⁵⁶⁴ Eski zeybeklerin giyimlerinde erkek giyimi olarak zamanında işlenmiş olup, bugün sandıklarda saklanmakta, pek kullanılmamaktadır. (Resim 29-31)

2.1.3.Keçecilik

Keçecilik, hiç şüphesiz en eski Türk sanat eserlerinden birisini oluşturmaktadır.⁵⁶⁵ XI.yy’da Divan-ı Lûgatı Türk’te keçe sözünün Oğuzca olduğu söylenmektedir.⁵⁶⁶ Keçeciliğin doğabilmesi için hayvancılık ve koyunculunun gelişmiş, soğuk bir iklimin varlığı gereklidir. Beyliğin hakim olduğu topraklarda bu sanatın varlığı, yaylaların bol olması ve göç ile soğuk yerlerden gelen Oğuz geleneklerinden olsa gerektir. Çünkü keçe

⁵⁵⁹ B.Galip Yavuz, Birgi Coğrafyası, Halk Bilgisi, Tarihçesi, Tarihi Yerleri, İzmir, Top Yayıncılık, 2005, s.27.

⁵⁶⁰ Demiriz, “Anadolu Türk Sanatında Süsleme ve Küçük Sanatlar”, s.971.

⁵⁶¹ Meriç, “Tire İğne Oyaları”, s.182.

⁵⁶² Eren Akçiçek, “Çiçek Kültürümüzde ve Tire’de Karanfil”, Türk Kültüründe Tire, haz.Mehmet Şeker, Ankara, 1994, s.171.

⁵⁶³ Faik Tokluoğlu, Çiçek Meşheri Tire, İzmir, 1945, s.3.

⁵⁶⁴ Meriç, “Tire İğne Oyaları”, s.182.

⁵⁶⁵ M.Halit Bayrı, “Yörüklerde ve Şehirlerde Keçecilik”, Halk Bilgisi Haberleri Aylık Folklor Mecmuası, c.X, İstanbul, 1941, s.104.

⁵⁶⁶ Ayşen Soysaldı, “Toros Türkmenlerinde Keçecilik”, Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi, Yıl:2008, S.8, s.71.

sözü, Batı Türkleri ile Oğuzlar arasında gelişmiş ve yayılmıştır.⁵⁶⁷ Üstelik el sanatları içerisinde en yorucu⁵⁶⁸ ve beceri isteyen bir sanat dalıdır keçecilik.⁵⁶⁹ Gerçekten de bu sanat, Orta Asya göçebe yaşam şeklinin bir parçası olmuş ve Anadolu'ya gelen Türk boylarınca da buralara taşınmıştır.⁵⁷⁰ Eskiden beridir kullanılagelen geleneksel yöntem ve bezeme özellikleri beyliğin merkezi olan Tire'de ve Ödemiş dışında, Anadolu'da birkaç ilde de yapılmaktadır.⁵⁷¹

Keçeciliğin doğuşunu anlatan, yüne su vermenin hikâyesi şöyledir: “Ebu Said Lebabid, bugün yapılan keçeciliğin işlemlerinin benzerini uygulamış, ayakta tepme işleminin ardından açtığı keçenin yünlerinin birbirine kaynaşmadığını ve çabuk dağıldığını görmüş. Tepme süresinin az olduğu kanaatine vararak tepmeye devam etmiş; ancak bir daha açtığı yünlerin kaynaşmadığını yeniden görmüş. Bu işleme kırk gün devam eden Ebu Said, yine başaramayınca üzüntüsünden ağlamaya başlamış. Hem ağlayıp hem tepmeye devam ediyormuş. Keçeyi açtığı gözyaşlarının düştüğü yerlerdeki yünlerin kaynaştığını fark etmiş ve böylelikle tepme sırasında yüne su vermek gerektiğini öğrenmiştir.” Bir başka rivayet ise, keçeyi keşfedenin Hz.Muhammed'in dedesi Abdulmuttalib olduğu, keçecilerin pirinin ise yünü yapağı haline getiren yayı, hallacı keşfettiğinden dolayı Hallac-ı Mansur olduğudur.⁵⁷²

Yörük Türkmenleri koyunlarını her yıl iki defa kırarak; keçelerini daima sonbahar ve yaylalarda kırdıkları yünlerden sağlamışlardı.⁵⁷³ Koyun ve kuzu yününden yapılan keçelerde hakim renk kırmızı ve lacivert olmuş, ayrıca yeşil, mor, sarı, kahverengi ve mavi de tercih edilmiştir. Daha yumuşak olması istenilen keçe için kuzu yünü tercih edilmektedir.⁵⁷⁴ Yer keçesi, kepenek, semer keçesi, namazlık, minder keçesi gibi çeşitleri bulunmaktadır.⁵⁷⁵ Birgi'yi ziyarete gelen İbn Batuta bu konuda şöyle bilgi vermiştir: “...bana bargâh adı verilen kubbe şeklinde bir çadır gönderdiler. Bargâh, ağaç kalasların yan yana getirilmesiyle kurulur, üzeri keçelerle örtülür, tepesinde ışık ve hava girmesi için

⁵⁶⁷ Bahaeddin Ögel, “Türklerde Ev Kültürü”, Türk Kültür Tarihine Giriş, c.III, Ankara, 1991, s.175; Soysaldı, “Toros Türkmenlerinde Keçecilik”, s.71.

⁵⁶⁸ A.İhsan Yıldırım, “Tire'de El Sanatları ve Urgancılık”, Türk Kültüründe Tire, haz.Mehmet Şeker, Ankara, 1994, s.190.

⁵⁶⁹ Armağan, Yeşil Tire, s.104.

⁵⁷⁰ Türk Halk Sanatı, MEGEP (Mesleki Eğitim ve Öğretim Sisteminin Güçlendirilmesi Projesi), Ankara, MEB, 2005, s.20.

⁵⁷¹ Soysaldı, “Toros Türkmenlerinde Keçecilik”, s.72.

⁵⁷² Mustafa Yılmaz, “Gözyaşıyla Yıkanmış Yünün Adıdır Keçe”, İstanbul Büyükşehir Belediyesi El Sanatları Dergisi, S.2, 2006, s.3.

⁵⁷³ Bayrı, “Yörüklerde ve Şehirlerde Keçecilik”, s.104; Armağan, Yeşil Tire, s.104; A.İhsan Yıldırım, “Tire'de El Sanatları ve Urgancılık”, Türk Kültüründe Tire, haz.Mehmet Şeker, Ankara, 1994, s.190.

⁵⁷⁴ Armağan, Yeşil Tire, s.104.

⁵⁷⁵ Yıldırım, “Tire'de El Sanatları ve Urgancılık”, s.190.

badhenç denilen bir delik bırakılır ve bu delik gerekirse kapatılır, bir çeşit evdir. Bunun arkasından gerekli döşek ve eşya da getirildi...”⁵⁷⁶ Bu sanat günümüzde hâlâ Tire’de geleneksel yöntemlerle yapılmaya devam edilmektedir.⁵⁷⁷ (Resim 32)

2.1.4.Yularcılık ve Semercilik

Hayvan kültürünün önemli bir gereksinimi olan koşum takımlarından olan yular, en eski el sanatlarımızdan bir diğerini temsil etmektedir. Özellikle at ve güreş develerinin kayış şeklindeki boncuklar ile süslü kalın deri ve kendirden yapılan takımları, göz alıcı bir güzelliği yansıtmaktadır.⁵⁷⁸ Henüz erken devirlerde, bir kısım Türk ustalar Birgi, Tire ve Ayasuluğ’da bulunmuş; İzmir’de çalışmaya başlamış olmalıdırlar. Silâh ve gündelik ev eşyaları yanında at gem ve eğer takımı (yular) imalatı da önem arz etmektedir.⁵⁷⁹ İbn Batuta o dönemle ilgili: “...Ertesi gün olunca bey, bize kendi bineklerinden güzel bir at gönderdi. Ona binerek hep birlikte şehre indik...” demektedir.⁵⁸⁰ Atın varlığı bu bilgiden anlaşılmaktadır. Aydın’da el sanatları işlemelerinden en çok eyer (at koşumu) takımları işlemeleri günümüzde halâ yapılmaktadır. (Resim 33)

Yük ve binek hayvanlarının sırtını korumak amacı ile değişik araçlardan oluşturulan dolgu kaplamaya da “semer” denilmektedir.⁵⁸¹ Semer çuval, saz, çuvaldız, çınar ağacı, keser, çekiç, demir tokmak ve deri gibi değişik sanatların yardımı ile oluşturulur. Günümüzde nadir olarak yapılan bu sanatı, bugün Aydın’da yapan birkaç usta da bazı malzemeleri beyliğin bir zamanlar önemli bir merkezi olan Tire’den getirtmektedir. Aydın’dan yalnızca semere renk ve süs verme amacı ile renkli kazak yünleri temin edilir.⁵⁸² Süslemede keçe ve boncukların kullanılması semere ayrı bir güzellik katmaktadır. Her hayvana göre modeli değişen semerlerin yapımında kullanılan maddeler aynıdır ve uzun bir işçilik istemektedir. (Resim 34)

2.1.5.Hasırcılık ve Nalıncılık

Hasırcılık, Tire’de Boynuyoğun Köyü’nde yapılmaktadır. Köyün, XIV.yy’da kolonizatör Türk dervişlerinden Kızıl Deli Sultan takma adlı ünlü Seyyid Ali Sultan

⁵⁷⁶ Parmaksızoğlu, İbn Batuta Seyahatnamesinden Seçmeler, s.28-29; Şeker, İmam Birgivi, s.7.

⁵⁷⁷ Yılmaz, “Gözyaşıyla Yıkanmış Yünün Adıdır Keçe”, s.3.

⁵⁷⁸ Armağan, Yeşil Tire, s.103.

⁵⁷⁹ Baykara, Aydınoğlu Gazi Umur Bey, s.76.

⁵⁸⁰ Parmaksızoğlu, İbn Batuta Seyahatnamesinden Seçmeler, s.30.

⁵⁸¹ Armağan, Yeşil Tire, s.103.

⁵⁸² Kürüm, Aydın İl Tarihi, s.390.

tarafından kurulduğu farz edilirse, bu el sanatının tarihsel kökeni hususunda önemli ipuçlarına sahip olduğu görülür.⁵⁸³ Hasırlar, yaylacı Türklerde yer kaygısı olarak keçe ve halıların altına sermek için, çadır ve ağıl örtüsü olarak kullanılmıştı.⁵⁸⁴ Yüzlerce yıl Türk kültüründe bitkisel dokumanın nadir temsilcileri olarak dikkati çekan Tire’de hasırın hammadresi olan sazlar, Tire göllerinden sağlanmıştı. Yer yazgısı olarak kırsal kesimde, ovalarda kullanılan hasır, namazlık olarak da dokunan, daha çok yoksul kesimin kullanmış olduğu bir yazgı türüdür. (Resim 35)

Nalıncılık, bugün Tire’ye gelenlerin hediyelik eşya olarak seçtiği diğer el sanatları içerisinde farklı bir yoruma sahiptir. Bu sanat, Tire’de bir bakıma kültürel simge durumundadır. Nalınlar temizliğin önemli bir aracı olmuş, evlerde ve hamamlarda, cami ve mescitlerde abdest alma gereği olarak kadın ve erkek için yüzyıllar boyu gereksinim aracı olmuştur. Aydın Beyliği gibi önemli dinsel mekana sahip kentlerde, yüzyıllar boyu bu sanatın yaşamasının nedeni bu olsa gerektir.⁵⁸⁵

2.1.6.Urgancılık (Halat) ve Gemi İnşaatı

Tire’nin Batı Anadolu’da en eski yerleşim birimlerinden biri olması nedeni ile zengin bir kültürel mirasa sahip olmasında kentin ana yollar üzerinde yer alması, Türk kültürü özelliklerini korumada etkili olmuştur.⁵⁸⁶ Evliya Çelebi’nin de bahsettiği şekilde Aydın sancağının keten ve keneviri meşhurdur.⁵⁸⁷ Tire’de urgancılık denilince akla kenevirden üretilen kendir urgancılığı gelmektedir.⁵⁸⁸ Kendir ve buna dayalı olarak urgan zanaatı, Anadolu’da çok eski tarihlere dayanmaktadır.⁵⁸⁹ Halat, sağlamlılığı ve dayanıklılığı ile bilinen kalın bir iptir.⁵⁹⁰ Aydınogullarının önemli merkezlerinden birisi olan Tire, Aydınogulları döneminde bini aşkın tezgâhı ile urgan dokuyan bir kent idi.⁵⁹¹ Tire’nin önemli el sanatlarından olan urgancılığın tarihi antik çağa dek uzanmaktadır. Tire’nin kültür tarihinde de oldukça eskiye dayanan bir geçmişi vardır. Urganı, sağlamlılığı ve beyazlığı ile Anadolu’nun her yerinde tanınır ve aranır. Topraklarında

⁵⁸³ Armağan, Yeşil Tire, s.103; Armağan, Devlet Arşivlerinde Tire, s.147.

⁵⁸⁴ Bahaeddin Ögel, “Türklerde Ev Kültürü”, Türk Kültür Tarihine Giriş, c.III, Ankara, 1991, s.199.

⁵⁸⁵ Armağan, Yeşil Tire, s.102; Armağan, Devlet Arşivlerinde Tire, s.147.

⁵⁸⁶ Yıldırım, “Tire’de El Sanatları ve Urgancılık”, s.185.

⁵⁸⁷ Evliya Çelebi Seyahatnamesi, c.IX, s.63.

⁵⁸⁸ Armağan, Yeşil Tire, s.100; Yıldırım, “Tire’de El Sanatları ve Urgancılık”, s.190.

⁵⁸⁹ Efes Rehberi, haz: Avusturya Arkeolojisi Enstitüsü ve Selçuklu Efes Müzesi, s.217.

⁵⁹⁰ Tokluoğlu, Tire Çevre İncelemeleri, İzmir 1973, s.138.

⁵⁹¹ Armağan, Yeşil Tire, s.100.

yüzyıllarca bölgenin en kaliteli kendiri yetiştirilmiştir.⁵⁹² Aydınogulları döneminden başlayarak, Osmanlı dönemi süresince gemilerin halat gereksiminin merkezi hep Tire olmuştur.⁵⁹³ (Resim 36)

Beyliğin el sanatları içerisinde gemi inşaatı da bir gereksinim arz etmiştir ki hatta bunun İzmir için sözü edilebilecek sanatların başında geldiğini söylemek mümkündür. Düsturname, Âli Selçuk saltanatının ardından tamamı ile sona erdiği esnada Batı Anadolu'yu işgal eden Türkmen beylerinin, deniz sahiline varduktan sonra Adalar denizindeki adaların bazılarını da ele geçiren Aydınogullarından genişçe bahseder.⁵⁹⁴ Böylesine denizci bir beyliğin elbette ki gemi inşaatı ve gemiciliğe önem vermesi gerekirdi. Denizcilikte ilk olarak Anadolu'ya gelen Türklerden 1081'de İzmir'e egemen olan Çaka Bey, kendisinin Bizans sarayında kaldığı için belirli bilgi birikimine sahip olması nedeni ile burada gemiler yaptırarak Adalar Denizi'nde askeri hareketlere girişmiştir. Bu gemilerin İzmir'deki tersanede yapılmış olabileceği düşünülmektedir.⁵⁹⁵ Burada denizyolları acentelerinden gönderilen kullanılmış eski urgan yani halatların bükümleri açılıp, içinde çürümüş olan liflerin alınarak yeniden halat yapıldığı; bu şekilde eski halat israfının da önlenildiği görülür.⁵⁹⁶ Burada halatların denizciliğin önem arz ettiği beylik döneminde gerekli bir sanat olduğunu görmek mümkündür.

Ayasuluğ'da Menteşe Beyliği'nden evvel başlayan, Aydınogullarında da en azından on beş yıl önce görülen bu gemi inşaatında İzmir daha geç bir dönemi temsil eder. Umur Bey'in şöhreti, bu topraklara hayli usta çekmiştir. Bu ustalar arasında yerli Rumlar da yer almaktadır.⁵⁹⁷ Piri Reis şöyle bahseder: "Ol kalenin İnebahtı tarafında kesişlik derler bir adacuk var. Adacığu merhum Gazi Umur Paşa feth eylemiştir. Hatta ol yerin eski kâfirlerinden şöyle işiddik kim merhum Gazi Umur Paşa Atina körfezinden mezkûr İnebahtı körfezine, karadan altı mildür, bu altı mil yere gemilerin aşurub zikr olan İnebahtı koyunda bazı yerleri feth etdikten sonra mezkûr gemileri ol diyarda oda urub aldığı esirleri karadan sürüb bu cânibe getirmiştir."⁵⁹⁸ Beyliğin kâh denizde kâh karada düşmanı mahvettiği; karaların yarıklarının atlarla, denizlerin yüzeyinin de gemilerle doldurulduğu söylenmektedir.⁵⁹⁹

⁵⁹² Yıldırım, "Tire'de El Sanatları ve Urgancılık", s.191.

⁵⁹³ Armağan, Devlet Arşivlerinde Tire, s.149.

⁵⁹⁴ Mükrimin Halil, Düsturnamei Enveri, İstanbul, 1929, s.20.

⁵⁹⁵ Baykara, Aydınoglu Gazi Umur Bey, s.48.

⁵⁹⁶ Tokluoğlu, Tire Çevre İncelemeleri, s.138.

⁵⁹⁷ Baykara, Aydınoglu Gazi Umur Bey, s.76..

⁵⁹⁸ Piri Reis, Kitab-ı Bahriye, İstanbul, 1935, s.315

⁵⁹⁹ El-Ömerî, Mesalikü'l Ebsar, yay:F.Teschner, 1929, s.45-6.

İzmir’de tersâne liman dışında güneyde, şimdiki Karataş’ta idi. Burası şehre yakın, ağaçlık ancak körfez oluşturmuş bir yerdir. Hoca Selman bu tersanede malzeme ve ustalarını temin ederek gemi ve kadirga yapımını sağlamıştır. İzmir tersanesi 1329 yılı başlarında faaliyete geçmiştir. Ayasuluğ yakınlarında Hızır Bey’e ait gemilerin inşa ve bakımını yapan tersâne etkin durumdaydı.⁶⁰⁰ Ayrıca Tire’nin ekonomi tarihindeki en önemli üretim elemanlarının başında gelen urgan ve halat üretim malzeme kaynağı, Küçük Menderes çevresindeki kendir üretim alanları olmuştur. İnce lifinden kumaş, kalın lifinden sicim, halat ve çuval yapılmakta; kendirinden ise halat, urgan çeşitleri, çadırbezi ve yelkenbezi de elde edilmekteydi.⁶⁰¹ Denizcilikte kullanılmış olan halat ve yelken için böylelikle gerekli malzeme sağlanmıştır.

2.1.7.Maden Sanatı

Anadolu kültüründen esinlenmiş olan atalarımız, bu coğrafyanın kendilerine sunduğu imkanlardan faydalanmayı bilmişlerdir. Bilhassa hayatlarında önemli bir etkiye sahip olan varlıkları sanatlarına da yansıtılmışlar ve onları kültürlerinin bir ögesi haline getirmişlerdir. Maden sanatında bitkisel motiflerin yanısıra hayvansal motifler de kullanılmıştır. Kapı tokmağı, kandiller, hamam ve mutfak tasları, işyeri kepenkleri gibi pekçok araç maden sanatında değişik örneklerin görüldüğü alan olmuştur. Tire kökenli sanatsal ürünlerden olan bu örnekler, sanatımızın yıllardır geçirdiği değişikliği yansıtması dolayısıyla önem taşımaktadır.⁶⁰² Dönemin müzik aletlerinin yapımında da maden sanattan faydalanılmıştır.⁶⁰³ Bunların yanı sıra kullanılan terazileri de eklemek mümkündür ki Evliya Çelebi terazinin varlığını şöyle açıklar: “Güzelhisarın helvacılar civanları ünlüdür. Temiz elbise giyerler. Bellerine ibrişim ve Tire peştemalleri bağlarlar. Helva almak isteyen gönlündekileri söyledikten sonra helvalar, sarı zincirli ve sarı kefeli teraziler içine konur.”⁶⁰⁴

Madenin yanı sıra o dönemde ipekli fistanlar giymiş iç oğlanlardan, salonun üzerinde çepeçevre kumaşlarla döşeli sedir mükemmel derecede altın, gümüş, çini yemek takımları da bulunmuştur.⁶⁰⁵ Dönemin ünlü seyyahı İbn Batuta şerbetle dolu altın, gümüş

⁶⁰⁰ Baykara, Aydınoğlu Gazi Umur Bey, s.50.

⁶⁰¹ Armağan, Devlet Arşivlerinde, s.147.

⁶⁰² Armağan, Yeşil Tire, s.98.

⁶⁰³ Türk Halk Sanatı, s.31.

⁶⁰⁴ Evliya Çelebi Seyahatnamesi, M.Zillioğlu, s.82

⁶⁰⁵ Uzunçarşılı, Kitabeler, s.121; Öden, “Aydinoğulları Beyliği”, s.793; Ünal, Birgi Tarihi Coğrafyası ve Türk Dönemi Anıtları, s.13.

taslar, çini kâseler ve kaşıklardan söz etmiştir.⁶⁰⁶ Burada her çeşit mücevher itina ile işlenmiş, altın ve gümüş işlemeli tunç vazolar yapılmıştır. Tüm bunlar, doğuda ve Avrupada çok rağbet görmüştür. Bunda bölge'nin, Anadolu'nun dış ticaret kapısı konumunda olması da etkili olmuştur.⁶⁰⁷ Paralarda da bakır ve gümüşten faydalanılmıştır ki Mehmet Bey dönemine ait dört gümüş ve iki bakır parada Mehmed Bey adı, beş gümüş parada Guzzad lakabı ve bir gümüş parada hem guzzad hem de Mehmet Bey adına basılmıştır.⁶⁰⁸ Umur Bey döneminde tuğra şeklinde bakır paralara ve “jilyati” tarzı paralara, İsa Bey'e ait gümüş paralara, yine Cüneyt Bey dönemine ait tuğra şeklinde gümüş paralar da basılmıştır.⁶⁰⁹ Bir de çini ve ahşap sanatını da eklersek, beyliğin güzel sanata ne derece önem verdiğini görebilmek mümkün olacaktır. (37-38)

2.2.Musiki

XII.asırdan XV.asır ortalarına dek Anadoludaki devlet ve beyliklerin her türlü teşkilatına dair bilgiler azdır.⁶¹⁰ Ancak Selçuklunun özelliklerini beylikler döneminde de görebilmek mümkündür. Öyle ki Türkler müziğe çok yatkın ve de tutkun bir ulustur. Türkler, İslâmiyetten önce dinsel törenlerde müzik çalmaktaydılar. Eski Türklerde Uygur, Selçuklular, Osmanlılar döneminde de musikiye oldukça önem verilmekteydi.⁶¹¹ Türk devlet erkânının eğlence düzenlemesindeki etkenler çeşitlilik göstermekte olup; veliaht tayin etme, tahta oturma, elçilerin kabulü gibi devletin resmi tören ve kabulleri sayılacak uygulamalar ve zafer kutlamaları, düğün, av şenlikleri, bayramlar, çeşitli oyun ve eğlencelere vesile olmuş, türlü sanat ve müzik erbabı böyle toplantılara renk katmıştır.⁶¹²

Askeri müzik kültürünün temeli eskilere dayanan Türklerde, Türkiye Selçuklularının sahip oldukları nevbet müziği, kendisinden sonra gelen Türk beylikleri ve Osmanlı askeri müziğinin de temelini oluşturmuştur.⁶¹³ Selçuklular eski Türk geleneği olan av alemleri, büyük ziyafetler ve de kalabalık mûsiki toplantıları yapmaya özellikle önem vermişler; Selçuklu döneminde özellikle saraylardaki bu gelenek hemen hemen Osmanlı

⁶⁰⁶ Parmaksızoğlu, İbn Batuta Seyahatnamesinden Seçmeler, s.30-31.

⁶⁰⁷ Baykara, İzmir Şehri ve Tarihi, s.93.

⁶⁰⁸ Yılmaz İzmirlier, Aydınogulları Beyliği Paraları, İstanbul, 2005, s.21.

⁶⁰⁹ Akın, Aydınogulları Tarihi Hakkında, s.121-122.

⁶¹⁰ Uzunçarşılı, “XIV ve XV.Asırlarda Anadolu Beyliklerinde Toprak ve Halk İdaresi”, s.99.

⁶¹¹ Müzik ve Türk Çalgıları öz Bilgileri, Hayat Ansiklopedisi, 1990, s.90.

⁶¹² Mehmet Ersan, Türkiye Selçuklularında Devlet Erkânının Eğlence Hayatı, Tarih İncelemeleri Dergisi, c.XXI, S.I, 2006, s.76.

⁶¹³ Timur Vural, “Türkiye Selçukluları Dönemi Nebbet Geleneği”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, c.V, S.23, 2012, s.445.

döneminde de aynı şekilde uygulanmıştır.⁶¹⁴ Çalındığı ve dinlendiği çevreye göre türlü dallara ayrılan müzik; şehirlerde, okumuş ve seçkin çevrelerde, konaklarda “fasilmüziği”, câmi ve tekkelerde “dinsel müzik”, köylerde “halk müziği”, ordu barınağı olan kışla ve seferler, şenlik ve düğünlerde “mehter müziği” çalınmış ve söylenegelmiştir.⁶¹⁵ Aynı zamanda müzik, günlük yaşantıda halka haberleri, namaz vakitlerini duyurma ve hac alayları gibi birçok faaliyette kullanılmıştır.⁶¹⁶ XIV-XV.asırlarda Osmanlı ordu ve halk arasında Anadolu’nun sair sâhalarında olduğu şekilde, halk şair musiki şinaslar mutlaka mevcuttu. XV.asrın ilk zamanlarında Anadolu’da ellerinde sazlar ile ilâhiler okuyan derviş şairlerin mevcudiyetinin Clavijo’nun seyahâtnamesinde geçtiği, bunların daha evvelki asırlarda da mutlaka var olduğu söylenmektedir.⁶¹⁷

Mevleviler 700 yıl boyunca saraylardan köylere kadar toplumun her kesimi ile ilişki içerisinde bulunmuş; musiki, kültür ve sanat eğitimini de sunmuşlardır.⁶¹⁸ Aydınogulları Beyliği’nde Mevlevilerin etkileri büyüktür. Mevlevilik burada da hızla yayılmıştır. Ulu Ârif Çelebi, Birgi’ye geldiğinde burada Aydınoglu Mehmed Bey’i tebşir ederek, vilayetinin çok genişleyeceği müjdesini vermiştir. Ve tüm evlâdının “Gâzi” olacağını söylemiş; yine Umur Bey’in de deniz seferleri esnasında Mevlânâ’nın himmetlerini niyaz etmiştir.⁶¹⁹

Bu sanat dalı Hz.Muhammed döneminden beridir var olmuştur. Resûlallah (sav)’ın düğünlerde çalınan çalgı karşısında takındığı tavrı örnekleyen hadis şöyle rivâyet edilmiştir: “Hz.Âişe Ensârdan akrabası olan bir genç kızı (cariye) evlendirmiştir. Resûlallah ona sordu: Kızı kocasına götürdünüz mü? Kızı kocasına teslim edecek ve zifafa atacak kadınlar gönderdiniz mi? Hz.Âişe evet diye cevap verdi. Resûlallah: Keşke bir mugânniye gönderseydiniz de ‘Eteynâküm, eteynâküm. Fe-hayyûnâi nühayyîküm.’ Size geldik, size geldik. Bizi selamlayınız ki, sizi selamlayalım’ türküsünü söyleseydi; çünkü Ensâr güzel gazel sever” buyrulmuştur.⁶²⁰

XI.yüzyıldan itibaren Orta ve Doğu ülkelerinde yerleşen ve İslâm dünyasının ortak malı olmuş olan sanatın tüm yeniliklerinde Türk etkisi görülmüş ve bu etki daha sonraki

⁶¹⁴ Bayram Akdoğan, “Türk Din Mûsikisi Tarihine Bir Bakış”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c.XLIX, S.1, 2008, s.156.

⁶¹⁵ F.Yeşim Altınay, Türk Müziği Çalgıları, İstanbul, 2010, s.7.

⁶¹⁶ Vural, “Türkiye Selçukluların Dönemi Nevbet Geleneği”, s.445-46.

⁶¹⁷ M.Fuad Köprülüzâde, XVI.Asır Sonuna Kadar Türk Saz Şâirleri, İstanbul, 1930, s.10.

⁶¹⁸ Ş.Bârihüdâ Tanrıkorur, “Türk Kültür ve Mimarlık Tarihinde Mevlevîhane’nin Yeri ve Önemi”, Milli Mevlâna Kongresi Tebliğler, 12-14 Aralık, Konya, 1988, s.62.

⁶¹⁹ İsmet Kayaoğlu, “Mevleviliğin Anadolu’da Teşekkül Dönemi”, XIV.Türk Tarih Kongresi Bildiriler, c.I, 9-13 Eylül 2002, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2005, s.420-21.

⁶²⁰ Süleyman Uludağ, İslâm Açısından Müzik ve Semâ, Kabalcı, İstanbul, 2005, s.41-42.

süreçte de devam etmiştir.⁶²¹ Selçuklu hâkimiyeti ve Türkler'in Orta ve Yakın Doğu'ya gelmiş olmaları ile güzel sanatların büyük bir kolu olan musikiye (müzik) de bir canlılık ve zenginlik getirmiştir.⁶²² Selçuklu'da Sultan Arslanşah şâir ve çalgıcılarla süslenmiş eğlence meclisleri tertiplemekteydi. Sultan III.Tuğrul'un sevgililerinden biri Züleyha adlı bir şarkıcı idi. Nizamî'nin bir şiirinde geçmekte olup sultan çalgısız bir yudum içmez, çalgıcı olmayınca keyfi de yerine gelmez, zahmete soktuğu bir şarkıcıya bir şarkısı için hazineden az ücret vermezdi.”⁶²³

Eğlencenin yanısıra bağımsızlığın, devlet varlığı ve atamanın sembolü, yetki belgesi niteliğinde olan mehter ve davullar önem arz etmekteydi.⁶²⁴ Türk musikisi Selçuklu döneminde ordu ve saraylarda, göçebe obalarında, Türk hakimiyetinde geniş bir alana yayılmış bulunan tasavvuf ile birlikte müzik ve sema'nın ayinlere girmesi ile tekkelerde (zâviyeler) gelişme imkânı elde etmişti.⁶²⁵ Beylikler Dönemi ile ilgili kaynak azlığı nedeni ile burada Selçukluda var olan musiki anlayışının Beylikler Dönemi'nde de var olduğunu düşünebiliriz. Türk musikisi (nevbet), sultan çadırının önünde, sultan kapılarında⁶²⁶ beş nöbet meliklerin kapısında üç nöbet çalınması ordu müziğinin en göze çarpan, kısaca askeri mızıkâ takımı olup⁶²⁷ yine Osmanlı döneminde mehterhane adını alan askeri müzik, sultanların haşmetini göstermekteydi.⁶²⁸ Hatta Bizanslıların Türkleri taklit ederek savaşlar ve hükümdarlıklarında başarılı olacaklarını düşünerekten, Türk geleneğini uyguladıkları söylenmektedir.⁶²⁹

Eski Türk hayatına uygun şekilde tarikatlerde kadınların erkelerle bir arada zikir ve âyinleri olmuş; Garbi Anadolu'da “Sâliha Hatun” lara mahsus birtakım zâviyeler ortaya çıkmış ve halk arasında bunlar çok hürmet görmüştü.⁶³⁰ Yine Aziz b.Erdeşir-i Esterâbâdi şöyle bahsetmiştir: “Savaşın zahmetlerinin ardından Sultan, oğlunun sünnet töreni için eğlence meclisleri düzenlemiş olup, bülbül sesli şarkıcılar ağızlarını açtılar. Sâkiler erguvan renkli şarabı sürahinin boğazından akıtıp altın kadehlere doldurarak meclisin her

⁶²¹ Ali Sevim; Erdoğan Merçil, Selçuklu Devletleri Tarihi, Ankara, TTK Basımevi, 1995, s.524.

⁶²² Osman Turan, Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti, Ankara, 2011, s.391.

⁶²³ Erdoğan Merçil, Selçuklular'da Saraylar ve Saray Teşkilatı, İstanbul, 2011, s.278.

⁶²⁴ Akdoğan, Türk Din Musikisi Tarihine Bir Bakış, s.159.

⁶²⁵ Turan, Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti, 391.

⁶²⁶ Köymen, Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi (Alparslan ve Zamanı), s.88-89; Recep Uslu, Selçuklularda Müzik ve Literatürü, Türkler, c.VI, Ankara, 2002, s.162; Turan, Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti, s.391; Akdoğan, Türk Din Musikisi Tarihine Bir Bakış, s.159.

⁶²⁷ Uslu, “Selçuklularda Müzik ve Literatürü”, s.162; Turan, Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti, s.391; Akdoğan, Türk Din Musikisi Tarihine Bir Bakış, s.159.

⁶²⁸ Turan, Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti, s.391.

⁶²⁹ İbn Bibi, Selçuknâme, M.Halil Yinanç, İstanbul, 2010, s.102; Vural, “Türkiye Selçukluları Dönemi Nevbet Geleneği”, s.452.

⁶³⁰ Osman Turan, Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi, İstanbul, 2006, s.400.

bir yanına dağıttılar.” şeklinde bahsetmiştir.⁶³¹ Burada ilyasoğlu Mercimek Ahmed’in şu tavsiyelerine yer verelim. Diyor ki: “Ey oğul, şarap içmezsen iki cihanın faydası senin olur. Eğer içersen de ikindiden sonra ve dört duvarlı evinde iç. Yiyecek sindirilmeden ne su iç ne şerbet, ne de şarap.”⁶³² Bu oğüt, eğence meclislerinde içilen şaraba karşılık olarak söylenmiş olabilir.

XI.yüzyıllarda Doğu ve Batı Türk kültür çevreleri, henüz birbirlerinden kesin olarak ayrılmamış olup; Oğuzlar ise, Batı Türklerinin atalarıdır.⁶³³ Oğuzlar ile Anadolu’ya gelme imkânı bulan kopuz, derin tasavvufi şiirleri ile ilâhi aşkı yansıtan Yunus Emre tarafından da benimsenmişti; ney ve rebâb ile birlikte beyliklerde gazilerin çok makbul bir musiki âleti idi.⁶³⁴ Selçuklularda eğence hayatında mûsiki ve raksın başta geldiği şekilde⁶³⁵ askeri bir millet olan Türkler, müziği cesaret ve şecâati teşvik eden bir özellik olarak görmektedirler.⁶³⁶ İbn Batuta Türkiye Selçuklularından hemen sonra gördüğü dini bayramın ilk günü namazgâha gidildiğinde sultanın askeri ile çıkıp, tüm sanatkârlar, davul, zurna ve boruları, bayrakları ile hazırlanarak, gösterileri ve silahları ile birbirleriyle yarışa giriştiklerini ifade etmiştir.⁶³⁷ Görüldüğü gibi Türk Sultan ve beyleri eğenceye önem vermekteydi. Orduda çalınan zurna ve davul hakimiyetin sembolü idi.⁶³⁸ Müzik aletlerini Türkler çok eskilerden beridir yapagelmışlerdir. Çevrelerindeki imkanlar çerçevesinde bitki, hayvan bağırsağı, kemik, kıl ve buynuzları kullanarak yapmışlardır. Böylelikle vurmalı, nefesli ve telli çalgıları oluşturmuşlardır.⁶³⁹

Aydınoğulları toprakları ile bütünleşmiş olan zeybeğin musikisi, varlığı gibi M.Ö 3 binlerde denizci olmuş bir milletin sanatına dayanır. Zeybek, karada bıraktıkları değerler için gemi arkadaşları ile duyu ve menfaat birliği içinde denizlerde düşman ve pazar arayan toplumun sağlam anlayışlı adamı olmakla birlikte; gelenekçi bir sanat, milli bir müzik ve oyun sahibi olmuşlardır.⁶⁴⁰ Zeybek oyunları da davul, zurna, saz eşliğinde oynanırken; bazı

⁶³¹ Aziz b.Erdeşir-i Esterâbâdi, Bezm u Rezm (Eğence ve Savaş), çev:Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990, s.349.

⁶³² İlyasoğlu Mercimek Ahmed, Kâbusname, haz. ve sadeleştiren: Atillâ Özkırmılı, c.I, Tercüman Gazetesi Yayınları, İstanbul, s.161-62.

⁶³³ Bahaeddin Ögel, Türk Halk Musikisi Aletleri, Türk Kültür Tarihine Giriş, c.IX, Ankara, 1991, s.238.

⁶³⁴ Turan, Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi, s.400.

⁶³⁵ Akdoğan, Türk Din Musikisi Tarihine Bir Bakış, s.159.

⁶³⁶ Turan, Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti, 392.

⁶³⁷ Parmaksızoğlu, İbn Batuta Seyahatnamesinden, s.15; Vural, “Türkiye Selçukluları Dönemi Nevbet Geleneği”, s.452.

⁶³⁸ Özden Süslü, “Tasvirilere Göre Anadolu Selçuklularında Giyim ve Kuşam”, Türkler, c.VII, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 778.

⁶³⁹ Türk Halk Sanatı, s.30.

⁶⁴⁰ Hüseyin H.Bayındır, Tarihte Zeybeklik ve Musikisi, Aydın, 1964, s.26-27.

yerlerde gırnata, boru ve klarnet, saz-bağlama eşliğinde de gerçekleşmiştir.⁶⁴¹ Aydınoğulları Beyliğinde ise Umur Bey zamanında savaşlarda yine dönemin genel adeti olarak hemen her saldırıda musiki olabilmektedir. Boru öttürülmesi bir harekete işaret gibidir. Beylik etmenin veya bey olmanın göstergelerinden birisi “tabl’u nakkare” sahibi olmak idi.⁶⁴² XIV.yüzyılda Umur Bey’in askerine karşı Ege’den ordu çıkaran düşman ile İzmir’de savaş olurken davul ve zurna gümbürtüsünden sınırları bozulan karşı taraf, çalgıcıları hedef tutmak zorunda kalmıştır. Ancak eli silahsız göz dikilmiş olması tepki yaratmakta gecikmemiş ve zurnacının vurulmasına karşılık başarı bizde kalmıştır. Burada bir ihtiyardan Enveri’nin kalemine şöyle düşüyor:

Anda bir kâfir ok atuben turur
Surnacii taa avurdundan urur
Ol işe Paşa kati gazban olur
Cümle leşger savaşan, ferman olur,
Üşdiler ol kalaya anda guzat
Kati cenk oldı adü bulmaz necat.⁶⁴³

Aydın beyliğinde savaşların yanısıra sık sık verilen ziyafetlerde de kebaplar yenir, kimileri sarhoş olabilirken; kopuz, mey ve rebablar çalınırdı. Kısaca diyebiliriz ki musiki bu dönemde insanın, savaşta ve barışta ruhunu dinlendirmekte veya alevlendirmekte idi.⁶⁴⁴ Müzik hamamlarda da karşımıza çıkmaktadır. Kadınlar ve kızlar grup halinde hamama gidip, düğün öncesinde “gelin hamamı” yapmaktadırlar ve kadın çalgıcılar eşliğinde eğlenmektedirler.⁶⁴⁵ Dönemin zengin bir folklorik yapıya sahip olan deve güreşleri de davul zurna eşliğinde yapılmaktadır. Görüldüğü gibi davul ve zurna, vazgeçilmez musiki aletlerinden birisi olmuştur.

2.2.1.Kaval:

İlk çalgı olan bu alet, Anadolu köylüleri ve çobanları tarafından sürü otlatılırken kullanılırdı.⁶⁴⁶ Milli bir kır işi olup, musikimizin en önemli çalgısıdır. Zeybek havası da Aydın’ın simgesel bir oyun havasıdır.

⁶⁴¹ Halil Oğultürk, “Belgelerin Işığı Altında Zeybek Oyunları Yöre, Tür ve Giyim Kuşamları”, Efeler, haz:Ersal Savi, Aydın, 1991, s.105.

⁶⁴² Baykara, Aydınoğlu Gazi Umur Bey, s.62.

⁶⁴³ Mahmut R.Gazimihâl, Türk Nefesli Çalgıları, Ankara, Kültür Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Yayınları, 1975, s.58.

⁶⁴⁴ Baykara, Aydınoğlu Gazi Umur Bey, s.62.

⁶⁴⁵ Efes Rehberi, haz:Avusturya Arkeoloji Enstitüsü ve Selçuk Efes Müzesi, s.220.

⁶⁴⁶ Henry George Farmer, XVII.yzyılda Türk Çalgıları, çev:M.İlhami, Gökçen, Ankara, 1999, s.20.

2.2.2.Nefir (Boru) ve Zurna:

Anadolu'da zurnadan bahseden en eski Türkçe kayıtlar, XIV.yüzyıllara denk gelmektedir. Dede Korkut hikâyelerinde “zurnacı” ile “nakkareci” nin düğün töreni münasebeti ile iş başında andıkları bilinmektedir. İbn Batuta'nın Anadolu Ahi tekkelerinde misafir oluşu süre zarfında esnafların ve efelerin her tarafta davul zurnasını dinlediği, Asya ve Kırimda da tabl-i hânlar gördüğü belirtilmektedir.⁶⁴⁷

Aslen Türk musikisi aletlerinden biri olan nefir mehter musikisinde, askeri musikide işaret, ilan ve hücum borusu olarak kullanılmıştır. Türkçesi boru olup çeşitleri bulunmaktadır. Boynuzdan yapılp, zincirle bele bağlanırdı.⁶⁴⁸ Türk gelenekleri Selçuklu, Beylikler, Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyetinde de farklı isimlerde de olsa varlığını devam ettiregelmiştir.⁶⁴⁹ (Resim 39-40)

2.3.Hat Sanatı

Yazıda uyum ve güzellik arama isteği hat sanatını doğurmuş olup; İslamiyet'in başlangıcında “okunabilen yazı güzeldir” sözü ilk yıllarda kâfi bulunmuş; ancak X.ve XI.yüzyıllarda biçimsel kaygılar ön plana çıkarak hat sanatı güzel sanatların önemli bir dalı haline gelmiştir.⁶⁵⁰ Türk Hat sanatı denilince Türklerin İslamiyeti kabul edişlerinden sonra okuma yazma vasıtası olarak seçmiş oldukları Arap asıllı harfler ile vücuda getirilen sanat yazıları anlaşılmaktadır.⁶⁵¹

Hat sanatı, Hz.Muhammed döneminden Kur'an-ı Kerim'in toplanmasının ardından İslam dininin bilime vermiş olduğu önemin de tesiri ile çok sayıda katip yetişmiş, böylelikle yazıda doğal olarak aşamalar kaydedilerek mimarlık, bezeme ve musiki gibi önemli bir sanat kolu olmuştur.⁶⁵² Güzel yazı, tüm İslam ülkelerindeki önemini Türkiye'de de korumuş ve Türk Anadolu sanatı içerisinde değer verilen bir yer işgal etmiştir. Özellikle Osmanlı döneminde hat sanatı büyük bir dekoratif düzeye ulaşmıştır.⁶⁵³ Arap yazısını en son kabul eden Türkler, onun sanatında en ileri mevki almışlardır ki, bu yüksek seviye de Osmanlılar döneminde kazanılmıştır. Onlar döneminde yazıya inkılab etmiş ve mimaride

⁶⁴⁷ Mahmut R.Gazimihâl, Türk Nefesli Çalgıları, Ankara, Kültür Bakanlığı Milli Folklor araştırma Yayınları, 1975, s.11, 57-58.

⁶⁴⁸ Mehmet Demirci, “Tire Müzesindeki Tekke Malzemeleri ve Düşündürdükleri”, Türk Kültüründe Tire, haz.Mehmet Şeker, Ankara, 1994, s.151.

⁶⁴⁹ Vural, “Türkiye Selçukluları Dönemi Nevbet Geleneği”, s.453.

⁶⁵⁰ Ödekan, “Mimarlık ve Sanat Tarihi”, s.478.

⁶⁵¹ Uğur Derman, “Türk Hat Sanatı”, Başlangıcından Bugüne Türk Sanatı, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1993, s.374.

⁶⁵² Metin Sözen- Şemsi Güner, Geleneksel Türk El Sanatları, 1998, s.92.

⁶⁵³ Kuban, Türkiye Sanatı Tarihi, s.117.

ifadesini bulmuş olan incelik ve azamet duyguları, yazıda da kendini göstermiştir.⁶⁵⁴ Anadolu Türk Beylikleri de şüphesiz kendinden önceki Anadolu hat üstadlarından nasiplerini almışlardır. Bu nedenle XIV.asırlarda yazılmış kitaplarda Selçuklu tarzı Sülüs ve Nesih yazılarından ayrı olarak Yakut yolunda hat örneklerine de rastlanmaktadır. Bu üslup gittikçe mükemmelleşerek XV.asrın sonlarına dek kitapların yazılışında cazibesini korumuştur.⁶⁵⁵

Abbasilerden sonra Türklerin ve İranlıların elinde gelişmesini sürdürmüş olan, Büyük Selçuklulardan Anadolu Selçuklularına uzanan süreçte hat sanatında kullanılan yazı türlerinde bir değişiklik görülmemektedir.⁶⁵⁶ Beylikler devrinde ve Osmanlı'nın ilk iki asrında Anadolu'daki hat sanatı, kalan örnekler nazaran Abbasiler'in Bağdat'taki üstadane tavırlarının bir devamı gibi görülmektedir.⁶⁵⁷ Türkiye'nin mermer üzerine işlenmiş süsleme ve taş oymacılığının en belirgin sanat eserlerinden olan mezar kitâbeleri ve hat sanatı yönünden İslâm dünyasının belki de en zengin ülkesi sayıldığı söylenmektedir.⁶⁵⁸ Hat, yazıyı göze daha güzel görünecek şekilde yazma çabası, yazı üslupları ve tipleri zamanla değiştiğinde tarihsiz yazıtları vb yazıları tarihlendirmede ipucu olarak kullanılır. Besmele yada Kur'an'dan ayetler söz konusu olduğu zaman okunurluk daha az dikkate alınmış, dekoratif olması amacı ile süsleme şeklinde kullanılmıştır.⁶⁵⁹ Hat sanatı beylikler döneminden ziyade, Osmanlı döneminde büyük bir ilerleme göstermiştir.⁶⁶⁰ Kûfi, sülüs, nesih, celi, markili gibi binlerce çeşidi olan hat sanatında, beylik dönemi mimari eserlerinde, özellikle de kitabelerde celi sülüs, nesih, markili çeşitleri kullanılmıştır.

Himmet Akın, Birgi Ulu Câmii'de Aydınolu Mehmed Bey dönemine aid tezhibli ve çok kıymet taşıyan bir Kur'an-ı Kerim bulunduğunu ifade etmiştir.⁶⁶¹ Ayet, hadis, dua terkibi veya da güzel söz ihtiva eden kitâbeler Arapça olarak klâsik anlayışla pencere alınlıklarında, sütun başlıklarında ve mihrap üzerinde bulunmuştur. Celi hat olarak yerini alan ayet, hadis, dua terkibi veya güzel sözler daha çok yapı türü ile ilgili konulardan seçilmiş; alçak ve yüksek kabartma olarak işlenmiş olan kitabe yazılarının tümü için sülüs

⁶⁵⁴ Turan, Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti, s.390-91.

⁶⁵⁵ Aslanapa, Yüzyıllar Boyunca Türk Sanatı, s.56.

⁶⁵⁶ Sözen- Güner, Geleneksel Türk El Sanatları, 1998, s.92.

⁶⁵⁷ Derman, "Türk Hat Sanatı", s.381.

⁶⁵⁸ Necmi Ülker, "Tire Müzesindeki İslâmi Kitâbeler", III.Araştırma Sonuçları Toplantısı, Ankara, 1985, s.26.

⁶⁵⁹ Demiriz, "Anadolu Türk Sanatında Süsleme ve Küçük Sanatlar", s.941.

⁶⁶⁰ Türk Halk Sanatı, s.25.

⁶⁶¹ Akın, Aydınoluğları Tarihi Hakkında, s.111; Riefstahl, Cenubi Garbi Anadolu'da Türk Mimarisi, s.218.

ifadesini kullanabilmek mümkündür. Kitabelerde çoğunlukla harf aralarında yer alan boşluklar, mühmel harf işaretleri ile rûmi dal ve yapraklarla da doldurulmuştur. Şehirlerin geçmiş tarihine ışık tutacak bir diğer maddi unsur da kitabeli mezartaşları olmuştur. Eski mezarlıklar yeni yol ve park düzenlemeleri için ortadan kaldırılmıştır. Mezartaşlarının bir kısmı müze kontrolünde Antik Efes'te depo olarak adlandırılan bölümde; az bir kısmı şehir içindeki müzede ve bir kısmı da İsa Bey Cami avlusunda yer alır.⁶⁶² Aydınoğulları Beyliği ile ilgili denilebilir ki mimari yapılarda özellikle kufi, markılı ve celi sülüs hat, Selçuk neshi tarzında yazı çeşitleri kullanılmıştır.

Beylik döneminde basılan Umur b. Mehmed'in sikkelerinde, Hullide mülkühü temenni kelimesi vardır. İsa b. Mehmed'in sikkelerinde ise Kelime-i Tevhîd ile Halleda'llâhu mülkehû niyaz ifadeleri kullanılmıştır.⁶⁶³ İlim ve sanata böylesine değer vermiş olan beyliğin yazı sanatına da değer vermiş olabileceğini tahmin etmek de zor olmayacaktır. Böylelikle yapılar ve paralar , daha güzel bir görünüm kazanmıştır.

⁶⁶² Remzi Duran, Turan Gökçe, "Ayasuluğ Kitabeleri", I.Uluslararası Geçmişten Günümüze Selçuk Sempozyumu, 4-6 Eylül 1997, İzmir, s.371.

⁶⁶³ Nezihi Aykut, "Beylikler Dönemi Sikkelerine Toplu Bakış", Uluslararası Batı Anadolu Beylikleri sempozyumu Bildiriler, Balıkesir, 2005, s.165.

SONUÇ

1300-1425 yılları arasında hüküm sürmüş olan Aydınoğulları Beyliği'nin ilk zamanlarında Sasa Bey görülmektedir. Ancak Aydınoğlu Mehmet Bey'in kurucusu olan beylik, Batı Anadolu'yu Ege kıyılarına açan Türkmen prenslerinden olup donanma yönü ile de ayrı bir öneme sahiptir. Aydınoğlu Mehmet Bey, Germiyanolu Beyliği'nin ordu komutanıdır. Doğudan Germiyanoğulları, güneyden Menteşeoğulları, kuzeyden Saruhanoğulları ile çevrili olduğu için kara tarafından gaza ve fetih hareketi için hemen hemen hiçbir saha kalmamıştı. Beylik için tek fetih sahası Adalar (Ege) Denizi olmuş güçlü bir denizcilik, donanma ve tecrübeye duyulan ihtiyaç giderilmiştir. Beyliğin önemli merkezleri Tire, Birgi ve Ayasuluğ (Selçuk)'tur. Sağlığında çocukları arasında memleketin idaresini paylaştıran Mehmet Bey'in vefatının ardından yerine geçen oğlu Umur Bey devri beyliğin en parlak dönemi olmuştur. Kardeşleri arasında en yeteneklisi olan Umur Bey, henüz on sekiz yaşında ilk defa savaşarak "islâm gazisi" olmuş, zafer üstüne zafer kazanmıştır.

Aydın beyleri sadece yiğit birer kahraman ve denizci değil, ilim bilim ve sanata değer vermişlerdir. Beylik ilim ve ticari yönde kısa sürede gelişme sağlamıştır. Birgi, Ayasuluğ (Selçuk), Tire ve Aydın gibi şehirlerde camii, medrese, imarethane, köprü, türbe ve çeşme türü eser meydana getirerek ülkelerini imâr ederek buralara Türklük damgasını vurmuşlardır. Ancak zaman, ihmal ve depremlerin etkisi ile çoğu yerle bir olmuştur. Diğer batı Anadolu beylikleri gibi burada da Selçuklu süsleme sanatına ilaveten birtakım yeniliklere gidilmiştir. Yaptırılan ilk eserlerde Selçuklu etkisi görülmekte olup, sonlara doğru yeni fikirlere gidildiği görülmektedir. Batı Anadolu'ya yaklaştıkça artan bu yenilikler, daha sonra Osmanlılarda en yüksek seviyesini bulacaktır. Beyliğin merkezi olan Birgi, Tire ve Selçuk'ta beylik döneminin eserleri bulunmaktadır. Birgi Ulu ve Selçuk İsa Bey Câmî en önemli eserleridir. Mehmet Bey'in Birgi'de 1312 yılında yaptırmış olduğu caminin minber pencere kanatları Türk ağaç işçiliği ile Türk sanatının baş yapıtlarından sayılmaktadır. Aydınolu İsa Bey'in inşâ ettirmiş olduğu câmî ise, ileriki yüzyıllarda gelişecek olan büyük türk câmîlerinde ait avlulu klâsik Osmanlı üslûbunun temelini oluşturan yapı özelliği göstermektedir.

Beyliğin mimarisinin yanısıra el ve ses sanatları da elbette ki bulunmaktaydı. Tire, gerek güzel sanatlar gerek zirâî ve sınıî bakımdan gelişmiştir. Eskiden beri zengin ve güzel bir şehir olup ipekli peştemalleri, pamuk bezleri, iplik alacası, yastık ve yastık yüzleri,

keçe, urgan ve dokuma yapılarak ihraç edilmiştir. Ayasuluğ (Selçuk) ise muazzam ticaret kenti konumunda idi ve çevre adalara akınlar düzenlediler. Ayasuluğ'da pek çok Hristiyan tüccar bulunmakta ve kentten tüm ülkelere ticaret yapılmakta idi. Öyle ki kentten Avrupa'ya keten ihraç edilirken; oradan da kumaşlar, gümüş işlemler getirilmekte; Ayasuluğ pazarlarında tüm bölgeye pazarlanmakta idi. Hayvancılık ve üretime dayalı bir ekonomisi bulunan beyliğin bu özelliği gerek giyim kuşam gerekse kullandıkları örtü ve eşyalar üzerinde etkili olmuştur. Vefa, doğruluk ve toprağa bağlılığı temsil eden efelerin kıyafetleri Türk kadınının zarif ellerinde sanat özelliği bulmuştur. Hayli öneme sahip olan çiçek oyalara, yemenilere, kıyafetlere ve havlulara işlenmiştir. Yaylacı olan Türklere hasırlar keçe ve halıların altına serilmiştir. Abdest alma gereği olarak hamam, ev, cami ve mescitlerde kullanılan işlemeli nalınlar, temizliğin aracı olmuştur. Beylik döneminde Tire, bini aşkın tezgâhı ile urgan dokuyan bir kenttir. Urgan, gemicilikte ve hayvancılıkta ve pek çok amaç ile önem arz etmiştir. Maden sanatında kapı tokmağı, kandiller, taslar, paralar teraziler gibi pek çok araç ve gereçte karşımıza çıkmaktadır. Beylikte, denizci olması yönü ile gemi yapımına önem verilmiştir. Ayrıca Aydınogulları, gerek savaş gerekse barış zamanlarında müziğe gereksinim duymuşlardır. Yine bugün özellikle mimari eserlerdeki kitabelerde de gördüğümüz gibi yazı sanatına da önem verilmiş olduğunu; özellikle de sülüs şeklinde olduğu, bunun yanısıra âyet, hadîs, dua, kelime-i tevhid ve güzel sözlere de yer verildiği görülmektedir.

Beylik hakkında bilgi veren dönemin ünlü seyyâhı İbn Batuta ve kısmen de Evliya Çelebi bu fazilet sahibi ve cömert beylik hakkında bilgiler sunarak, bizlere canlı birer kaynak olmuşlardır. Bilhassa Aydınoglu Mehmet Bey'in Bozdağ yaylasındaki sarayından bahseden islâm seyyahı İbn Batuta, beylik hakkında bizlere pek çok bilgi sunmuşlardır.

ARŞİV BELGELERİ

BELGE 1

Merhum Aydın oğlu 'İsâ Bey kızı Hafsa Hatun zikrolunan evkafın tevliyeti ve meşîhatı ve nezâreti şeyh Bayazid Bestâmi kaddes Allâhü Rûhahû müridlerinden Seydi Abdülgaffar Çelebi'nin evlâdına şart eylemiş deyû Defter-i 'Atîk'da mukayyedir. Ankara Tapu ve Kadastro Umum Müdürlüğü Arşivi 571 Numaralı ve 991 Tarihli Aydın vakıf Defteri. No:113, Y.53 a

BELGE 2

Vakf-ı Hânzâde Hatun Bint-i Mehmed Bey'an evlâd-ı Aydın mezkûr Hâtûn Birgi Tâbi'-i Bazdegümi nâm karyede bir hamam binâ idüb ve Derelü nâm karyede Sarubey değirmeni dimekle mâruf değirmeni satub alub vakfidüb şöyle şarteylemiş ki bil'fiil nefsi-i Birgi'de medfûn olduğu türbesinden dört nefer hâfiz yevmiye birer akçe ile muvazzaf olub yevmî birer cüz'-kur'an tilâvet oluna ve tevliyeti bâdelvakfiye yevmî bir akçe cihetle Pîrî Çelebî Bin Alâeddin ve nezâreti kendü 'utekâsından yevmî bir akçe cihetle İsmail Bin Abdullah nâm kimesneye meşrût olub bâdehümâ evlâdına şart olunmuşdur ilâ yevminâ hâzâ bu vechile tasarruf alunduğu mukarrer olduğu cihetden Defter-i pâdişâhiye sebt olundu. Vâkıfâ-i mezkûre nefsi-i Bazdegümi'de altı bâb dükkân vakfetmiş ki türbedâr km olursa mahsûlüne ol kimesne mutasarrıf ola ve hâzâ deftere kaydolundu. Ankara Tapu ve Kadastro Umum Müdürlüğü Arşivi, 571 Numaralı ve 991 Tarihli Aydın vakıf Defteri No:143 Y.104 b

BELGE 3:

Ankara Vakıflar Umum Müdürlüğü Arşivi

Defter No:8/513 Birgi kazâsında Süleyman kariyesinde kâin Kara Hasan Câmi'-i Şerîfi. 605 Numaralı 19 Mücedded Anadolu vakfiye Defterinin 252. Sayfasında ve 339.sıra numarasında: Evkâf-ı mülhakkadan Birgi kazasında Süleyman kariyesinde kâin Kara Hasan Câmi'-Şerîfi vakfına ait bir 'i'lâm vardır bunda vâkıfın adı (Kara Hüseyin Bin İbrâhîm) olduğu tasrih ve tashîh edilmiştir.No:180

BELGE 4:

Evkâf-ı Medrese-i Feriştah oğlu der nefis-i Tire Aydın oğlu Süleyman Şâh vakfeylemiş deyu Defter-i 'Atıkda mukayyed ve mestûrdur. Ankara Tapu ve Kadastro Umum Müdürlüğü, 571 Numaralı ve 991 tarihli Aydın vakıf Defteri, No:116, Y.59 b.

BELGE 5:

Nezaretî evkafî hümayun Hazretî mülükhaneye mülhak evkaftan medine-i Tire kasabasında Kurt Baba nâmı diğer Şeyh Şücaaddin Kuddise sırrehül muin Hazretleri vakfının nezaretî zımmında bir kimesnesi olmadığından bazı vukub olan taşirine ve ferağ ve intikâl telef ve zayi olduğundan bir kaymakam nasb ve tayin olunması lâzım gelmiş olduğundan vukubolan ferâğ ve intikalini zayi etmemek ve beher sene vakfî mezbur muhasebesi müdürü marifetiyle ruiyet etmek üzere tarafımızdan Osman Sıtkı Efendi kaymakam nasbolunmuş olduğundan işbu senedi mutebere tahrir ve mührü mahsus ile bit temhir merhuma ita olunduğu.

Tire Müzesi Şer'îye Sicilleri Arşivi. Cilt 4/ Say.227/H.1263

BELGE 6:

Nezaretî evkafî hümayuna mülhak evkaftan salifül zikire Manda Karyesinde kain Ahi Alayhan Zaviyesi vakfî müştetilâtından olup maruz zikir Manda Karyesi toprağında kain Kızılyer demekle maruf mahalde vaki... Tire Müzesi Şer'îye Sicilleri Arşivi.

Cilt 13/H.1282

BELGE 7:

Nezaretî evkafî humayunu mülükhaneye mülhak Aydın Sancağı dahilinde kain medine-i Tire'de Çanakcızade Mescidi vakfının beratı şerifi alişan bil iştirak mütevellileri Mustafa ve Abdullahın tevliyeti tarihi iki yüz elli üç senesi cemaziyel ahiri evasıtından elli dört senesi rec ebi şerifi guresine gelince bir senelik irad...

Tire Müzesi Şer'îye Sicilleri Arşivi. Cilt 4/S.279/H.1254

BELGE 8:

Sinini mezburinde nısıf hâsılatı aşar ve nısıf icaratı arzı mezari vakfî mezkûr der kaza-i Tire:

...Kezalik nısıf pembe ve icaratı kıymeti 9727

Kezalik nısıf hasılı aşarı soğan ve kendir ve Karaca ve icaratı 4423

Kezalik nısıf harç keten kıymeti 468...

Tire Müzesi Şer'ıye Sicilleri Arşivi. Cilt 4/S.293/H.1254

BELGE 9

Nezaret-i Evkâf-ı Hümâyûn-ı Mülukâneme mülhak evkafdan Medîne-î Tiredede Sofu köy mahâllesinde vâki Gürce Melek Câmî'-i Şerîfi vakfının vazîfe-i muayyene ile tevliyet ve imaret cihetlerine mutasarrıf olan Esseyid mehmed bin Seyyid Saîd'in ve Mustafa bin Abdullah müteakiben...Selâse ve hamsîn mieteyn ve ilf 1253.

Tire Vakfiye Sicilli Defteri, Defter No:1, S.43.

BELGE 10

Penbe'den on vakiyye olunur. Livâ-i Aydın'ın vakiye'si üçyüz dirhemdir. Ve burçak'dan ve mercimek'den ve nohud'dan ve susam'dan ve böğrölce'den ve bakla'dan ve soğan'dan ve sarımsakdan ve çörekotu'ndan ve yonca'dan onda bir öşür alınur ve keten'de dahî onda bir öşür alınur ve keten tohumu'ndan öşür alınmaz, zira rençber keteni sipahî'ye bişürivirmek. Keten tohumu öşrü mukebelesinde vâki olmuştur. Reâyâ keteni sipahîye bişürvirür sipahî dahi keten tohumundan öşür almaz, kânun-ı mukarrerdir ve kendir'den on demetde birer demetdür ...Fasl-ı Fi-El-Öşr ve Sâlâriyye (Fasl-ı Hububât Beyâmındadır.)

Ve hasır yükünden hasır uzun olsa yük'de bir akçe ve küçük'I hasır olsa nısıfı alına. Ketan yükünden iki akçe. Kepenek ve çorab ve keçe urgan yükünden iki akçe.

Arşiv vesikası: Ketan yükünden iki akçe, kepenek ve çorab ve keçe ve urgan yükünden iki akçe.

KAYNAKÇA

D) Basılmış Eserler

A) Kitaplar

- AHMET EFLÂKÎ, Manakib al-Ârifin, c.I-II, çev: Tahsin Yazıcı, İstanbul, 1973.
- AKIN, Himmet, Aydınöulları Tarihi Hakkında Araştırmalar, İstanbul, Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1946.
- ALTINAY, F.Yeşim, Türk Müziği Çalgıları, İstanbul, 2010.
- ALTINOLUK, Ülkü, Geleneksel Kent Dokusu: Birgi, İstanbul, Ege Yayınları, 2007.
- ARMAĞAN, Munis, Belgelerle Beylikler Devrinde Tire, İzmir, 1983
- _____, Yeşil Tire, 1991.
- _____, Ege Tarihi Coğrafyası (Boylar, Aşiretler, Obalar, Kentler, Köyler, Tarihi Semtler), İzmir, 2009.
- _____, Devlet Arşivlerinde Tire, İzmir, 2003.
- _____, İbni Melek, İzmir, 1983.
- ARIK, Rüçhan- Oluş, Selçuklu ve Beylikler Çağı Çinileri, İstanbul, Kültür Yayınları, 2007.
- ARIKAN, Zeki, XIV-XVI.Yüzyıllarda Ayasuluğ, Ankara, TTK Basımevi, 1990.
- ASLANAPA, Oktay, Türk Sanatı, İstanbul, 1999.
- _____, Türk Sanatı II (Anadolu Selçukludan Beylikler Devrinin Sonuna Kadar), İstanbul, 1973.
- ASLANAPA, Oktay, Türk ve İslam Sanatı III, İstanbul, 1968.
- _____, Türk Sanatı El Kitabı, İstanbul, 1993.
- _____, Yüzyıllar Boyunca Türk Sanatı, MEB Yayınları, 1977.
- ASLANOĞLU, İnci, Tire'de Câmiler ve Üç Mescit, Ankara, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, 1978.
- AZİZ B. ERDEŞİR-İ ESTERÂBÂDİ, Bezm u Rezm (Eğlence ve Savaş), çev:Mürsel

- Öztürk, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990.
- BARIŞTA, H.Örcün, Türk İşleme Sanatı Tarihi, Ankara, Gazi Üniversitesi Yayınları, 1984.
- _____, Türk El Sanatları, Ankara, 1998.
- BAŞAR, Zeki, Tarih Boyunca Çeşitli Hizmetleri ile Câmilerimi, Ankara, Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1977.
- BAŞGELEN, Nezih, Birgi'den Gevaş'a Anadolu Notları 1975-76, İstanbul, 1981.
- BAYAT, Ali Haydar, Anadolu Beylikleri Döneminin En Önemli Eserlerinden Aydınoğlu İsâ Bey Câmii Kitâbeleri, Ankara, TTK Basımevi, 1991.
- _____, Birgi Ulu Câmii Minberi (712-1322), Ankara, TTK Basımevi, 1994.
- BAYKARA, Tuncer, Aydınoğlu Gazi Umur Bey, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990.
- _____, Türkiye Selçuklularının Sosyal ve Ekonomik Tarihi, İstanbul, IQ Yayınları, 2004.
- _____, İzmir Şehri ve Tarihi, Ege Üniversitesi Yayınları, 1974.
- BAYINDIR; Hüseyin Hilmi, Tarihte Zeybeklik ve Musikisi, Aydın, 1964.
- BORAN, Ali, Anadolu'daki İç Kale Câmii ve Mescitleri, Ankara, TTK Basımevi, 2001.
- BURSALI MEHMED TAHİR bin RİFAT, Aydın Vilâyetine Mensûb Meşâyih, Ulemâ, Şuarâ Müverrihîn ve Etibbânın Terâcim-i Ahvâli, İzmir, 1994.
- CAHEN, Claude, Osmanlıdan Önce Anadolu'da Türkler, İstanbul, E Yayınevi, 1979.
- CAN, Yılmaz- GÜN, Recep, Türk İslam Sanatları ve Estetiği, İstanbul, Kayıhan Yayınevi, 2006.
- CANPOLAT, Emin, Kuruluşundan Bugüne Kadar İzmir, İstanbul, İTÜ Yayınevi, 1953.
- ÇAKMAK, Canan, Tire Hamamları, Ankara, TTK Basımevi, 2002.
- _____, Türk Dünyasında Halı ve Düz Dokuma Yaygıları, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, 2000.

- EDHEM, Halil, Anadolu Selçuklularında San'at, c.I, Ankara, TTK Basımevi, 1947.
- Efes Rehberi, haz: Avusturya Arkeoloji Enstitüsü ve Selçuk Efes Müzesi, Ege Yayınları ve Avusturya Arkeoloji Enstitüsü, İstanbul, 2000.
- EL-ÖMERİ, Mesalikü'l Ebsar, yay:F.Teschner, 1929.
- ERTAYLAN, İsmail Hikmet, Tabiatname, İstanbul, İÜEFY, 1960.
- ERTEKİN, A.Levent, Tire'den Folklorik Esintiler, Tire, 2003.
- Evliya Çelebi Seyahatnamesi, c.IX, haz.Y.Dağlı, S.A.Kahraman vd., İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2005; c.VIII, 1996.
- FARMER, Henry George, XVII.yzyılda Türk Çalgıları, çev:M.İlhami, Gökçen, Ankara, 1999.
- GAZİMİHÂL, Mahmut, R, Türk Nefesli Çalgıları, Ankara, Kültür Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Yayınları, 1975.
- GÖKBEL, Asaf- ŞÖLEN, Hikmet, Aydın İli Tarihi (Eski Zamanlardan Yunan İşgaline Kadar), c.I, İstanbul, Ahmed İhsan Basımevi, 1936.
- Hayat Ansiklopedisi, Müzik ve Türk Çalgıları Öz Bilgileri, 1990.
- İBN BİBİ, Selçuknâme, M.Halil Yinanç, İstanbul, Kitabevi Yayını, 2010.
- İLYASOĞLU MERCİMEK AHMED, Kâbusname, haz. ve sadeleştiren: Atillâ Özkırımlı, c.I, Tercüman Gazetesi Yayınları, İstanbul.
- İzmir Vilâyeti Salnâmesi (1927-28), s.9, İzmir, 1929.
- İZMİRLİER, Yılmaz, Aydınoğulları Beyliği Paraları, İstanbul, 2005.
- KILIÇ, Ömer, Tarihi Selçuk ve Efes Rehberi, İzmir, 1971.
- KIZILTAN, Ali, Anadolu Beylikleri'nde Câmii ve Mescitler (XIV.yy sonuna kadar), İstanbul, İTÜ Mimarlık Fakültesi Doçentlik Çalışması, 1958.
- KOLAY, İ.Aktuğ, Batı Anadolu XIV.yüzyıl Beylikler Mimarisinde Yapım Teknikleri, Ankara, 1999.
- KÖPRÜLÜ, M.Fuad, XVI.Asır Sonuna Kadar Türk Saz Şâirleri, İstanbul, 1930.

- KÖYMEN, M.Altay, Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, c.III, Ankara, TTK Basımevi, 2001.
- KUBAN, Doğan, 100 Soruda Türkiye Sanatı Tarihi, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1970.
- _____, Çağlar Boyunca Türk Sanatının Anahatları, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2002.
- _____, Anadolu Gezilerinden İzlenimler Bir Batı Anadolu Gezisi (Şubat 1962), İTÜ Yayınları, 1962.
- MALAY, H.-ÜLKER, N.-ATAY,Ç.- TÜMER, G., İzmir, İstanbul, 1993.
- MERÇİL, Erdoğan, Müslüman Türk Devletleri Tarihi, Ankara, TTK Basımevi, 1993.
- _____, Selçuklular'da Saraylar ve Saray Teşkilatı, İstanbul, Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2011.
- MÜKRİMİN Halil, Düsturnamei Enveri, İstanbul, 1929.
- MÜLAYİM, Selçuk, Anadolu Türk Mimarisinde Geometrik Süslemeler, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1982.
- MÜLAZIMOĞLU, Rafet, Birgi(Pyrgion), İzmir, 1976.
- MÜNECCİMBAŞI Ahmed b.Lütfullah, Camiu'd-düvel, yay:Ali Öngül, İzmir, 2001.
- Neşri Tarihi, Kitâb-ı Cihân-nümâ, haz:Faik Reşit Unat, M.Altay Köymen, c.I, Ankara, TTK Basımevi, 1949.
- NEZİHİ, Raif, İzmir'in Tarihi, haz:Erol Üyepazarcı, İzmir, 2001.
- ÖNEY, Gönül, Türk Çini Sanatı, Yapı Kredi Yayınları, 1987.
- _____, Beylikler Devri Sanatı, Ankara, TTK Basımevi, 1989.
- ÖNKAL, Hakkı, Tire Türbeleri, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1991.
- ÖZTUNA, Yılmaz, Büyük Türkiye Tarihi, c.II, İstanbul, Cem Yayınevi, 1990.
- PARMAKSIZOĞLU, İsmet, İbn Batuta Seyahatnamesi'nden Seçmeler, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981, 1999.
- PEKİN, Faruk, Türkiye'nin Kültür Mirası 100 Kale, İstanbul, 2008.

- RIEFSTAHL, Rudolf.M., Cenubi Garbi Anadolu'da Türk Mimarisi, İstanbul, Maarif Vekaleti, 1941.
- PİRİ REİS, Kitab-ı Bahriye, İstanbul, 1935.
- SEVİM, Ali- YÜCEL, Yaşar, Türkiye Tarihi (Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi), Ankara, TTK Basımevi, 1989.
- SEVİM, Ali- MERÇİL, Erdoğan, Selçuklu Devletleri Tarihi, Ankara, TTK Basımevi, 1995.
- SÖZEN, Metin, Birgi, İstanbul, Çükül Vakfi Yayınları, 2010.
- SÖZEN, Metin- GÜNER, Şemsi, Geleneksel Türk El Sanatları, 1998.
- SÖNMEZ, Zeki, Başlangıcından XVI.yüzyıla Kadar Anadolu Türk-İslâm Mimarisinde Sanatçılar, Ankara, TTK Basımevi, 1995.
- ŞAHİN, Muhammet, Türk Tarihi ve Kültürü, Ankara, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, 1999.
- ŞEKER, Mehmet, Fetihlerle Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması, İstanbul, Diyanet Vakfi Yayınları 1973; Ankara, 1999.
- _____, İbn Batuta'ya Göre Anadolu'nun Sosyal Kültürel ve İktisadi Hayatı ile Ahilik, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1993.
- _____, İmam Birgivi, Ankara, Diyanet Vakfi Yayınları, 1994.
- _____, Anadolu'nun Türkleşmesi ve Kültürel Hayatı, İstanbul, Ötüken Yayıncılık, 2006.
- _____ Selçuk İsa Bey Camii, İzmir, Endüstri Basım Yayınevi, 1970.
- TOKLUOĞLU, Faik, Tire Tarihi ve Turistik Değerleri, Tire, Tire Diyanet Eğitim Merkezi, 1957.
- _____, Tire Çevre İncelemeleri, İzmir, Tire Diyanet Eğitim Merkezi, 1973.
- _____, Çiçek Meşheri Tire, İzmir, Tire Diyanet Eğitim Merkezi, 1945.
- TUNCER, O.Cezmi, Beylikler ve Osmanlı Dönemi Anadolu Kümbetleri, Ankara, Güven Matbaası, 1991.

- TURAN, Osman, Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti, Ankara, Ötüken Yayıncılık, 2011.
- _____, Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi, İstanbul, Ötüken Yayıncılık, 2006.
- Türk Halı Sanatı, Megep (Mesleki Eğitim ve Öğretim Sisteminin Güçlendirilmesi Projesi), Ankara, MEB, 2005.
- Türkiye’de Vakıf Abideleri ve Eski Eserler, Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1972.
- ULUDAĞ, Süleyman, İslâm Açısından Müzik ve Semâ, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2005.
- UZUNÇARŞILI, İ.Hakkı, Kitabeler ve Sahip, Saruhan, Aydın, Menteşe, İnanç, Hamitoğulları Hakkında Malumat, İstanbul Devlet Matbaası, 1929.
- _____, Osmanlı Tarihi I, Ankara, TTK Basımevi, 1998.
- _____, Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu Karakoyunlu Devletleri, Ankara, TTK Basımevi, 1969; 1988
- ÜNAL, H.Rahmi, Birgi: Tarihi, Coğrafyası ve Türk Dönemi Anıtları, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2001.
- _____, Osmanlı Öncesi Anadolu Türk Mimarisinde Taçkapılar, İzmir, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1982.
- YAVUZ, Behiç Galip, Ödemiş’in Tarihi, Ödemiş, 1998.
- _____, Birgi Coğrafyası, Halk Bilgisi, Tarihçesi, Tarihi Yerleri, İzmir, Top Yayıncılık, 2005.
- YAVUZ, Nuri, Anadolu’da Beylikler Dönemi, Ankara, Cantekin Matbaacılık, 1998.
- YETKİN, Suut Kemal, Türk Mimarisi, Ankara, Bilgi Yayıncılık, 1970.
- Yurt Ansiklopedisi, “Aydın maddesi”, c.II, İstanbul, 1982.
- YÜCEL, Yaşar, (Mesalikü’l-Ebsar’a Göre Anadolu Beylikleri), Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar I, Ankara, TTK Basımevi, 1991.

B) Makaleler

- AKÇİÇEK, EREN, “Çiçek Kültürümüzde ve Tire’de Karanfil”, Türk Kültüründe Tire, haz.Mehmet Şeker, Ankara, Diyanet Vakfı Yayınları, 1994, s.171.
- AKDOĞAN, Bayram, “Türk Din Mûsikisi Tarihine Bir Bakış”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c.XLIX, S.1, 2008, s.156-159.
- ARIKAN, Zeki, “XIV-XVI.Yüzyıllarda Ayasuluğ”, Belleten, S.209, c.LIV, Nisan 1990, Ankara, TTK Basımevi, 1990, s.130-166.
- ASLANAPA, Oktay, “Anadolu Türk Mimarisi”, Türk Dünyası El Kitabı, c.II, Ankara, 1992, s.350.
- _____, “Beylikler Devri Mimari Sanatı”, Başlangıcından Bugüne Türk Sanatı, Ankara, 1993, s.177.
- ASLANOĞLU, İnci, “Tire Beylik Dönemi Camileri “, Türk Kültüründe Tire, haz.Mehmet Şeker, Ankara, Diyanet Vakfı Yayınları, 1994, s.89- 95.
- _____, “Tire’de Üç Câmi”, Vakıflar Dergisi, S.VIII, Ankara, 1969, s.162.
- ATICI, Adem, “Ulu Câmi ve Aydınoğulları Türbesi”, Bülten Dergisi, Yıl 11, S.9, s.28-32.
- AYKUT, Nezihi, “Beylikler Dönemi Sikkelerine Toplu Bakış”, Uluslararası Batı Anadolu Beylikleri Sempozyumu Bildiriler, Balıkesir, 2005, s.165.
- BAKTIR, Mustafa, “İbn Melek”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c.XX, İstanbul, 1999, s.175.
- BAKTIR, Mustafa, “Tireli İbn Melek ve İlmi Muhiti Hakkında Bazı Tesbitler”, Türk Kültüründe Tire, haz.Mehmet Şeker, Ankara, 1994, s.33-34.
- BAYAT, Ali Haydar, “İsa Bey Camii Minberi (1375)”, Geçmişten Günümüze Selçuk, 4-6 Eylül 1997, İzmir, s.275.
- _____, “Anadolu Beylikler Döneminin En Önemli Eserlerinden Aydınoğlu İsa Bey Câmii Kitâbeleri”, X.Türk Tarih Kongresi, TTK Basımevi, Ankara, 1986,

s.81.

_____, “Birgi Ulu Camii Minberi”, Vakıflar Dergisi, S.22, Ankara, 1991,
s.133-134.

_____, “Beylik Dönemi Ahşap Sanatı Şaheserlerinden Birgi Ulu Câmii
Pencere Kapakları”, IX.Vakıf Haftası Kitabı, Ankara, 1992, s.237.

_____, “Birgi Ulu Câmii Minberi (712- 1322)”, XI.Türk Tarih Kongresi
Bildiriler 5-9 Eylül 1990, c.II, Ankara, 1994, s.785-786.

BAYKARA, Tuncer, “Türk Şehircilik Geleneğinde Tire”, Türk Kültüründe Tire,
haz.Mehmet Şeker, Ankara, Diyanet Vakfı Yayınları, 1994, s.10-11.

BAYRI, M.Halit, “Yörüklerde ve Şehirlerde Keçecilik”, Halk Bilgisi Haberleri Aylık
Folklor Mecmuası, c.X, İstanbul, 1941, s.104.

BİLGİN, İ., Selçuklular ve Beylikler Devrine Ait Yayınlanmamış Üç Kitabe, Vakıflar
Dergisi, c.XIX, Ankara, s.268.

BULUT, Lale; DAŞ, Ertan; DEMİR, Aydoğan; KUYULU, İnci, “Sanatın Koruyucuları”,
Erken Osmanlı Sanatı Beyliklerin Mirası, İstanbul, 1999, s.57-75.

ÇELİK, Bülent- DEMİR, Tanju, “Aydınoğlu Beyliği Döneminde Aydın (13-15.yüzyıllar)”,
Aydın İl Tarihi, Aydın Valiliği İl Kültür Turizm Müdürlüğü, 201?, s.117.

ÇINAR, Servet Ali, “Ulu Câmii ve Aydınoğlu Devri Mimarisi”, Sanatsal Mozaik, S.28,
Ocak 1998, s.28, 40.

DAŞ, Ertan, “Türebeler”, Birgi Tarihi, Coğrafyası ve Türk Dönemi Anıtları, haz.R.H.Ünal,
Ankara, 2001, s.121-126.

_____, “Selçukda Türk Hamamları”, Geçmişten Günümüze Selçuk Sempozyumu
Bildiriler, 4-6 Eylül 1997, s.385-389.

DEMİRCİ, Mehmet, “Tire Müzesindeki Tekke Malzemeleri ve Düşündürdükleri”, Türk
Kültüründe Tire, haz.Mehmet Şeker, Ankara, Diyanet Vakfı Yayınları, 1994,
s.151.

- DEMİRİZ, Yıldız, “Anadolu Türk Sanatında Süsleme ve Küçük Sanatlar”, Anadolu Uygarlıkları, c.V, 1982, s.941-97.
- DENİZ, Bekir, “Tire Köylerinde Mimari”, Türk Kültüründe Tire, haz.Mehmet Şeker, Ankara, Diyanet Vakfi Yayınları, 1994, s.130.
- DERMAN, Uğur, “Türk Hat Sanatı”, Başlangıcından Bugüne Türk Sanatı, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1993, s.374.
- DURAN, Remzi- TURAN, Gökçe, “Ayasuluk Kitabeleri”, I.Uluslararası Geçmişten Günümüze Selçuk Sempozyumu, 4-6 Eylül 1997, İzmir, 367-371.
- ELMALI, Hüseyin, “Ferişteoğlu Sözlüğü”, Türk Kültüründe Tire, haz:Mehmet Şeker, Ankara, Diyanet Vakfi Yayınları, 1994, s.53.
- EMECEN, Feridun, “Birgi”, İA, c.VI, İstanbul, Diyanet Vakfi Yayınları, 1992, s.190.
- _____, “Selçuk”, İA, c.IV, İstanbul, Diyanet Vakfi Yayınları, 1991, s.226.
- ERDEM, İlhan, “XIII-XIV.Yüzyıllarda Akdeniz Ticaretinde Selçuk”, Geçmişten Günümüze Selçuk Sempozyumu Bildiriler, 4-6 Eylül 1997, s.287.
- ERSAN, Mehmet, Türkiye Selçuklularında Devlet Erkânının Eğlence Hayatı, Tarih İncelemeleri Dergisi, c.XXI, S.I, 2006, s.76.
- GÖKSU, Emel, “Tire”, Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı, c.II, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2006, s.279, 282.
- GÜNAY, Vehbi, “1871 Yılına Âit Evkâf Numara Defterine Göre Tire, Ödemiş ve Birgi Vakıfları”, Tarih İncelemeleri Dergisi, c.XX, S.2, 2005, s.149.
- İNALCIK, Halil, “Batı Anadolu’da Yükselen Denizci Gazi Beylikleri”, Uluslararası Batı Anadolu Beylikleri Sempozyumu Bildiriler, Balıkesir, 2005, s.20.
- KALFAZADE, Selda, “Birgi’de Aydınöğlu Devri Mimarisi”, Sanatsal Mozaik, Ocak 1988, S.28, s.37.
- KAYAOğLU, İsmet, “Mevleviliğin Anadolu’da Teşekkül Dönemi”, XIV.Türk Tarih Kongresi Bildiriler, c.I, 9-13 Eylül 2002, Ankara, TTK Basımevi, 2005, s.420-421.

- KAYHAN, Hüseyin, “Aydınoğlu Hızır Bey”, International Periodical Fort he Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 2009, s.1675.
- KILIÇKIRAN, M.Nusret, Ege’de Deve Güreşleri, III.Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, c.III, Ankara, 1987, s.125-127.
- KOCA, Salim, “Aydınoğulları Beyliği”, Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı, c.I, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2006, s.141-147.
- KÖPRÜLÜ, M.Fuad, Anadolu Selçukluları Tarihi’nin Yerli Kaynakları, Belleten, TTK Basımevi, c.VII, S.27, s.27, 331-399.
- _____, “Aydınoğulları Tarihine Aid”, Türkiyat Mecmuası, cII, İstanbul, 1928, s.422-424.
- KÜRÜM, Mükerrerem, Aydın İl Tarihi, 201?, s.267.
- MERÇİL, Erdoğan, “Anadolu Beylikleri”, Türk Dünyası El Kitabı, c.II, Ankara, 1992; 1976, s.844-45.
- MERİÇ, Atanur, “Tire İğne Oyaları”, Türk Kültüründe Tire, haz.Mehmet Şeker, Ankara, Diyanet Vakfi Yayınevi, 1994, s.181-182.
- MUHTAR, Cemal, “Dilci İbn Melek”, Türk Kültüründe Tire, haz:Mehmet Şeker, Ankara, Diyanet Vakfi Yayınevi, 1994, s.49.
- MÜLAYİM, Selçuk, “Anadolu Beylikleri”, İA, c.III, İstanbul, 1991, s.142.
- OGAN, Aziz, Aydınoğullarından İsa Bey Câmî’i, Vakıflar Dergisi, S.III, TTK Basımevi, Ankara, 1956, s.73.
- OĞULTÜRK, Halil, “Belgelerin Işığı Altında Zeybek Oyunları Yöre, Tür ve Giyim Kuşamları”, Efeler, haz:Ersal Savi, Aydın, 1991, s.105.
- ÖGEL, Bahaeddin, “Türklerde Ev Kültürü”, Türk Kültür Tarihine Giriş, c.III, Ankara, 1991, s.175-199.
- _____, Türk Halk Musikisi Aletleri, Türk Kültür Tarihine Giriş, c.IX, Ankara, 1991, s.238.

- ÖDEKAN, Ayla, “Mimarlık ve Sanat Tarihi”, Türkiye Tarihi I, İstanbul, 1990, s.485-478.
- ÖDEN, Zerrin Günel, “Aydinoğulları Beyliği”, Türkler, c.VI, Ankara, 2002, s.793.
- ÖNEY, Gönül, “Beylikler ve Erken Osmanlı Sanatına Sosyal Yaşantısına Genel Bakış”,
Erken Osmanlı Sanatı Beyliklerin Mirası, İstanbul, 1999, s.14-15.
- ÖNKAL, Hakkı, Birgi Ulu Câmii Hakkında Bazı Mülâhazalar, IX.Milletlerarası Türk
Sanatları Kongresi, c.III, Ankara, 1993, s.33.
- _____, “Türk Türbe Mimarisinde Tire Türbelerinin Yeri”, Türk Kültüründe Tire,
haz.Mehmet Şeker, Ankara, Diyanet Vakfı Yayinevi, 1994, s.116.
- _____, “Türbeler”, Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı, c.II,
Ankara, 2006, s.369.
- ÖZBOYACI, İsmail, “Ege’de Zeybek Giyimi ve Kişilik olarak Kullanılan Aba”, Efeler,
Ersal Savi, Aydın, 1991, s.88.
- ÖZÇAMCA, Salih, “Türklerin Göçebeliği Hakkında Birkaç Not”, S.7, Hacettepe
Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2007, s.180.
- ÖZSAYINAR, Z.Cihan, “Anadolu Selçuklu ve Beylikler Dönemi Mimarlık- Sanat”,
Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı, c.II, Ankara, Kültür ve
Turizm Bakanlığı, 2006, s.489-490.
- _____, “Mimaride Yazı”, Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi
Uygarlığı, c.II, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2006, s.491.
- SÜMER, Faruk, “Anadolu’ya Yalnız Göçebe Türkler mi Geldi?”, Belleten, S.XXIV,
Ankara, TTK Basımevi, 1960, s.574.
- SÜSLÜ, Özden, “Tasvirilere Göre Anadolu Selçuklularında Giyim ve Kuşam”, Türkler,
c.VII, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s.778.
- SOYSALDI, Ayşen, “Toros Türkmenlerinde Keçecilik”, Türk Arkeoloji ve Etnografya
Dergisi, Yıl:2008, S.8, s.71-72.
- ŞEKER, Mehmet, “Aydinoğulları Beyliği ve Ayasuluğ”, Geçmişten Günümüze Selçuk

- Sempozyumu Bildiriler, 1997, s.265-270.
- _____, “Aydınöğulları Beyliğinde İlmî ve Kültürel Hayat”, Uluslararası Batı Anadolu Beylikleri Sempozyumu Bildiriler, Balıkesir, 2005, s.137-141.
- ŞENEL, Mehmet, “İbn Melek’in Hukukî Yönü ve Menâr Şerhi”, Türk Kültüründe Tire, haz:Mehmet Şeker, Ankara, Diyanet Vakfı Yayınevi, 1994, s.43.
- ŞİŞLİÖĞLU, Faik, “Tire Bilginleri II Abdüllâtif İbn Melek”, Küçük Menderes Tire Halkevi Dergisi, S.II, İzmir, Cumhuriyet Basımevi, 25 Haziran 1940, s.174.
- TANRIKORUR, Ş.Bârihüdâ, “Türk Kültür ve Mimarlık Tarihinde Mevlevîhane’nin Yeri ve Önemi”, Milli Mevlâna Kongresi Tebliğler, 12-14 Aralık, Konya, 1988, s.62.
- TELCİ, Cahit, “İsâ Bey: Bir Bâni, Üç Câmî”, Tarih İncelemeleri Dergisi, c.XXV, S.I, Temmuz 2010, s.340-344.
- TÜRK ETNOGRAFYA DERGİSİ, S.II, Ankara, 1957, s.57.
- ULUDAĞ, Süleyman, İslam Açısından Müzik ve Sema, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2005, s.41-42.
- USLU, Recep, “Selçuklularda Müzik ve Literatürü”, Türkler, c.VI, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s.162.
- UZUNÇARŞILI, İ.Hakkı, XIV ve XV.asırlarda Anadolu Beyliklerinde Toprak ve Halk İdaresi, Belleten, c.II, S.5/6, Ankara, TTK Basımevi, 1938, s.99-105.
- ÜLKER, Necmi, “Tire Müzesindeki İslâmî Kitâbeler”, III.Araştırma Sonuçları Toplantısı, Ankara, 1985, s.5-14.
- VURAL, Timur, “Türkiye Selçukluları Dönemi Nevbet Geleneği”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, c.V, S.23, 2012, s.445-453.
- YELKEN, Ulvi, “Aydınöğullarına Ait Kitabeler”, Küçük Menderes Tire Halkevi Dergisi, İzmir, Cumhuriyet Basımevi, 1940, s.2, 93-189.
- YETKİN, Suut Kemal, Beylikler Devri Sanatından Klâsik Türk Sanatına, V.Türk Tarih Kongresi Tebliğler, 12-17 Nisan 1956, Ankara, 1960, s.257, 262.

YETKİN, Şerare, “Türk Kumaş Sanatı”, Başlangıcından Bugüne Türk Sanatı, Ankara, 1993, s.331.

YILDIRIM, A.İhsan, “Tire’de El Sanatları ve Urgancılık”, Türk Kültüründe Tire, haz.Mehmet Şeker, Ankara, 1994, s.185-191.

YILDIZ, Hakkı Dursun, “Anadolu Türk Tarihi”, Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi, c.IV, 1982, s.657-658.

YILMAZ, Mustafa, “Gözyaşıyla Yıkanmış Yünün Adıdır Keçe”, İstanbul Büyükşehir Belediyesi El Sanatları Dergisi, S.2, 2006, s.3.

<http://www.izmirkulturturizm.gov.tr/www.izmirkulturturizm.gov.tr/ayasuluk-st-jean-kazisi>

www.aydineczaciodasi.org.tr

II) Tezler

AKBULUT, O.Nuri, “Evliya Çelebi’ye Göre Güneybatı Anadolu (Aydın, Denizli, Muğla)”, MÜYLT, Muğla, 2008.

GÜLÜMSER, Semiha, Osmanlı Dönemi Öncesi Anadolu’da Boyalı Nakışlar, HÜSBEYLT, Ankara, 1998.

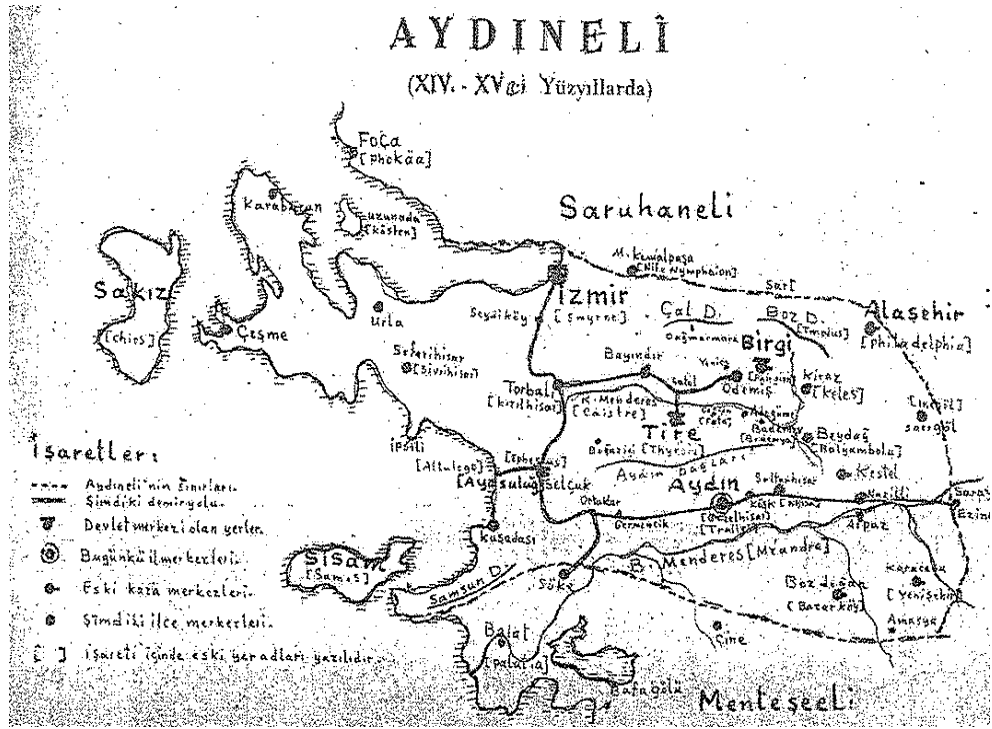
GÜNEY, Gül, Batı Anadolu Bölgesinde (Aydın, İzmir, Manisa) Beylikler Dönemine Ait Özellikli Altı Caminin Süslemeleri”, DEÜYLT, İzmir, 1998.

KAHVECİOĞLU, Mehmet, Aydınoğulları Beyliği Türk İslâm Mimari Eserleri, Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (Yayımlanmamış Lisans Tezi), Kayseri, 1987.

KALFAZADE , Selda, Anadolu’da Aydınoğulları Dönemi Mimarisi, İTÜST (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1995.

UĞUR, Tarık, Selçuk Camii ve Mescitleri, Ege Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2006.

EKLER

Resim 1: Aydınoğulları Beyliği'nin Sınırları

Resim 2: Selçuk İsa Bey Camii

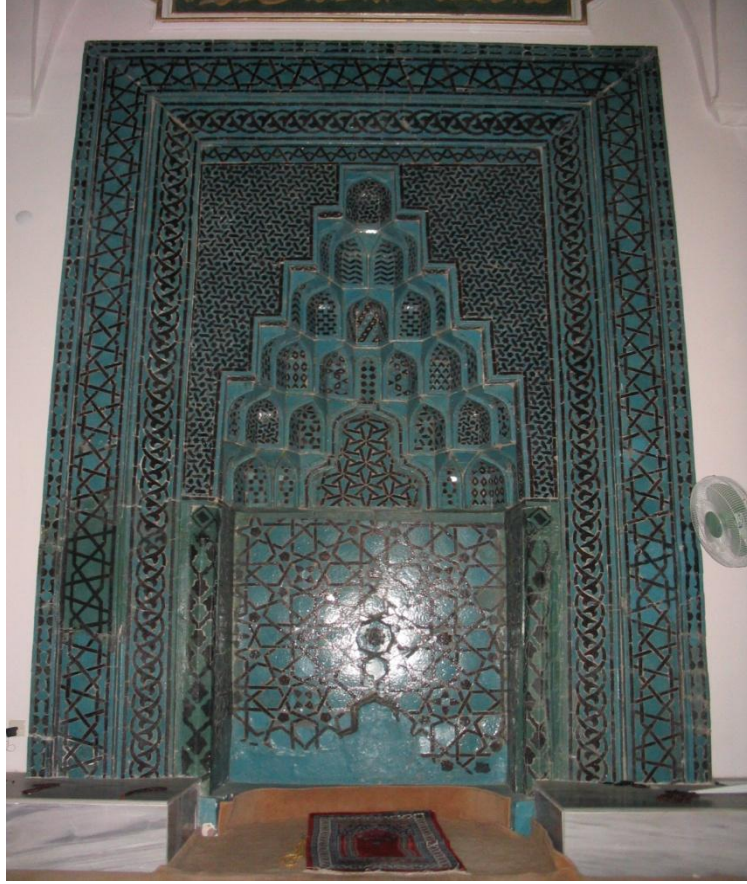
Resim 3: İsa Bey Camiye ait minber

Resim 4: Aydınöglu Mehmet Bey (Birgi Ulu) Câmî

Resim 5: Birgi Ulu Câmî doğu cephesindeki devşirme aslan heykeli

Resim 6: Birgi Ulu Câmii çinili mihrabı

Resim 7: Tire Ulu Cami

Resim 8: Karahasan Cami

Resim 9: Hafsa Hatun Cami

Resim 10: Gürcü Melek Hatun Cami

Resim 11: Doğanbey Cami

Resim 12: Çanakçı Mescidi

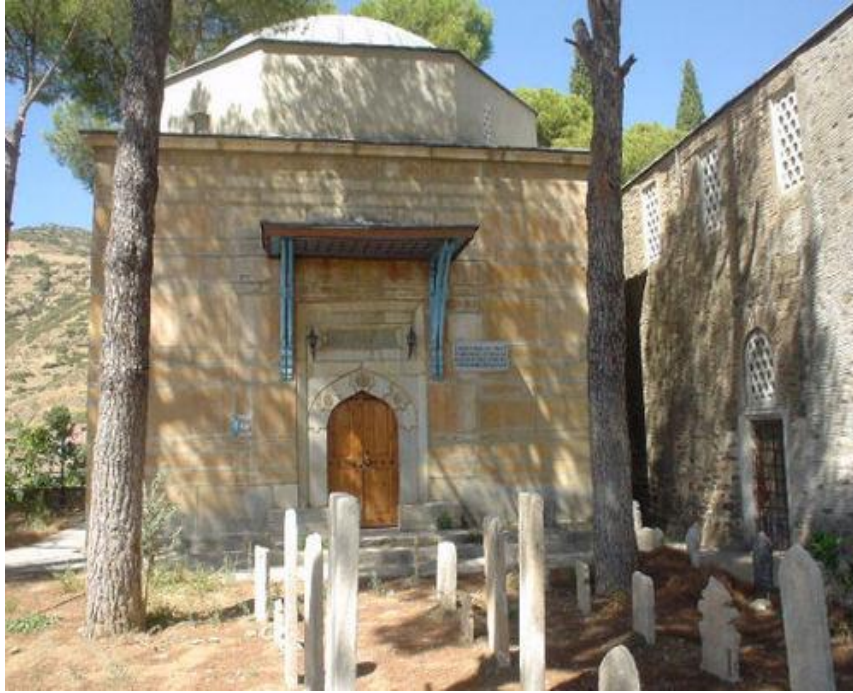
Resim 13:Gucur Cami

Resim 14: Alihan Medresesi

Resim 15: Sultan Şâh (Hatuniye) Medresesi

Resim 16: Aydınolu Mehmet Bey Türbesi

Resim 17: Süleyman Şah Türbesi

Resim 18: Sultan Şah Türbesi

Resim 19: Ali Baba (Alihan) Türbesi

Resim 20: Alihanoğlu İsmail Türbesi

Resim 21: Yeniceköy Hamamı

Resim 22: İsa Bey Hamamı

Resim 23: Saadet Hatun Hamamı

Resim 24: Hafsa Hatun eşmesi

Resim 25: Terziler Hamamı

Resim 26: İnce Dokumalı Bergama Halısı

Resim 27:Yün Namazlağı Deve Semeri, Selçuk
İzmir Etnografya Müzesi Halı Örneği

Resim 28: Develer ve Üzerlerindeki El İşlemeleri

Resim 29: Kıyafetler ve Üzerlerindeki İşlemeler

Resim 30: El işlemleri ve Karanfil oyası, Aydın

Resim 31: Cepken, Ödemiş Müzesi, İzmir

Resim 32: Keçe Örneği

Resim 33: Yular Örneği

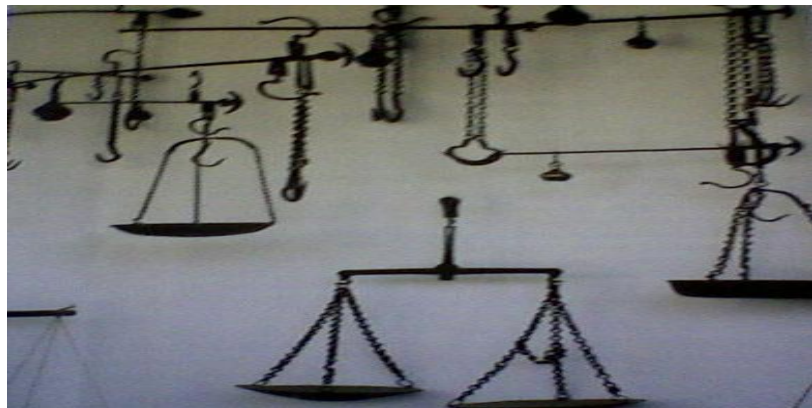
Resim 34: Semer Örneği

Resim 35: Hasır Örneği

Resim 36: Urgan İmalathanesi

Resim 37: Terazi Örneği

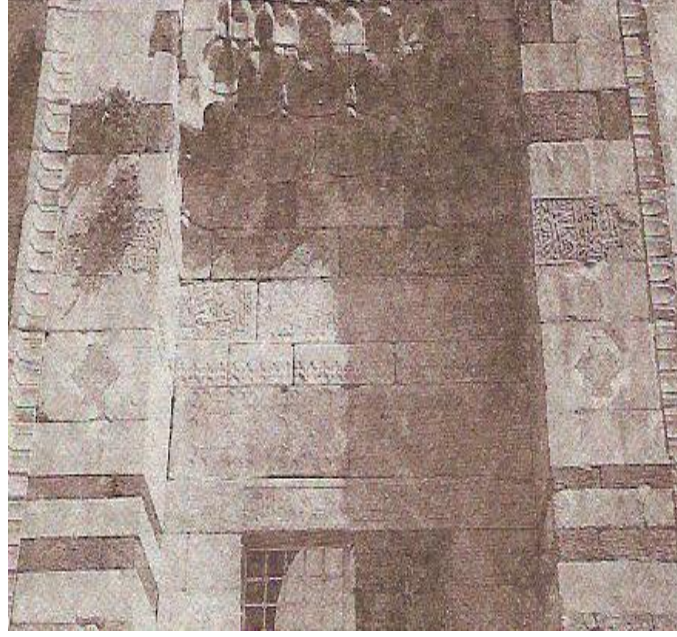
Resim 38: Kapı Tokmakları

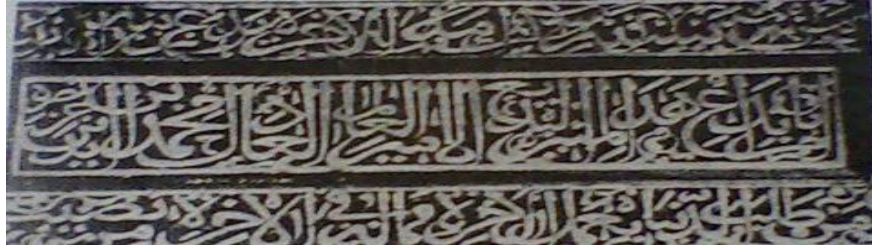
Resim 39: Davul ve Zurna Eşliğinde Efe Topluluğu Örneği

Resim 40: Nefir (boru) Örneği

Resim 41: İsa Bey Camii inşa kitabesi

Resim 42: Birgi Ulu Camii, doğu cephe şerefe altı kitabesi

Resim 43: Birgi Ulu Camii, batı cephe şerefe altı kitabesi

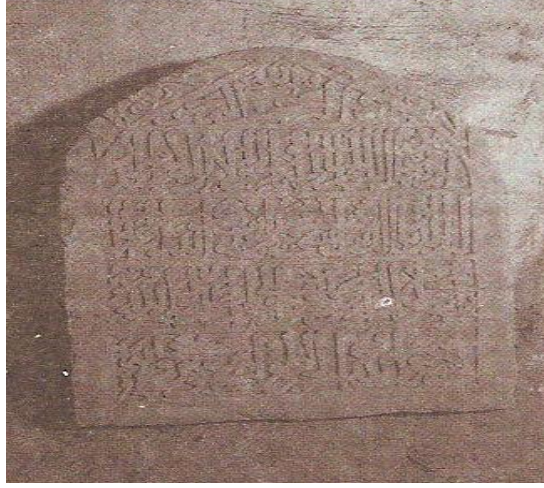
Resim 44: Tabakhane Mescidi inşa kitabesi

Resim 45: Çanakçı Mescidi inşa kitabesi

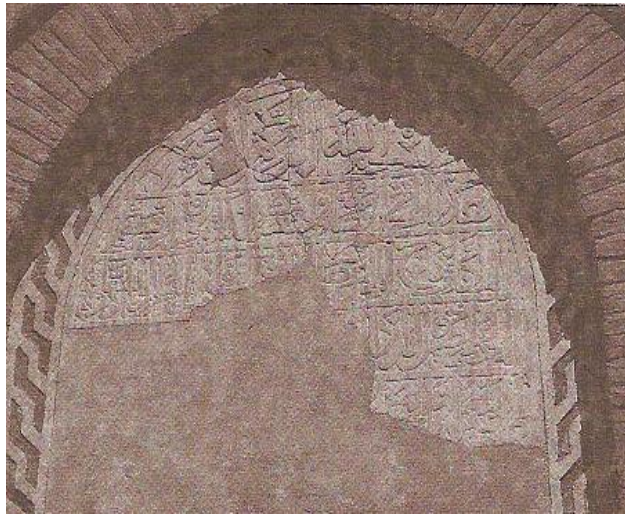
Resim 46: Aydınogulları Türbesindeki mezartaşları kitabelerinden bazıları

Resim 47: İsa Bey (Hoca Hasan b.Salih) Hamamı

Resim 48: İsa Bey çeşmesi inşa kitabesi

Resim 49: Saadet Hatun Hamamı inşa kitabesi

ÖZGEÇMİŞ

Kübra Uslu, 25 Ocak 1987 tarihinde Aydın'ın Çine ilçesinde dünyaya geldi. Orta öğrenimini Çine Mustafa Türkoğlu İlköğretim Okulu; lise öğrenimini ise Çine Lisesi'nde tamamladı. 2006 yılında Kafkas Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümüne yerleşen Uslu, 2009-2010 eğitim öğretim yılında Yrd.Doç.Dr.Ali İPEK danışmanlığında, “Aydınogulları Beyliği'nde Kültür ve Medeniyet” adlı tez çalışmasını sunarak lisans öğrenimini tamamladı. 2011 yılında aynı üniversitenin Sosyal Bilimler Enstitüsü Ortaçağ Tarihi Bölümünde yüksek lisans öğrenimine başlayan Uslu, Doç.Dr.Ali İPEK danışmanlığında “Aydınogulları Beyliği'nde Güzel Sanatlar” adlı tez çalışması ile öğrenimini devam ettirmektedir.

Kübra USLU